

INSTITUTUL NATIONAL AL PATRIMONIULUI

BULETINUL COMISIEI MONUMENTELOR ISTORICE

NR. 1-2/2012

BULETINUL
COMISIEI MONUMENTELOR ISTORICE
2012

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC DE REDACTIE:

Președinte: dr. Alexandru MURARU
Membri: prof. univ. dr. arh. Anca BRĂTULEANU
prof. univ. dr. Florin CURTA
prof. univ. dr. Nicu GAVRILUȚĂ
prof. univ. dr. arh. Teodor Octavian GHEORGHIU
prof. univ. dr. George POEDE
prof. univ. dr. Tereza SINIGALIA
conf. univ. dr. Ion TENTIUC
prof. univ. dr. Petronel ZAHARIUC

COLEGIU DE REDACTIE:

Editor: dr. Emil Lupu
Redactor șef și D.T.P.: Ruxandra Șerban
Membrii: dr. Raluca Iosipescu
Iozeфина Postăvaru
Aurelian Stroe
dr. Alexandra Țânțăreanu

© Copyright 2012, Institutul Național al Patrimoniului

*I.N.P. deține toate drepturile asupra ediției de față.
Reproducerea integrală sau parțială a textului din această lucrare este posibilă
numai cu acordul scris al I.N.P.
Autorii textelor și ilustrațiilor își asumă responsabilitatea conținutului articolelor.*

Adresa Redacției B.C.M.I.: Institutul Național al Patrimoniului
Str. Zossima Demarat nr. 8, sector 3, București,
tel. 021 3270917; fax 021 3270919

Coperta I: Banca Națională a României. Zona centrală a fațadei dinspre Lipscani -
foto Iulian Olteanu
Coperta IV: Banca Națională a României. Fațada dinspre Lipscani. Statuia
„Agricultura” (zeița Ceres) de Ion Georgescu - foto Iulian Olteanu

ISBN

Volum tipărit de Editura

INSTITUTUL NAȚIONAL AL PATRIMONIULUI

**BULETINUL
COMISIEI MONUMENTELOR
ISTORICE**

NR. 1-2/2012

CUPRINS

Studii și comunicări:

- Vlad Ghimpu - UN TEMPLON ÎN BISERICA PALEOCREȘTINĂ
PEȘTERA LUI BECHIR DE LÂNGĂ SOROCA p. 9
- Adriana Stroe, Aurelian Stroe - AGNITA/AGNETHELN –
ISTORIE ȘI ARHITECTURĂ VERNACULARĂ p. 18
- Elisabeta Negrău - UN VECHI ANSAMBLU REZIDENȚIAL CU
PICTURI MURALE: STĂREȚIA MĂNĂSTIRII DINTR-UN LEMN p. 51
- Emil Lupu - BISERICA „SF. NICOLAE” DIN ALEXENI –
IALOMIȚA p. 63
- Nicoleta Șerban - MONUMENTUL DEDICAT LUI EUGENIU
CARADA DIN BUCUREȘTI, FONDATOR AL BĂNCII NAȚIONALE
A ROMÂNIEI p. 74

Inventariere:

- Oliver Velescu - INVENTARIEREA MONUMENTELOR
ISTORICE DIN ROMÂNIA. RETROSPECTIVĂ ISTORICĂ p. 83
- Iozefina Postăvaru - RAPORT DE MONITORIZARE A
SITULUI ”SATE CU BISERICI FORTIFICATE DIN TRANSILVANIA”,
ÎNSCRIS ÎN LISTA PATRIMONIULUI MONDIAL/UNESCO,
POZIȚIA 596 bis - 2011 p. 148
- Alexandra Țânțăreanu - ANSAMBLUL ROMANO-CATOLIC
„BĂRĂȚIA” DIN BUCUREȘTI p. 161
- Oliver Velescu - BĂILE HERCULANE. INSCRIPTII ȘI PLĂCI
MEMORIALE DIN SECOLUL AL XIX-LEA p. 181

Conservare:

- Iulian Olteanu, Luca Anca, Gabriela Olteanu - STUDIUL
PETROGRAFIC AL COMPONENTELOR LITICE EXISTENTE ÎN
EDIFICIUL BĂNCII NAȚIONALE A ROMÂNIEI DIN BUCUREȘTI
ȘI PREZENTAREA INTERVENȚIILOR ULTERIOARE DE
CONSERVARE - RESTAURARE A ACESTUI MONUMENT
ARHITECTONIC p. 191

STUDII ȘI COMUNICĂRI

UN TEMPLON ÎN BISERICA PALEOCREȘTINĂ PEȘTERA LUI BECHIR DE LÂNGĂ SOROCA

dr. Vlad D. Ghimpu

Abstract

A “templon” in the Paleo-Christian church „Peștera lui Bechir” („Bechir’s Cave”), near Soroca

This article analyses the representation of a “templon” on the walls of the rupestrian church named „Peștera lui Bechir” („Bechir’s Cave”), near Soroca, that is sculpted in chalkstone. The single, narrow entrance to the sanctuary precedes the appearance of the “Holy Doors” in the Paleo-Christian churches. The value of the church near Soroca, beside its age, is that it proves the early existence of Christianity on our lands and preserves one of the few models – if not the single one – of a “templon” dating back from the beginnings of the Orthodox churches.

Another mention is referring to the Romanian term „tâmpla”, more rarely used in order to designate the iconostasis. Most probably it is assimilated from the Greek term „templa”, the plural of “templon”, which means that Romanians experienced this archaic element of ritual, as well as other Orthodox Christian practices, through the Greeks.

Keywords: templon, templa, Bechir’s Cave, Soroca.

În afara bisericuței Peștera lui Bechir de lângă Soroca se vede o ușă și, alături de ea, o mică fereastră pătrată, săpată în roca de cretă, cu o structură asemănătoare cu cele din perioada primilor creștini (Ghimpu 1998, p. 43-56; 1999, p. 31-46; 2000, p. 144-162). Ea se compune dintr-o mică încăpere dreptunghiulară, plus altarul semicircular, în care se pătrunde printr-o singură intrare arcuită în partea superioară. Cea ce-i dă valoare, în contrast cu simplitatea planului, este o exuberantă plastică decorativă de pe pereții din fața altarului, de pe unul lateral, care se prelungește până deasupra ferestrei de la peretele din spate; într-adevăr, asemenea decorație noi nu am mai întâlnit în spațiul Carpato-Pontico-

Crimeean. Această decorație sculptată s-a păstrat doar fragmentar, fiind în mare parte distrusă, iar edificiul în întregime este înegrit de la focul care s-a făcut în interior, ulterior, procedeu de vandalizare ce continuă până în zilele noastre. Această biserică are unele asemănări cu lăcașele de cult de la Basarabi – Murfatlar prin faptul că sunt realizate în aceeași rocă de cretă (Barnea, Ștefănescu 1971, p. 180-233; Barnea 1987, p. 81-106; 1997, p. 54-59), iar la peretele din spate, de o parte și de alta a ușii are câte o banchetă cruțată în rocă. Peretele din partea laterală dreapta a avut bancheta pe toată lungimea sa, de la ușă până aproape de altar, care a fost scurtată, după informațiile culese de V. Kurdinovski în anul 1918 (Kurdinovski 1918, p. 1-11), lucru explicabil, deoarece acest perete nu are decorație, iar deasupra banchetei rămasă numai lângă ușă i-a fost săpat un cotlon în care s-a făcut focul, scoțindu-se un hogoag afară, de la care s-a păstrat o gaură în perete. Prezența acestor utilități relevă că încăperea în cauză a fost locuită, probabil în secolul XIX sau într-a doua jumătate a secolului XVIII, când în ea ar fi trăit haiducul Bechir.

În altarul destul de neîncăpător se pătrunde print-o singură intrare, el având o groapă în centru, în care fie că s-a aflat îngropată masa sfântă din lemn, fie că era la fel cruțată în cretă (asemenea ca la Basarabi – Murfatlar), fiind apoi distrusă de căutătorii de comori. Altarul, mai îngust decât compartimentul principal, este deteriorat în partea dreaptă și, mai larg aici, se prezintă actualmente într-o formă puțin asimetrică. La o primă comparație vizuală a planului cu cele ale bisericilor de la Basarabi – Murfatlar, cât și de la Dumbrăveni (Chiriac 1990, p. 249-269), secolele X – XI, cea de la Peștera lui Bechir, având altarul orientat spre nord, pare mai arhaică și ar fi anterioară acestora.

Ceea ce s-a mai păstrat la ora actuală din decorația sculptată pe trei pereți ai naosului sunt niște capiteli de forma unui trunchi de piramidă inversată, imposte, care se unesc între ele prin benzi în retragere. De o parte și alta a altarului ele aveau, probabil, colonete până jos, pe podea, ce se sprijineau pe baze în trepte și, posibil, o a treia colonetă în dreapta naosului (privită din altar) se sprijinea, de asemenea, pe o bază în trepte, fără să se fi păstrat nici capitelul, dar care adosa un dulăpior cu două polițe, servind de proscomidie, cum a fost descris de V. Kurdinovski, acum în mare parte distrus. Celelalte 12 capiteli de pe peretele lateral aveau colonete scurte, până spre mijlocul peretelui, păstrate cu câte un fragment destul de mic numai în colțuri. Capitellurile de la acestea din urmă se deosebesc de cele din fața altarului, care, deși se unesc cu celelalte prin benzi în retragere, forma lor pare mai elegantă, probabil ca ele să fi avut altfel de ornamente, dată fiind amplasarea lor favorizată. Cele de pe peretele lateral, mai multe, au, ca și benzile care le unesc, o structură de trepte în retragere din toate trei părți.

Sistemul decorativ, sculptat destul de iscusit în cretă, se prezintă ca o realizare artistică remarcabilă, compozițional bine încheată pe cei trei pereți. Importanța lui noi am considerat-o în trecut, în temei, printr-o

legătură foarte strânsă cu bisericile de lemn, opinie la care nu renunțăm în totalitate, însă îi vom prezenta și alte valențe nu mai puțin importante.

Mai întâi vom propune unele criterii de datare. Biserița cu decorație sculptată de la Soroca are altarul orientat spre nord, spre deosebire de cele de la Basarabi – Murfatlar. Asemenea biserici sunt și în Munții Buzăului (VRMB 1980; Lupu 1994, p. 17-33), ele datându-se în perioada secolelor V–IX, răstimpul când se stabilește orientarea altarelor spre est. Pentru biserica de la Peștera lui Bechir noi avem posibilitatea de a restrânge limita de jos a existenței sale, pe baza prezenței icoanelor, remarcate prin chenare în altar: în ax și lateral stânga, inclusiv altele două pe peretele din fața altarului și pe cel lateral, între colonetele sculptate, propriu – zis pe templon. Astfel, datarea cea mai apropiată a Peșterii lui Bechir poate corespunde cu limitele secolui VIII – IX d. H., în faza inferioară a altarelor orientate spre nord, atunci când s-ar fi putut generaliza și începerea amplasării icoanelor pe temploane.

Conform celor descrise mai sus, rezultă, că structura compusă din colonete și icoane de la biserica rupestră ce se află lângă orașul Soroca reprezintă un templon bizantin, apărut terminologic în limba greacă din latinescul *templum*, denumire dată după colonadele asemănătoare cu cele de la lăcașele de cult precreștine. Această construcție a luat naștere la dezvoltarea pe verticală a unui cancel, separând sanctuarul (bema) unei biserici ortodoxe de spațiul rezervat credincioșilor, care, cu începere din secolul XI, primește deasupra balustradei primare un șir de icoane de mari dimensiuni (la început numai două, apoi patru), fixate între colonete de piatră și o arhitravă superioară. Această poziție stă la baza dezvoltării iconostasului din secolele XIV – XV (Sinigalia 1998, p.158).

Apariția și evoluția templonului în arealul ortodox până la iconostas a fost studiată în special de V. N. Lazarev (1967, p. 162-196; 1971, p. 110 – 136). Evidențind crearea a două feluri de bariere ale altarului în perioada creștinismului timpuriu, acest autor a specificat geneza templonului bizantin din construcția bazată pe colonade, iar imaginile sfinților fiind inițial pictate sau încrustate în arhitravă sub forma medalioanelor. Drept model clasic ele s-au propagat în biserica Sf. Sofia din Constantinopol, construită în secolul VI. Dacă în bisericile mari toată structura barierei altarului se făcea din marmură, în cele provinciale se realiza din lemn. Una din concluziile sale se referă la o anumită reticență până târziu a bizantinilor în a amplasa icoane pe templon (exceptând medalioanele). Cele mai vechi temploane păstrate, sau fragmente ale lor, se datează în secolele XI – XII. V. N. Lazarev recunoaște, totuși, că în intercolumnie icoanele au putut apare mai timpuriu în temploanele de lemn. Noi mai putem adăuga lipsa din biserița noastră a unor imagini fitoforme sau animaliere, motive ce au fost inițiate de iconoclaști (în lipsa icoanelor), apoi propagate pe larg ca parte a artei laice, atât pe temploane, care au rămas până astăzi și în iconostase. Astfel, construcția modelului de templon, asemănător cu cele de lemn, l-ar

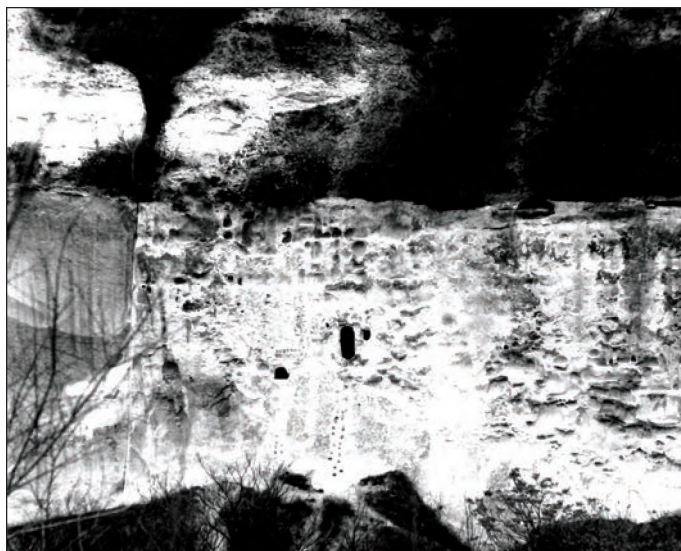

Fig. 1. Vedere spre intrarea în biserica Peștera lui Bechir de lângă Soroca, Rep. Moldova./ Sight to the entrance in the church The Vault of Bechir near Soroca, Rep. of Moldova.

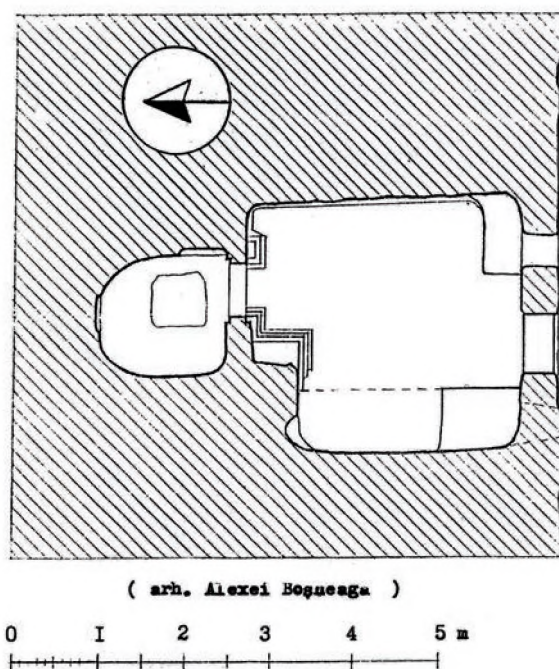

Fig. 2. Planul bisericii Peștera lui Bechir de lângă Soroca. /The Plan of the church The Vault of Bechir near Soroca.

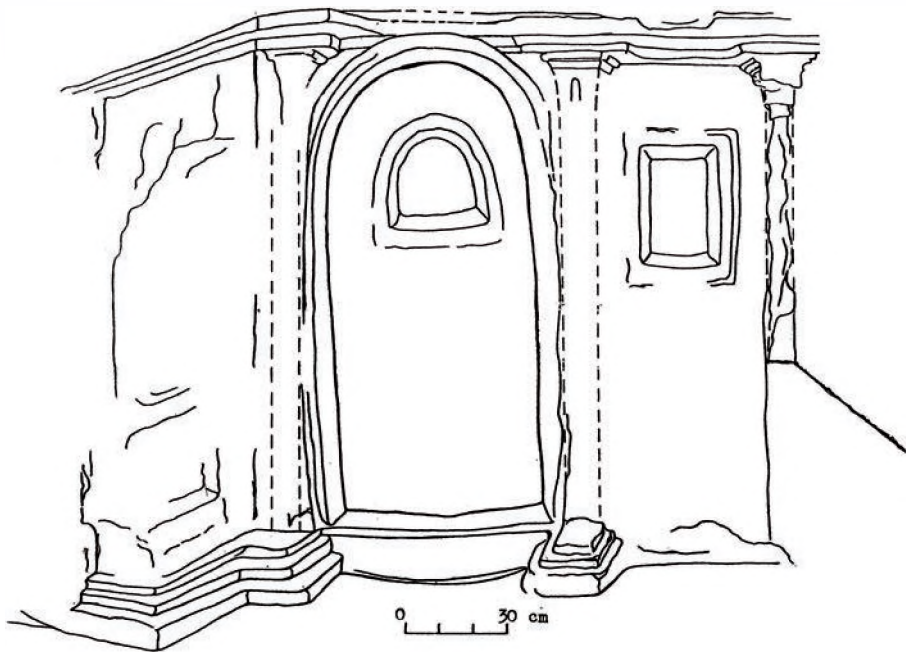

Fig. 3. Reprezentare grafică a intrării în altar, cu icoană în altar și în exterior între colonete. În stânga, a doua colonetă lângă ușa altarului și urmele dulăpiorului cu 2 polițe. /Graphic representation of the entrance to the sanctuary, with an icon in the chancel and in exterior between the small pillars. To the left, the second small column near the sanctuary door and the remains of the small cupboard with two shelves.

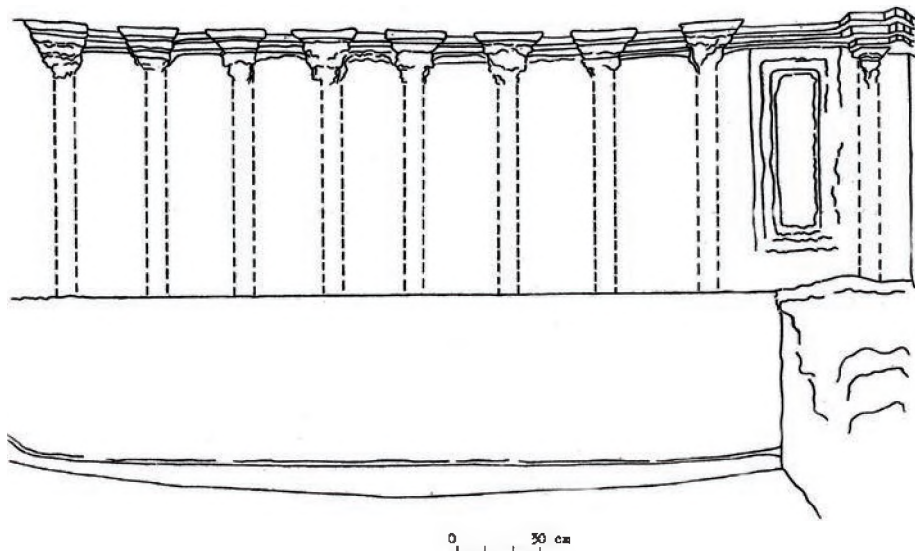

Fig. 4. Reprezentare grafică a peretelui lateral cu capiteluri sculptate și icoană. / Graphic representation of the lateral wall with sculpted capitals and an icon.

Fig. 5. Intrarea în altar./The entrance in the sanctuary.

Fig. 6. Colțul dintre altar și peretele lateral cu capiteli sculptate. /The corner between the sanctuary and the lateral wall with sculpted chapiters.

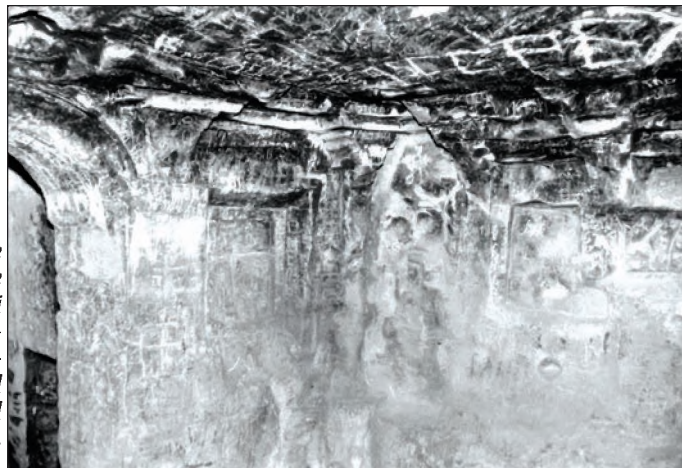

Fig. 7. Peretele lateral cu capiteli sculptate și benzi în retragere. /The lateral wall with sculpted chapiters and parcels in recession.

Fig. 8. Peretele lateral și colțul dinspre fereastră cu capiteluri sculptate și benzi în retragere ./The lateral wall and the upwindow corner with sculpted chapters and parcels in recession..

Fig. 9. Detaliu sculptat de asupra ferestrei cu capiteluri și benzi în retragere. /Small feature sculpted above the window with column heads and parcels in recession.

fi adus lângă Soroca unii călugări refugiați de prigoana iconoclaștilor.

În concluzie, putem menționa la Peștera lui Bechir de lângă Soroca reprezentarea unui templon în imitație, nefiresc, pe peretele lateral al bisericii rupestre, sculptat în roca de cretă. Valoarea bisericii de la Soroca, pe lângă vechimea sa, ca existență timpurie a creștinismului pe meleagurile noastre, vine să dețină unul din primele exemplare (dacă nu unicul) de templon construit la începuturi în bisericile ortodoxe.

Altă apreciere trebuie s-o facem și cu privire la termenul românesc tâmplă, folosit mai rar pentru a desemna iconostasul. Cel mai plauzibil, el pare a fi asimilat din *templa*, templon la plural în limba greacă, un argument că românii au cunoscut acest element de la aparițiile lui timpurii, un exemplu avem și la Soroca, așa cum au preluat și alte practici creștine ortodoxe prin intermediul grecilor. Este de reținut că restaurarea și protejarea unui astfel de monument de valoare universală ar face cinste pământului și poporului care îl deține. Din păcate, atenționările noastre permanente de până acum au fost făcute în van.

Bibliografie

I. Barnea, Ș. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III, București, 1971.

I. Barnea, *Monumente creștine și viața bisericească în secolele VII – XIV*, în „Monumente istorice și izvoare creștine (mărturii de străveche existență și de continuitate a românilor pe teritoriul Dunării de Jos și al Dobrogei)”, Galați, 1987.

I. Barnea, *Monumente rupestre de la Muifatlar (Basarabi)*, jud. Constanța, în „Sud-Est”, Chișinău, 1997/4-30.

C. Chiriac, *Un monument inedit: complexul rupestru de la Dumbrăveni (jud. Constanța)*, în „Pontica”, XXI – XXII, Constanța, 1990.

V. Ghimpu, *Mănăstirea rupestră de la Peștera lui Bechir din Soroca*, în „Tyragetia”, VI – VII, Chișinău, 1998.

V. Ghimpu, *Descoperirea primei biserici din sec. VIII – IX la Nistru și importanța ei în cadrul istoric al românilor de la est de Carpați*, în „Moldova'99 – Sărbătoarea bimileniului creștin”, București, 1999.

V. Ghimpu, *Biserici și mănăstiri medievale în Basarabia*, monografie, Chișinău, 2000.

V. Kurdinovski, *Obščii ocerk o pescernych chramach Bessarabii*, în „Trudy Bessarabskoj gubernskoj ucenoj archivnoj komisii” (BTzIAO), 10, Chișinău, 1918.

V. N. Lazarev, *Tri fragmenta raspisnych epistiliev i vizantiiskii templon*, în „Vizantiiskii vremennik“, tom XXVII, Moscova, 1967.

V. N. Lazarev, *Tri fragmenta raspisnych epistiliev i vizantiiskii templon*, în V. N. Lazarev, *Vizantiiskaia jivopis*, Moscova, 1971.

E. Lupu, *Observații asupra vestigiilor rupestre din zona Carpaților de Curbură*, în „Musaios“, vol. IV, partea II, Buzău, 1994.

T. Sinigalia, *Templon*, în Dicționar de artă, vol. 2, N – Z, București, Editura Meridiane, 1998.

VRMB 1980 = *Vestițiile rupestre din Munții Buzăului*, coord. C. Ștefan, Buzău, 1980.

AGNITA/AGNETHELN – ISTORIE ȘI ARHITECTURĂ VERNACULARĂ¹

Adriana Stroe
Aurelian Stroe

Resumée

Agnita/Agnetheln – histoire et architecture vernaculaire

Agnita est une localité colonisée par des Saxons, qui se trouve en Transylvanie, dans l'actuel département de Sibiu, dans la vallée de Hârtibaciu.

L'ouvrage comprend cinq chapitres concernant l'espace naturel, l'histoire de la localité, le type de site, les types de bâtiments ainsi qu'une évaluation synthétique accompagnée d'une proposition d'extension de la zone protégée. Pour réaliser l'ouvrage on a utilisé les matériaux recueillis dans le cadre du projet roumain-allemand (1992-1998) visant à dresser l'inventaire des localités de Transylvanie colonisées par des Saxons. C'est en 1996 qu'on a inventorié la ville d'Agnita.

Par rapport à autres localités rurales similaires, Agnita se distingue par la division du quartier saxon en deux zones ayant des particularités architecturales distinctes. La zone des artisans et des commerçants, située sur la rive droite de la vallée de Hârtibaciu, se superpose au noyau historique de la localité; elle se caractérise par une architecture de type urbain. La zone agricole, ayant un aspect de localité rurale développée, se trouve sur la rive gauche de la rivière. C'est la zone qui a connu la première extension significative de la localité et ses habitants sont les successeurs des Saxons déplacés là-bas pour labourer les terres des habitants de la rive droite.

¹ Studiul de față reprezintă forma rezumată a fișei de localitate întocmită în decursul inventarierii patrimoniului construit, anterior anului 1940, din Agnita. Proiectul menționat s-a desfășurat în cadrul mai larg al programului româno-german de inventariere exhaustivă a localităților de colonizare săsească din Transilvania. Alături de fișele de inventariere ale clădirilor dintr-o așezare, acest program prevedea întocmirea unei fișe care să sintetizeze informațiile obținute în decursul inventarierii, obiect cu obiect, a clădirilor din respectiva localitate. Această fișă, denumită fișă de localitate, avea o structură prestabilită care se regăsește, în linii mari, în structura prezentului studiu. Modalitatea de elaborare a fișelor deprinsă în decursul celor opt ani de derulare a proiectului – de la concepție până la limbajul folosit, și-a pus amprenta asupra acestui text.

Mots clés: Transylvanie, colonisation saxonne, la vallée de Hârtibaciu, Agnita, architecture vernaculaire.

Spațiul natural

Agnita este o localitate din județul Sibiu, așezată într-o regiune acolinară, în partea mediană a văii Hârtibaciuului. Teritoriul său are o formă ovoidală, valea meandrică a Hârtibaciuului împărțind Agnita în două părți aproape egale (Fig. 1).

Circa o treime din teritoriul istoric al localității era acoperit de pădure, aflată în special spre nord, ceva mai mult de o treime era teren arabil aflat în jurul localității, un sfert fânețe și grădini, cca 200 ha pajiște. Zona în care se află Agnita, supranumită până spre 1900 *Haferland* – Țara Ovăzului, a avut un pronunțat caracter agricol, favorizând cultura cerealelor, creșterea animalelor (în special porci) și, prin aceasta, dezvoltarea industriilor conexe (prelucrarea cărnii și a pieilor).

Dirjecțiile de dezvoltare ale așezării au fost determinate de prezența teraselor aflate de-a lungul văii Hârtibaciuului și a unora din afluenții acestuia, ca și de pantele abrupte care mărginesc aceste terase. Partea nordică a localității istorice a avut ca limite de dezvoltare, spre nord, pantele abrupte ale Steinburg-ului, iar spre est, respectiv spre vest pâraiele Grodenbach și

Fig. 1 Imagine a localității (dinspre NV) / Vue d'ensemble de la localité (prise depuis le nord-ouest)

Hirscheldenbach. În jumătatea de sud dezvoltarea localității istorice a fost limitată de pantele dealurilor Flachsau și Geißberg.

Conformația reliefului a determinat nu numai limitele așezării ci și rețeaua de ulițe a acesteia, caracteristică pentru tipul de localitate „cu două ulițe paralele”. Străzile importante ale Agnitei sunt așezate de-a lungul văii Hârtibaciului, paralel cu albia râului și paralele între ele. Au ca geneză Piața – punctul de greutate al localității, odinioară amplu spațiu dreptunghiular, care se întindea pe ambele maluri ale Hârtibaciului².

Imaginea localității este influențată de materialele de construcție aflate la îndemână: lemn, argilă. Piatra este aproape inexistentă în zonă, fiind folosită numai la fundații (cu excepția bisericii evanghelice). Până spre mijlocul sec. XVIII, pentru construirea locuințelor au fost folosite materiale combustibile – lemn, paie. Cărămida, a fost folosită, pe scară mai largă, după această dată³; era fabricată în localitate pe actuala stradă a Fabricii, unde râpele, parțial acoperite de vegetație, semnalează, încă, locul fostelor exploatare de argilă. Până spre începutul sec. XX liantul era un amestec de argilă și nisip ușor de găsit în zonele învecinate cărămidărilor, la nord-vest de localitate. După această dată a început să fie folosit mortarul de var și ciment (în special pentru nivelurile inferioare, pentru mărirea rezistenței).

Dacă elementele topografice ale locului au fost cele care au favorizat și influențat forma generală a orașului, orașul a influențat, la rândul său, peisajul, modificând, prin regularizări, văile râurilor Hârtibaciu și Grodenbach, sau astupând văile râurilor Hirscheldenbach și Wächtersgraben. Zonele joase și mlăștinoase din jurul bisericii evanghelice au fost desecate și transformate în parc, un alt parc fiind amenajat, la sfârșitul sec. XIX, pe dealul Krähennest denumit, după amenajarea parcului, Steinburg (Steinburghohe).

Așezarea localității și dezvoltarea acesteia au fost favorizate nu numai de structura și componentele spațiului natural ci și de vecinătatea a două drumuri comerciale, care a determinat deosebita și timpurie dezvoltare a comerțului și a meșteșugurilor. Toate acestea au condus spre dublul caracter de localitate comercială și agrară a Agnitei, locuitorii având, într-o proporție mai mare decât în alte localități, ca ocupație secundară fie meșteșugurile și comerțul, fie agricultura.

Imaginea generală a așezării, influențată de elementele menționate mai sus, este similară celei a localităților săsești dezvoltate din Transilvania: străzi largi, mărginite de rigole și trotuare late, fronturi compacte de locuințe dispuse la limita la stradă a parcelei; predomină casele cu latura îngustă

² Această conformație a Pieței se menținea, încă, în a doua jumătate a sec. XVIII, așa cum poate fi observat în reprezentarea Agnitei în *Ridicarea Iosefină* (proiect de cartografiere topografică unitară a Imperiului Habsburgic, care a durat între 1764-1785).

³ Din însemnările după incendiul generalizat din 1769 reiese că puținele case ce au scăpat erau construite din cărămidă. Materialele combustibile erau, încă, folosite pe la 1834, când o altă parte din târg a fost mistuită de flăcări. Spre 1848 cronică nota că la incendiul din acest an au ars numai anexele deoarece casele fuseseră reconstruite din cărămidă. La 1900, în localitate, mai existau doar douăsprezece șuri acoperite cu paie.

spre stradă. Cu excepția zonei Pieței, regimul de înălțime este de pivniță cu parter înalt, forma predominantă a acoperișului fiind cea în 3-4 ape. Centrul, marcat de piața dreptunghiulară ce se întinde pe ambele maluri ale râului, este dominat spre sud de silueta bisericii evanghelice, a celor patru turnuri ale fostei incinte și de silueta școlii (fosta școală confesională evanghelică). Partea nordică – fostul loc al târgului săptămânal – are un caracter net diferit de al restului localității, având un aspect mai apropiat de cel urban: construcții cu două niveluri, cu parter comercial, cu decorație preponderent clasicizantă. Același caracter urban este propriu zonelor învecinate Pieței, spre est și vest (str. Mihai Viteazul și str. 1 Decembrie). Toate aceste locuințe, cu caracter urban sau rural, aveau anexe agricole dezvoltate, distingându-se șurile mari, de zid, care s-au păstrat până pe la jumătatea sec. XX.

Istoric⁴

Agnita este o așezare de colonizare săsească, prima atestare documentară datând, conform monografiei localității (V. A. Eitel, *Vergangenheit...*), din 1280. Tradiția păstrează amintirea unui amplasament anterior al localității, situat la est de actuala așezare, pe dealul Lempeș⁵, dar nucleul istoric al localității actuale s-a dezvoltat pe ambele maluri ale râului, în zona ocupată de străzile 1 Decembrie (Mittelgasse), Mihai Viteazul (Niedergasse) și Aurel Vlaicu (Obergasse).

Până la mijlocul sec. XIX așezarea a aparținut, din punct de vedere administrativ, de scaunul Cincu, prima atestare documentară a Agnitei ca localitate care aparținea acestui scaun datând din prima jumătate a sec. XIV. Rivalitatea cu localitatea sediu de scaun, datorată dezvoltării economice a Agnitei, a trebuit să fie tranșată de Universitatea Săsească. Aceasta a hotărât ca localității Cincu să-i revină conducerea administrativă, Agnita devenind sediu al activității economice și sediu al majorității breslelor active pe teritoriul scaunului.

⁴ Capitolul nu menționează decât acele date și evenimente care se constituie în mărturii directe ale statutului și dezvoltării Agnitei la un anumit moment sau acele evenimente care au avut un impact demonstrabil asupra dezvoltării urbanistico-edilitare a localității. Accentul cade nu atât asupra cronologiei, cât, mai ales, pe evidențierea influenței avută de evenimentele menționate asupra evoluției localității. Datele incluse în acest capitol, mai ales cele referitoare la evul mediu târziu, perioada modernă și contemporană, provin dintr-o foarte documentată monografie a localității: Eitel, V. A., *Vergangenheit und Gegenwart des königl. Freien Marktes Agnetheln*, Hermannstadt, 1900 și din adnotările la fotografiile de epocă și ilustratele prezentate în lucrarea *Aug' in Auge mit den Schatten. 400 Bilder vom Bild Agnethelns in Siebenbürgen*, Festschrift für die Heimatortsgemeinschaft (HOG) Agnetheln, Heilbronn, 1996.

⁵ O dovadă a acestei așezări anterioare pot fi toponimele „burg” și „Alte Kirche”, desemnând un loc la sud-est de Agnita, între Dealu-Frumos și Merghindeal. În localitățile alăturate, Merghindeal și Ruja, tradiția locală menționează același loc ca așezare anterioară pentru aceste localități.

- 1376 – a primit dreptul de a ține târg anual⁶. În tot decursul istoriei sale precontemporane Agnita a fost una din localitățile-târg (Marktflecken) mari ale zonei, fiind, totodată, localitatea cea mai populată de pe valea Hârtibaciului.
- 1466 – avea statutul de *oppidum*⁷, Matia Corvin dând dreptul ca jumătate din garnizoana Agnitei să rămână aici pentru apărarea cetății; tot acum localitatea a primit dreptul de *jus gladii*.
- 1484 – cizmarii din oraș aveau un reprezentant în „frăția” cizmarilor din Sibiu, acest fapt atestând dezvoltarea economică a orașului⁸. Breslele au avut o mare importanță pentru dezvoltarea localității, până la desființarea lor, în 1872.
- 1769 – incendiu generalizat care devastat toată partea de nord a Agnitei (circa două treimi din localitate); au rămas în picioare puținele case de cărămidă existente la acea dată.
- 1781 – *Edictele iosefine*, de concivilitate și de toleranță, au permis apariția cartierului românesc și construirea bisericii românești.
- 1805 – a fost construită vechea școală evanghelică pe latura de sud-vest a fortificației bisericii evanghelice, care își pierduse rosturile defensive încă din a doua jumătate a sec. XVIII.
- 1834 – incendiu generalizat; toată partea sudică a localității a fost distrusă în așa măsură încât a fost necesară remăsurarea parcelelor. În Piață și pe Mittelgasse (str. 1 Decembrie) au ars anexele.
- 1848 – au ars anexele de pe Mittelgasse (str. 1 Decembrie), Grodengasse (str. Horea), Weihergasse (str. Avram Iancu), în total 147 de gospodării, împreună cu proviziile de iarnă.
- 1848 – Agnita a devenit sediu de Judecătorie Districtuală.
- 1850 – a fost înființat Oficiul poștal.
- 1851 – a fost construit Hotelul comunal „Agneta”.
- 1859 – au ars anexele de pe Obergasse (str. Aurel Vlaicu) și Neugasse (str. Nouă). La aceste calamități trebuie adăugate inundațiile foarte frecvente (Hârtibaciul avea un traseu meandric, cu viteză de curgere mică).
- 1860 – a fost construită biserica catolică.
- Cca 1865 – a fost amenajat bazinul de înot.
- 1868 – a fost construită noua școală confesională evanghelică, pe latura estică a fortificației.

⁶ Dreptul de târg era acordat numai acelor localități care atinseseră o anumită dezvoltare economică.

⁷ Cf. Fabini, *Atlas*, p. 6, ceea ce arată că în 1466 în localitate exista o fortificație (în jurul bisericii parohiale).

⁸ Breslele care au avut cel mai mare rol în economia (și viața socială) a Agnitei, în afara celei a cizmarilor, deja pomeniți, erau croitorii (mărfurile produse de aceștia, destinate în special mediului rural, circulau până spre Bistrița și Alba Iulia); dogarii (favorizați de așezarea în apropierea de o zonă viticolă); fierarii; dulgherii; olarii (la sfârșitul epocii moderne produceau încă ceramică tradițională pe care o vindeau până spre Săliște și Rășinari); tăbăcarii (reuniți într-o corporație la 1860, după desființarea breslelor) au fondat, în 1872, „Prima Fabrică de Piele”; în 1892 aceasta a fost transformată în societate pe acțiuni.

- 1872 – desființarea breslelor în Transilvania și înlocuirea lor cu asociații profesionale.
- 1876 – Agnita a devenit reședință de district în comitatul Târnava Mare.
- 1885 – a fost construită noua Primărie, vechea Primărie, aflată în Piață, fiind demolată.
- 1885 – a fost înființat Oficiul Telegrafic.
- Cca 1886 – au fost construite moara și fabrica de spirt, modernizate și extinse la 1926 (actualul IMIX).
- 1889 – a fost amenajată Promenada (Steinburg), pe un deal la nord-vest de localitate.
- 1893 – a avut loc comasarea.
- 1893-1894 – a fost construită „Prima Fabrică de Piele” care se păstrează, cu modernizări, până în prezent. Aceasta a avut ca bază Asociația profesională a tăbăcarilor. În 1910 „Prima Fabrică de Piele” a devenit Fabrica de Piele „Andree și Ehrmann”.
- 1894 – înființarea Școlii de ucenici ca urmare a desființării breslelor.
- 1896 – a fost înființată Societatea de gimnastică din Agnita.
- 1897 – a fost dată în folosință linia ferată îngustă Agnita-Sighișoara, în 1910 fiind extinsă cu tronsonul Agnita-Sibiu.
- 1899 – a fost construită școala confesională catolică.
- sf. sec. XIX – la est de localitate a fost construit gaterul Lomasch.
- 1900 – au fost construite clădirea Societății de gimnastică și clădirea grădiniței confesionale evanghelice.
- 1905 – a fost construită Casa Vecinătăților.
- 1906 – a fost construită clădirea *Asociației cetățenilor și meseriașilor*.
- 1910 – a fost înființată tăbăcăria minerală.
- După Marea Unire din 1918 – modificarea statutului populației românești.
- 1924 – la sud-est de oraș a fost construită mica stațiune din jurul izvoarelor sărate.
- 1926 – a fost înființată Fabrica de ciorapi.
- 1928 – a fost construit abatorul.
- 1936 – a fost construită școala de stat.
- 1938 – a fost construită noua biserică ortodoxă.
- Octombrie 1950 – reorganizarea administrativă a țării; Agnita a devenit oraș și sediu administrativ de raion în regiunea Brașov.
- 1962 – odată cu colectivizarea agriculturii anexe agricole din gospodării, devenite inutile, au fost abandonate și, în final, demolate.
- 1965 – desființarea mocăniței a modificat aspectul străzilor de pe malul drept al Hârtibaciului.
- 1968 – prin reorganizarea administrativă, Agnita a devenit oraș în județul Sibiu; așezarea excentrică în cadrul județului și schimbarea statutului au dus la diminuarea rolului orașului în zonă.
- 1965-1970 – industrializarea forțată a dus la extinderea localității prin apariția cartierului de blocuri din partea de nord a Agnitei.

*Fig. 2 Gospodărie de hotar, spre Vărd /
Ferme dans les champs, vers le village de
Vărd*

În decursul existenței sale Agnita a polarizat viața economică a zonei, datorită dezvoltării meșteșugarilor și comerțului într-o proporție neobișnuită pentru o localitate rurală. Existența timpurie și dezvoltarea breslelor este ilustrată nu numai de atestarea documentară menționată mai sus ci și de faptul că întreținerea și apărarea turnurilor incintei fortificate a bisericii evanghelice au fost încredințate, încă de la început, acestora⁹: turnul de nord – al porții – era al breslei dogarilor, cel de pe vestul bisericii era al olarilor, cel sud-vestic al cizmarilor, cel sud-estic al croitorilor și blănarilor, iar cel estic al bres-

lelor mai mici. Meșteșugarii, organizați în bresle, au avut un rol major în dezvoltarea localității până spre sfârșitul epocii moderne, când, după desființarea acestora și datorită, în parte, războiului vama cu România, micile ateliere meșteșugărești au cunoscut un puternic regres, determinând emigrarea atât internă (de exemplu: Dumbrăveni), cât și externă (America). Dezvoltarea timpurie și intensă a activității meșteșugărești și a comerțului a influențat evoluția urbanistică și constructivă a Agnitei. Conform tradiției, prin secolele XVI-XVII, dezvoltarea breslelor a determinat extinderea, într-o proporție neobișnuită, a localității¹⁰. Datorită faptului că din ce în ce mai mulți capi de familie/bărbați din cartierul săsesc erau implicați în producția meșteșugărească și comerț, activitatea agricolă era lăsată în seama femeilor și a arendașilor/zilierilor. Acest fenomen (la care s-a adăugat lipsa de brațe de muncă datorată marilor epidemii, de ex., epidemia de ciumă de la înc. sec. XVI sau de la mijl. sec. XVII) a condus la extinderea localității prin colonizarea cu țărani sași așezați în partea de est a Agnitei, formând străzile Nouă (Neugasse), Avram Iancu (Weihergasse), Horea (Grodengasse). Aspectul rural al localității în această zonă, diferit de aspectul mai degrabă urban al nucleului Agnitei, se păstrează și în prezent. Într-o a doua fază, în special în sec. XIX și începutul sec. XX (după comasare), arendașii (români, sași, unguri din Coveș, Vărd, Ruja, Chirpăr) au primit gospodării cu spații de păstrare, șuri, grajduri – chiar în câmp, în afara localităților. Aceste locuințe de hotar ale „colibașilor” se aflau în număr mare pe tot teritoriul Agnitei. În 1996, de exemplu, mai erau păstrate un număr de circa șapte gospodării

⁹ Amintim că fortificația exista deja în 1466 (v. nota 7).

¹⁰ Așa cum este cunoscut dintr-o informație regăsită în toate satele studiate de echipa noastră, extinderea localităților săsești (în detrimentul suprafețelor agricole) era strict reglementată de comunitate, deschiderea unor străzi noi fiind acceptată numai după epuizarea tuturor metodelor de extindere a spațiului locuibil în perimetrul localității.

de acest fel, situate, în special, în nordul localității (Fig. 2). Paralel cu dezvoltarea sălașelor de câmp, anexele gospodărești din interiorul așezării au scăzut ca număr și amploare, producția agricolă fiind păstrată în câmp, la aceste locuințe „de hotar”.

Perioada de prosperitate, care a început în sec. XVIII și a durat până spre sfârșitul sec. XIX, a fost caracterizată de progrese în producția agricolă, datorate lucrărilor de fertilizare și îmbunătățiri funciare (în parte impuse de Universitatea Săsească) și modificării profunde a caracterului agriculturii produsă de comasarea ce a avut loc la sfârșitul sec. XIX (1893). Ca urmare a acesteia din urmă producția agricolă a crescut prin folosirea mai rațională a solului. În aceeași perioadă culturile predominante au devenit plantele furajere și porumbul, creșterea și îngrășarea vitelor și porcilor devenind, astfel, foarte rentabilă¹¹, iar utilajele perfecționate au început să fie din ce în ce mai frecvent folosite – de exemplu, în 1898 existau în localitate 506 pluguri moderne, secerători, treierători (din care 3 cu aburi).

Dezvoltarea constructivă a localității reflectă dezvoltarea economică a acesteia. La sfârșitul sec. XVIII - începutul sec. XIX se înregistrează (prin datări păstrate pe case și atribuirii stilistice) o bogată activitate constructivă în zona agricolă a așezării. În aceeași perioadă, la est de zona agricolă a cartierului săsesc, ca urmare a *Edictelor iosefine* menționate mai sus, a fost construită biserica ortodoxă și a început să se dezvolte cartierul românesc.

Zona comercială și-a schimbat mult aspectul începând cu mijlocul sec. XIX¹², transformările atingând punctul culminat la sfârșitul acestui secol și începutul sec. XX. În această perioadă au fost construite sau radical modificate clădirile din această zonă, la sfârșitul perioadei menționate predominând clădirile cu aspect urban, cu două niveluri și spații largi, comerciale sau artisanale la parter și spații de locuire extinse în nivelurile spre curte ale construcției. Aceste extinderi ale spațiilor locuibile pot fi puse și pe seama necesităților datorate creșterii bruște a populației¹³, concomitent cu intensificarea activităților industriale care au debutat în această perioadă – joagăre, întreprinderi mici de tricotaje, pielărie, cizmărie. În afara acestor spații de închiriat, o altă soluție pentru rezolvarea cererii de locuințe, cu efecte asupra aspectului și dezvoltării constructive a orașului, a fost aceea de creare a unor mici colonii muncitorești în jurul întreprinderilor, de exemplu colonia aflată la sfârșitul sec. XIX în jurul fabricii de cherestea Lomasch din estul localității, care cuprindea circa 30 de locuințe. O colonie similară se afla, se pare, în jurul fabricii de spirt. Șantierul Agnita-Botorca¹⁴ a lăsat, la rândul său, câteva clădiri în zona de

¹¹ Cf. Eitel, V. A., *Vergangenheit...*, o vită îngrășată era vândută la Viena cu 165 florini (pentru comparație, construirea primei fabrici de piele în forma actuală a costat, pe la 1893, 70.000 florini).

¹² Interval marcat de decăderea și apoi desființarea sistemului de bresle și începutul perioadei industriale.

¹³ De exemplu, în anii 1899-1900, în Agnita se aflau 133 de familii străine de localitate – din Ungaria, Slovacia, etc.

¹⁴ Primul dintre șantierele postbelice, faimoasele „șantiere ale tineretului”, care utilizau

est a Agnitei.

Dezvoltarea activității economice a produs schimbări ale aspectului orașului nu numai prin modernizarea clădirilor ci și prin construirea de spații moderne pentru producție, toate clădiri masive, foarte moderne pentru acea perioadă.

Dezvoltarea economică însoțită de creșterea prestigiului localității și evoluția politică asociată cu modificări în sistemul de administrație al provinciei, menționate în cronologia de la începutul acestui capitol, au dus la modificarea statutului Agnitei. Această modificare a fost însoțită de apariția în zona centrală a unor clădiri de folosință publică, de mari dimensiuni, cu pronunțată decorație clasicizată: Hotelul comunal (1851), Primăria (1895), sediul Asociației Cetățenilor și Meseriașilor (1906), biserica catolică¹⁵.

Aceiași factori economici și politici au determinat modificări ale standardelor sociale și culturale ale așezării, reflectate în apariția unor construcții noi care au schimbat imaginea Agnitei: noua școală confesională evanghelică (ce cuprindea într-o primă etapă și școala socială de ucenici) a fost construită prin demolarea fortificației bisericii, acesta fiind unul dintre evenimentele istorice „mici” care au modificat imaginea localității prin dispariția zidurilor înalte și a bastioanelor și apariția acestei clădiri masive. O foarte frumoasă și masivă sală a fost ridicată de Societatea de gimnastică, în stricta vecinătate a bisericii evanghelice. În nord-estul localității a fost construit bazinul de înot cu clădirile aferente, iar amenajarea promenadei cu chioșcuri, locuri de belvedere și terenuri de tenis de pe Steinburg a adăugat un plus de aer urban așezării. În vecinătatea orașului, pe o proprietate a bisericii evanghelice, a apărut o mică stațiune – *Salzbrunnen* (1924-1926). În 1935 în sud-vestul Agnitei a fost amenajat terenul de sport. În interiorul localității, de-a lungul văii Hârtibaciului, au fost amenajate Aleea Teilor și Aleea Castanilor.

Legăturile din ce în ce mai intense cu exteriorul s-au amplificat în a doua jumătate a sec. XIX și în special la sfârșitul sec. XIX: apariția Oficiului poștal (1850), a celui telegrafic (1885), culminând cu apariția mocăniței (1895); mocănița a intensificat nu numai schimburile comerciale, dar a modificat și aspectul orașului prin amenajarea căii ferate pe cele mai importante străzi ale așezării, pe malul drept al râului (pe străzile Mihai Viteazul, 1 Decembrie, Avram Iancu).

Modificarea statutului populației românești după Marea Unire a fost reflectată în apariția, în cartierul săsesc, a bisericii ortodoxe noi (1938) și a școlii de stat (1936) – clădiri în stil național românesc – așezate, ambele, la vărsarea Grodenbach-ului în Hârtibaciu.

Din octombrie 1950 Agnita a devenit oraș și sediu de raion, cu toate

munca „voluntară”.

¹⁵ În a doua jumătate a sec. XIX, în timpul absolutismului habsburgic și în special după adoptarea dualismului, administrația a impus tuturor centrelor administrative din Transilvania construirea unor edificii pentru uzul funcționarilor imperiali, biserica catolică și școala maghiară fiind unele dintre acestea.

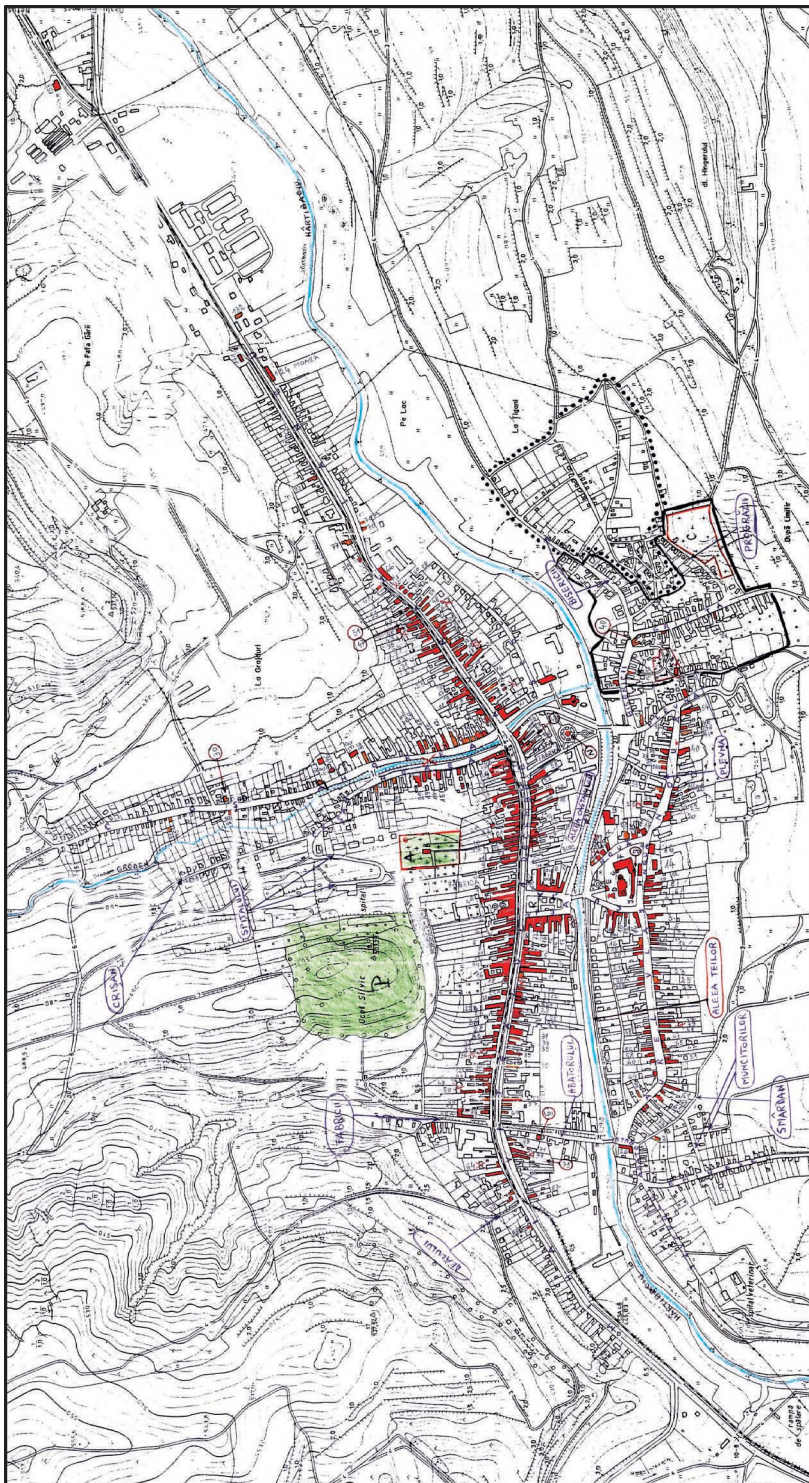

Fig. 3 Harta localității, cu marcarea clădirilor inventariate / Carte de la localitate avec les bâtiments inventariés

consecințele ce decurg din aceasta (transformarea unor locuințe sau spații comerciale în instituții, construirea unei primării noi, etc.). Industrializarea forțată de după 1965-1970 a dus la suprapopularea orașului și la transformarea unor anexe (grajduri) în spații de locuit, în timp ce șurile monumentale dispar pe la 1960-1965 odată cu colectivizarea agriculturii, deoarece deveniseră inutile, greu de întreținut și ocupau un loc ce putea fi folosit pentru mica agricultură casnică. Între 1970-1980, datorită extinderii activității industriale, au fost modificate atât aspectul centrului orașului¹⁶ cât și o parte din fosta Promenadă și vederea dinspre oraș spre aceasta¹⁷. Desființarea mocăniței în 1965 a schimbat aspectul istoric al centrului, același efect avându-l construirea Primăriei noi în spațiul fostei Piețe.

Nu numai fenomenele/evenimentele pozitive au avut influență asupra aspectului localității, ci și cele negative. Astfel, marea epidemie de ciumă de pe la începutul sec. XVI, dublată de dezvoltarea meșteșugurilor au dus la necesitatea colonizării țăranilor sași care să asigure cultivarea întinselor suprafețe agricole ale satului. Incendiile frecvente și inundațiile, dar și perioada de stabilitate economică și politică de după războiul curuților au determinat abandonarea construirii locuințelor/anexelor din materiale perisabile și adoptarea cărămizii ca material de construcție. Inundațiile foarte frecvente (Hârtibaciul avea un traseu meandric, cu viteză de curgere mică) au necesitat regularizarea cursului râului¹⁸ (adâncire, îndreptare, taluzare), producând schimbări în imaginea orașului. Aceste evenimente, ca și alte catastrofe similare au avut influență nu numai asupra dezvoltării economice a localității datorită sumelor de bani și volumului de muncă necesare pentru refacerea gospodăriilor, ci și asupra fondului construit, operând, prin reconstrucții, modificări asupra aspectului istoric al orașului.

Evoluția localității din punct de vedere urbanistic și constructiv; elemente de topografie socială¹⁹

Aidoma mării majorității a localităților de colonizare săsească din Transilvania, începând cu sf. sec. XVIII și până în anii '70 ai sec. XX (începutul emigrării masive a sașilor), etniile erau separate în cartiere organizate pe criterii etnice (Fig. 3).

După cum am menționat deja, prin tradiție, cartierul săsesc s-ar fi format în două etape: etapa de colonizare primară²⁰, ce corespunde nucleului

¹⁶ A fost construit localul cel nou al Fabricii de ciorapi, înlocuind atelierele vechi și trei case de patricieni datând de pe la mijlocul sec. XIX; fosta tăbăcărie Ehrmann este înlocuită de tăbăcăria nouă și de Poștă.

¹⁷ Prin construirea cartierului de blocuri.

¹⁸ În 1901 și după 1970; în 1970 a fost regularizat și Grodenbach.

¹⁹ Menționăm că, inițial, cartierul românesc nu a avut denumiri de străzi, denumirile actuale fiind cele înregistrate după Marea Unire. Cartierul țigănesc se numea „Floreasca”.

²⁰ Luând în considerare faptul că în 1376 a primit dreptul de târg deducem că Agnita era, deja, la mijlocul sec. XIV, o localitate dezvoltată, aceeași semnificație având-o și faptul că actuala biserică evanghelică exista, în nucleu, în prima jumătate a sec. XIII, ca bazilică

Fig. 4 Strada Horea (Grodengasse) / Rue Horea (Grodengasse)

istoric al cartierului, format cu precădere pe malul drept al râului, și etapa de colonizare secundară²¹, când cartierul s-a extins spre est de nucleul istoric. Nucleul istoric al cartierului sășesc avea ca punct de greutate Piața (Marktplatz), amplu spațiu dreptunghiular, care se întindea pe ambele maluri ale râului. În partea de sud a acestui spațiu se afla biserica, în cea nordică locul de târg, iar din colțurile de nord-est, nord-vest, respectiv sud-vest ale acesteia porneau cele trei străzi ale cartierului: Mittelgasse (str. 1 Decembrie), Niedergasse (str. Mihai Viteazul), Obergasse (str. Aurel Vlaicu). În cursul celei de-a doua etape au apărut ulițele Neugasse (str. Nouă), Weihergasse (str. Avram Iancu), Grodengasse (str. Horea). Direcția principală de dezvoltare a cartierului a fost de-a lungul văii Hârtibaciului, dezvoltarea mai accentuată spre nord față de sud fiind datorată prezenței drumului comercial, spațiului de construcție oferit de terasele pâraielor din zona menționată (Grodensbach) și, într-o oarecare măsură, datorită stabilirii, în zona de nord a Agnitei, a atelierelor meșteșugărești și, mai apoi, a industriilor orașului. La sfârșitul perioadei interbelice cartierul sășesc cuprindea str. Aurel Vlaicu (Obergasse), str. Nouă (Neugasse), str. Plevna (Auf dem Hill), str. Horea (Grodengasse) (Fig. 4), str. Avram Iancu (Weihergasse), str. 1 Decembrie (Mittelgasse), str. Mihai Viteazul (Niedergasse), str.

romanică.

²¹ În decursul inventarierii nu au fost identificate documente sau informații care să facă posibilă precizarea momentului în care au apărut străzile legate de etapa colonizării secundare și nici din ce localități sășești proveneau coloniștii.

Fabricii (Hirschelden), str. Mihai Eminescu (Klimes-Clemensgasse). Toate străzile cartierului sunt situate pe terasele Hârtibaciului sau ale unor râuri sau pâraie afluenți ai acestuia²². În funcție de așezarea față de soare, ulițele cartierului sășesc aveau o parte însorită (Sonnenseite) și o parte umbrită (Schattenseite), Sonnenseite fiind considerată partea mai nobilă. Cartierul era organizat în cinci vecinătăți, pe străzi.

Cartierul românesc s-a format pe actual amplasament începând cu sfârșitul sec. XVIII, după *Edictele* de concivilitate și de toleranță iosefine. Acest cartier s-a dezvoltat parțial de-a lungul malului Hârtibaciului – strada Bisericii, o altă uliță – strada Grivița fiind paralelă cu str. Plevnei – Auf dem Hill; o a treia uliță, strada Progrăzii, este așezată de-a lungul unei curbe de nivel aflată în partea de jos a cimitirului ortodox nou. Cartierul țigănesc s-a aflat, inițial, în careul format de cele trei străzi ale cartierului românesc.

Populația maghiară a apărut în număr mai mare în Agnita în a

Fig. 32 Harta Ridicarea Josefînă - cu planul Agnitei

²² Pe malul drept al Hârtibaciului erau așezate dinspre est spre vest: str. Avram Iancu (Weihergasse), str. Horea-Grodengasse (de o parte și de alta a lui Grodenbach), str. 1 Decembrie-Mittelgasse (cu două zone, Ober și Hinter Mittelgasse), str. Mihai Viteazul-Niedergasse, str. Fabricii-Hirschelden (de-a lungul lui Hirscheldenbach, 5-6 gospodării). Limitele naturale ale dezvoltării localității în această zonă sunt constituite de formele de relief – pante accentuate spre nord și spre est și dealuri și mici pâraie, ex. Schlossbach, la limita vest a lui Niedergasse. Pe malul stâng al Hârtibaciului, de-a lungul văii acestuia, sunt așezate: str. Aurel Vlaicu-Obergasse (la vest de biserica evanghelică); str. Nouă-Neugasse (la est de biserica evanghelică). Limita naturală a Neugasse este, spre sud, panta dealului, iar spre est un pârâu sezonier, de-a lungul căruia s-a dezvoltat str. Plevnei-Auf dem Hill. Limita Obergasse este, spre sud, panta unui deal, iar spre vest un bot de deal pe care s-a dezvoltat drumul spre Vărd – str. M. Eminescu - Clemensgasse (Klimes).

Fig. 5 Ansamblul bisericii evanghelice (dinspre N) / Vue d'ensemble de l'église évangélique (du côté de nord)

două jumătate a sec. XIX, în legătură cu funcțiile administrative zonale ale localității²³, și s-a stabilit preponderent în partea de vest a cartierului săsesc.

În harta Transilvaniei, „Chorographia Transylvaniae Sybemburgen”, publicată de Johannes Honterus la Basel în 1532, statutul de localitate dezvoltată al Agnitei – „Agnethlin” este subliniat de prezența fortificației bisericii, careia îi sunt conturate, cu îngrijire, nu numai silueta, ci și turnulețele care atestau dreptul de *jus gladii* al localității.

Până spre sfârșitul sec. XVIII întinderea Agnitei coincidea cu întinderea cartierului săsesc. Astfel, în Ridicarea Josefină (Fig. 32), partea nordică a localității depășea, spre est, linia Grodenbachului cu numai patru gospodării, iar la vest se întindea până la Schlossbach; Groden-gasse cuprindea, pe ambele laturi, între cinci și șapte gospodării. La sud de Hârtibaciu existau str. Aurel Vlaicu-Obergasse și str. Nouă-Neugasse cu întinderea actuală, ca și partea săsească din str. Bisericii. Conform Ridicării Franciscane din 1869-1887, Agnita se întindea spre vest dincolo de Schlossbach, iar pe malul sudic era deja schițat începutul străzii M. Eminescu - Klimes. Spre est Weihergasse ajunsese pe la jumătatea dimensiunilor actuale, str. Bisericii cuprindea și o parte a cartierului românesc, fiind, de asemenea, marcate și câteva construcții pe actuala stradă a Griviței din cartierul românesc. Caracterul de localitate pluriconfesională era subliniat de marcarea celor trei biserici.

²³ În timpul regimului dualist Agnita a fost capitală de district, iar în perioada interbelică a fost reședință de plasă.

Fig. 6 Vechea școală confesională evanghelică / L'ancienne école confessionnelle évangélique

La începutul sec. XX, conform hărții funciare întocmită la 1901, localitatea se întindea spre est până la fosta întreprindere „IMIX” (str. Avram Iancu 66), iar pe malul stâng până la str. Plevnei-Auf dem Hill – unde nu existau decât câteva gospodării, în partea de jos a pantei. Spre vest, pe malul drept, limita era Schlossbach (și locul târgului de vite), iar pe malul stâng piața triunghiulară, aflată între malul Hârtibaciului și capătul vestic al str. Aurel Vlaicu-Obergasse. Spre nord, pe str. Horea-Grodengasse, ultimele gospodării se aflau la capătul actualei străzi Horea, iar pe str. Fabricii-

Hirschelden se aflau numai 6 gospodării, așezate, fără excepție, pe malul drept al pârâului. Tot aici se aflau țiglăriile. Pe actuala stradă a Abatorului nu se afla nici o casă.

Într-o hartă din 1929, aflată în posesiunea primăriei, limita localității din 1901 fusese deja depășită spre est (circa 15 clădiri), era schițată extinderea pe actuala stradă Grădinilor, spre nord începuse dezvoltarea

Fig. 7 Noua școală confesională evanghelică / La nouvelle école confessionnelle évangélique

străzii Cloșca până spre actualul nr. 58, iar pe str. Crișan (Băii) apăruseră gospodării până la actuala stradă Spitalului. Pe malul stâng, str. Plevnei-Auf dem Hill atinsese deja dimensiunile contemporane. Spre vest apăruseră câteva construcții pe str. M. Eminescu - Klimes. Cartierul românesc se întinsese de-a lungul văii Hârtibaciului, la est de poarta bisericii ortodoxe (str. Bisericii). De asemenea, în vatra orașului apăruseră primele 2-3 construcții pe Aleea Teilor.

După 1950, în interiorul localității a fost completată Aleea Teilor (locuințe tip) și a apărut str. Școlii. Spre est orașul s-a extins până aproape de fostul gater Lomasch. Spre vest, pe malul drept al Hârtibaciului, a apărut str. Castelului și, pe malul stâng, str. Muncitorilor și str. Smârdan. Spre nord au fost extinse străzile Crișan și Cloșca – mai ales după inundațiile din 1970, când aici și-au construit case locuitorii proveniți din satele învecinate, în special Vărd. În aceeași perioadă a apărut str. Spitalului, iar prin anii '70-80 ai sec. XX, odată cu industrializarea forțată, au fost construite blocurile de pe Steinburg.

În cartierul sășesc parcelele istorice aveau suprafețe aproximativ egale – lungimile și lățimile fiind determinate de formele de relief cărora trebuiau să se adapteze. În zona centrală (nucleul istoric) predomină parcelele înguste (10-12 m) și lungi (lungimile inițiale au fost modificate de evoluția postbelică a orașului). Cartierul românesc avea același sistem de parcelare – șiruri compacte de parcele cu suprafețe

Fig. 8 Sala Societății de gimnastică (Turnsaal) / La salle de la Société de gymnastique (Turnsaal)

Fig. 9 Casa parohială evanghelică / Maison paroissiale évangélique

Fig. 10 Casa predicatorilor / Maison des instituteurs de l'école confessionnelle

egale, dar aici dimensiunile erau mult mai mici decât în cartierul săsesc.

Modificări importante ale aspectului Agnitei s-au produs ca urmare a incendiilor deja menționate. Dintre acestea, cea mai importantă este modificarea tehnicilor și materialelor de construcție: spre sfârșitul sec. XVIII - începutul sec. XIX casele au fost reconstruite din cărămidă, cu acoperișuri din țiglă, aceste tehnici generalizându-se pe la 1900 chiar în cazul anexelor gospodărești.

Inundațiile frecvente au determinat regularizarea albiei râului și pâraielor în 1901, iar după 1970 albiile au fost îndreptate, adâncite și taluzate²⁴, podurile vechi au fost înlocuite cu pasarele și au fost construite poduri moderne.

O altă intervenție radicală în aspectul istoric al orașului, deja menționată, a fost, instalarea liniei înguste de-a lungul străzilor principale de pe malul drept al Hârtibaciului. Mocănița a intrat în imaginea Agnitei,

Fig. 11 "Noua" primărie / Mairie bâtie en 1885, appelée la „nouvelle” mairie

Fig. 12 Fostul hotel comunal 'Agneta' / Ancien hôtel communal "Agneta"

devenind un simbol al acesteia, încât desființarea sa a fost și este percepută ca o pierdere în aspectul istoric al orașului.

În afara perioadelor de creștere economică, istoria politică a intervenit la rândul său în aspectul localității determinând apariția unor clădiri de folosință publică, de o amploare puțin frecventă în spațiul rural sau chiar în târguri. De exemplu, odată cu modificarea statutului Agnitei în a doua jumătate a sec. XIX, vechea primărie a fost demolată, noua Primărie, clădire monumentală, cu pronunțată decorație clasicizantă, fiind construită în 1885 în colțul nord-vest al Pieței. În anii '60 ai sec. XX o nouă Primărie – mult mai dezvoltată – a fost construită în Piață, aproximativ pe locul celei inițiale. A fost modi-

²⁴ Hârtibaciul și Grodenbach au fost regularizate, Hirscheldenbach a fost canalizat, iar Wächtersgraben a fost astupat.

Fig. 13 Locuința îngrijitorului fostelor grajduri comunale / Logement de la personne en charge des anciennes étables communales

ca și clădirile industriale modernizate aflate în apropierea Pieții Republicii: noua Fabrică de ciorapi (care a făcut să dispară trei clădiri databile la mijlocul sec. XIX, specifice ca model clădirilor dezvoltate ale zonei în acea perioadă) și noua tăbăcărie minerală. O altă schimbare care a sărăcit aspectul istoric al orașului a fost modificarea tipurilor de vitrine: vitrinele cu ancadramente din lemn, bogat profilate și decorate cu elemente arhitectonice (pilaștri, denticuli) au fost înlocuite cu vitrine cu tâmplărie metalică și mari suprafețe vitrate. Au fost, de asemenea, desființate decorațiile clasice

Fig. 14 Fostul spital / L'ancien hôpital

ficată, astfel, în mai multe rânduri, una din imaginile-simbol ale Agnitei – Piața, cu biserica evanghelică în fundal. Datorită evoluțiilor politice din perioada post-belică a fost modificat și caracterul de spațiu comercial prin excelență al Pieței, prin transformarea unor magazine în locuințe. Aici au fost construite și primele blocuri care s-au constituit în zone modernizate în consonanță redusă cu imaginea istorică a localității,

desicizante ale unor fațade (de exemplu: str. 1 Decembrie nr. 11, Piața Republicii nr. 8-9); modificări frecvente se înregistrează în zona ferestrelor, vechile ferestre cu carouri fiind înlocuite cu ferestre mai largi cu 2-3 canaturi; modificări de finisaj au avut ca efect aplatizarea sau dispariția unor paramente mai puțin profilate (de exemplu, imitațiile de asize din piatră fățuită). Putem concluziona că evoluția urbanistică și constructivă a fost marcată în interiorul orașului fie de modificări aproape imperceptibile în zona de sud, fie de pași supradimensionați, adevărate rupturi în imaginea acestuia, în zona comercială și zona nordică.

Aceste modificări au fost evidențiate atât de cercetările din timpul inventarierii, cât și de comparațiile între

Fig. 15 Fostul abator / L'ancien abattoir

Fig. 16 Fostul bazin de înot / L'ancienne piscine communale

Fig. 17 Casă de vacanță la Sărături (Salzbrunnen) / Maison de vacances à Sărături

starea actuală a clădirilor și cea înfățișată de imagini ale orașului din a doua jumătate a sec. XIX - începutul sec. XX.

Construcțiile de folosință publică și cu destinație specială

Construcțiile de folosință publică sau cu destinație specială din Agnita, grupate în jurul celor trei biserici și a spațiului Pieței, reflectă imaginea de sine a fiecăreia din etniile/confesiunile existente în localitate.

Spațiul sudic al pieței, situat pe malul stâng al Hârtibaciului, grupează clădirile aparținând domeniului „spiritual” al cartierului sășesc, cele aflate pe malul drept aparținând, mai degrabă, spațiului „laic”, administrativ și economic.

În partea sudică a pieței localității se află biserica evanghelică, la origine bazilică romanică, transformată în primul sfert al sec. XVI în biserică-hală; probabil în aceeași perioadă corul a fost fortificat. Între 1890-1892 nivelurile de apărare de pe cor au fost demolate. În 1908 biserica a dobândit silueta actuală. În prezent este o biserică-hală gotică, cu trei nave cu bolți în rețea, cor dreptunghiular cu absidă poligonală (5/8) și turn decroșat pe vest. În peretele de nord al corului se află nișa tabernacolului, cu decorație gotică târzie, iar în peretele sudic sedilia, cu decorație în același stil. Biserica a avut trei incinte fortificate²⁵ (sfârșitul sec. XV - începutul sec. XVI), demolate în etape între 1845-1892, din care se păstrează cele patru turnuri ale primei incinte, aflate la nord, sud-

²⁵ Fabini, *Atlas*, p. 9.

vest, sud-est și est de biserică (Fig. 5).

La sud de biserică se găsește vechea Școală evanghelică, construită la 1805, cu extinderi la sfârșitul sec. XIX - începutul sec. XX. Este o clădire dreptunghiulară, cu latura lungă la stradă și două niveluri (cel inferior cu bolți *a vela*), 7/4 axe, acoperiș în două ape din țigă, pinion turtit cu lucarnă ovală (element rar întâlnit în localitate). După construirea noii școli evanghelice, școala veche a fost folosită ca locuință pentru învățători și, pentru o perioadă, ca grădiniță evanghelică (în jurul anului 1884) (Fig. 6).

La est de biserică, pe fostele ziduri de incintă și cu material recuperat din demolarea acestora, a fost construită, în 1868, noua Școală confesională evanghelică, clădire masivă cu plan în U, două niveluri și decorație clasicizantă simplificată (Fig. 7).

La 1900, la est de biserică și școală, a fost construită clădirea cu un nivel și bogată decorație clasicizantă a Societății de gimnastică și, în legătură cu aceasta, clădirea grădiniței germane (Fig. 8).

Fig. 18 Casă de vacanță la Sărături (Salzbrunnen) / Maison de vacances à Sărături

Fig. 19 Biserica ortodoxă veche / Ancienne église orthodoxe

Fig. 20 Casa parohială ortodoxă / Maison paroissiale orthodoxe

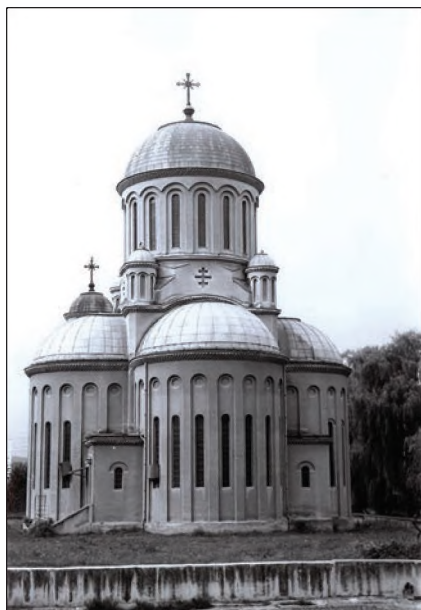

Fig. 21 Noua biserică ortodoxă /
Nouvelle église orthodoxe

parcelel cu latura lungă la stradă. Casa parohială evanghelică este o clădire cu 7 axe, cu pivniță înaltă și parter, acoperiș în patru ape din țiglă, decorație cu reduse elemente clasicizante (Fig. 9).

La est de casa parohială, în imediata vecinătate a acesteia, sunt așezate locuințele predicatorilor – clădire construită în 1935; este formată din două locuințe geminate, cu pivniță și parter înalt, cu 8 axe, cu latura lungă la stradă (Fig. 10).

„Noua” Primărie, construită în 1885 la vest de Piață (str. Mihai Viteazul nr.16) este o clădire masivă cu latura lungă la stradă, două niveluri, 11 axe și gang median, stil pronunțat clasicizant specific tuturor clădirilor oficiale ale epocii (Fig. 11). Planurile și devizul aparțin maistrului constructor Franz Szalay, iar execuția maistrului constructor Heinrich Baumann.

În latura de nord a pieței (Piața Republicii nr. 3) se află fostul Hotel comunal „Agneta” (Fig. 12), construit în 1851, extins spre curte la începutul sec. XX, cu plan în U, latura lungă la stradă, două niveluri, 9 axe și gang median, acoperiș mansardat²⁶. Adăpostea și sala comună, iar la parter casa de bilete a mocăniței. În curte, într-o construcție similară unei șuri supradimensionate, se afla remiza pompierilor, azi dispărută.

În apropierea pieței și a hotelului a fost construită, în 1906, clădirea fostei *Asociații a cetățenilor și meseriașilor*, similară, ca aspect general, locuințelor predicatorilor.

Lângă Primărie, pe str. Mihai Viteazul nr. 18, se află fosta clădire a vecinătăților care, ca funcție, nu-și găsește echivalent în comunele din jur, dar ale cărei siluetă și plan sunt similare

Fig. 22 Fosta școală de stat / Ancienne école d'Etat

²⁶ Cu ocazia extinderilor de la începutul sec. XX, posibile modificări în zona ferestrelor și a decorațiilor.

locuințelor dezvoltate în spațiul comercial al localității, fiind construită în 1905 în același stil clasicizant.

Este de remarcat că marea majoritate a clădirilor importante ale cartierului săsesc sunt dispuse cu latura lungă la stradă, în parcele mai mari decât cele obișnuite.

La vest de piață, pe str. Mihai Viteazul nr. 7, se aflau grajdurile comunale și măcelăria localității. Grajdurile propriu-zise – clădire cu plan dreptunghiular, pe un nivel – au fost transformate în cantina fostului I.A.S. Locuința îngrijitorului (Fig. 13), una dintre puținele cu datare încă păstrată, are tip de plan, elevație, decorație specifice locuințelor comune ale localității și zonei până spre mijlocul sec. XIX: latura îngustă la stradă, două axe, pivniță semi-îngropată și parter înalt, acoperiș în două ape din țigla cu pinion turtit, două încăperi în filă cu acces prin scară sub arcadă semicirculară, cuprinsă în planul dreptunghiular al casei. Măcelăria comună, aflată la același număr, este un spațiu comercial modest în comparație cu celelalte spații comerciale ale localității. Este o construcție parter, cu latura îngustă la stradă, ușă și vitrină egale ca aspect și acoperiș mansardat cu calcan spre nr. 5.

O clădire de folosință publică rar întâlnită în spațiul rural este spitalul (folosit și ca azil, spital pentru boli contagioase). Se află la limita vestică a

Fig. 23 Biserica romano-catolică /
L'église romano-catholique

Fig. 24 Casa parohială romano-catolică (stânga)
și casa curatorului (dreapta) / *Maison paroissiale*
romano-catholique (à gauche) et maison du soignant
de l'église romano-catholique (à droite)

cartierului săsesc, pe strada Fabricii nr. 4 (Fig. 14). Este o locuință datată 1819, tipică pentru clădirile mai dezvoltate de la sfârșitul sec. XVIII-începutul sec. XIX în localitate și zonă, din punct de vedere al planului și structurii. A fost cumpărată de comunitate la sfârșitul sec. XIX și extinsă în 1936. Este importantă și pentru documentarea modului de a percepe îngrijirea sănătății și protecția socială în comunitate la sfârșitul sec. XIX - începutul sec. XX.

Tot în limita vestică a localității, pe malul opus al Hârtibaciului, la capătul str. Aurel Vlaicu (str. Abatorului), se află o altă clădire a comunității, abatorul, care nu are egal, ca aspect, dimensiuni și anexe, în spațiul rural săsesc (Fig. 15). A fost construit la 1928 și, prin dimensiuni, documentează amploarea pe care o deținea creșterea și comercializarea animalelor în localitate. Este o clădire parter, cu latura lungă spre str. Mihai Eminescu - Klimes și acoperiș supraînălțat. Pe una dintre laturile incintei se aflau laboratorul pentru verificarea stării de sănătate a cărnii și locuința paznicului abatorului.

În partea nordică a localității, la capătul str. Horea-Grodengasse, se afla bazinul de înot (Swimmschule) (Fig. 16) – cu cabine și bazine de lemn, înființat pe la 1865 și extins pe la 1900. Lângă abator fusese amenajat, în 1935, un teren de sport.

În afara localității, spre sud-est, se află "băile sărate"²⁷ – un sistem de bazine înconjurat de alei, plantații, case de vacanță și un restaurant. Atât restaurantul cât și casele de vacanță sunt clădiri parter, simple, 2-3 încăperi în filă, având ca elemente mai speciale pridvoarele dezvoltate, cu stâlpi și parapete din lemn și streșină decorată (Fig. 17, 18). "Băile sărate" au devenit, alături de bazinul de înot, una din principalele modalități de petrecere a timpului liber și de fortificare a sănătății pentru tineretul din localitate.

Inițial, clădirile de folosință comună ale cartierului românesc erau grupate în imediata apropiere a bisericii ortodoxe vechi (Fig. 19). Aceasta este așezată la limita vestică a cartierului românesc; este una din cele mai vechi biserici ortodoxe din zonă, înrudindu-se, prin dotare, categorie de ctitori, tip de plan, cu bisericile ortodoxe dintr-un spațiu nu foarte apropiat – Țara Bârsei. În apropierea bisericii ortodoxe, la est de aceasta, se află casa

parohială ortodoxă (Fig. 20), construită la 1904; se distinge de locuințele cartierului atât prin amploare cât și prin decorația de inspirație neoromânească, unică în localitate. Ea a fost construită pe locul unei case parohiale și a unei școli confesionale ortodoxe ce funcționau, deja, la sfârșitul sec. XVIII (1784)²⁸. Casa parohială ortodoxă adăpostește și muzeul protopopiatului ortodox din zonă. Cartierul ro-

Fig. 25 Fosta gară a mocăniței / Ancienne gare du train local à voie étroite

²⁷ Inițiativa de amenajare a băilor a aparținut comunității, primele analize ale apelor iodurate de aici fiind făcute la sfârșitul sec. XIX.

²⁸ Ulterior școala confesională ortodoxă a ocupat diverse clădiri aflate în apropierea bisericii ortodoxe, pe str. Griviței (locuințe închiriate de comunitate).

Fig. 26 Mittelgasse (str. 1 Decembrie) (vedere istorică) / Ancienne vue de la Rue de 1er Décembre (à l'époque Mittelgasse)

mânesc a avut și grădiniță ce funcționa, se pare, într-o casă închiriată pe str. Plevna.

Noua biserică ortodoxă (1939-1948) – arhitect-proiectant V. Smighelschi – a fost construită la oarecare depărtare de cartierul românesc, în partea estică a nucleului cartierului săsesc (Fig. 21). Aceasta reia și adaptează, la nivel local, modelul Catedralei Reîntregirii din Alba-Iulia, care făcuse școală în Transilvania epocii. În imediata apropiere a bisericii, a fost ridicată școala de stat (care adăpostea și școala serală pentru ucenici) (Fig. 22). Clădirea, cu două niveluri și latura lungă la stradă și spre biserică, are rezalit median supraînălțat de acoperiș și folosește, ca și biserica alăturată, elemente decorative din stilul național românesc, devenit comun în Transilvania pentru clădirile oficiale după 1918.

Biserica catolică (Fig. 23) este așezată în apropierea Primăriei, apariția sa fiind determinată de factori politici – în anul construirii bisericii (1860) numărul catolicilor, recrutați dintre funcționarii maghiari ai administrației centrale și locale instalată în Agnita, fiind foarte restrâns (10-15). Biserica catolică este orientată nord-sud, în funcție de terenul aflat la dispoziție. Este o biserică-sală cu absidă în retragere, pentagonală la exterior și interior; turnul-clopotniță de pinion, de mici dimensiuni, are structură exterioară și pereți din lemn. Biserica împrumută câteva elemente (ferestre în arc frânt, contraforți în trepte) din repertoriul decorativ al arhitecturii istoriciste (neogotic). Un element deosebit este vitraliul comemorativ, montat cu prilejul vizitei împăratului Franz Josef în localitate, în 1888.

În imediata apropiere a bisericii, la vest, respectiv est, se află casa parohială și casa curatorului (Fig. 24), amenajate în două case preexistente, ambele databile sfârșitul sec. XVIII - începutul sec. XIX, cu plan compact și siluetă specifică pentru epocă în localitate și zonă; ele au suferit extinderi și modificări pe la mijlocul sec. XIX (probabil în momentul schimbării destinației). În filă cu fosta casă parohială a fost construită, la 1899, școala confesională catolică, edificiu cu parter și încăperi în filă, cu accese individuale pentru sălile de clasă, de pe un pridvor cu stâlpi și parapet de lemn; acest pridvor, care se întinde pe toată latura la curte a clădirii, constituie trăsătura distinctivă a clădirii.

În 1897, concomitent cu linia ferată îngustă, au apărut, pe teritoriul localității, clădiri și spații legate de aceasta: una din încăperile aflate la parterul Hotelului comunal adăpostea casa de bilete, iar la extremitatea estică a str. Avram Iancu (Weihergasse) a fost construită gara cu depou și locuință pentru funcționari. Din acest complex se mai păstrează în prezent doar gara – clădire tip, parter, cu latura lungă la stradă, cu elemente decorative clasicizante simplificate (Fig. 25).

Fig. 27 Muzeul Văii Hârtibaciului (dreapta) / Musée de la Vallée de Hârtibaciu (à droite)

Fig. 29 Șura gospodăriei de pe str. 1 Decembrie, Nr. 33 / Grange de la ferme située au No 33, Rue 1er Décembre

Fig. 28 Galerie la casa de pe str. 1 Decembrie, Nr. 1 / Maison – 1, Rue 1er Décembre; détail de la coursive

Fig. 30 Front de gospodărie pe str. Nouă (nr. 4, dreapta-12, stânga) / Maisons sur la rue Nouă, du numéro 4 (à droite) au numéro 12 (à gauche)

Spațiile cu destinație specială cel mai frecvent întâlnite în localitate sunt spațiile comerciale și cele dedicate activităților artisanale, aspectul lor fiind diferit în funcție de gradul de reprezentativitate al proprietarului și de poziția față de stradă. Spațiile aflate spre stradă, indiferent că sunt magazine, ateliere, bănci au aspecte foarte asemănătoare: încăpere largă, cu multiple deschideri spre stradă. Ușile și vitrinele au, până spre 1870-1880, forme aproape identice – semicirculare la partea superioară, întinse pe toată înălțimea fațadei, pentru ca, după această dată, deschiderile să devină dreptunghiulare, cu ancadramente din lemn, cu parapete scunde și elemente arhitectonice (pilaștri cu volute, denticuli, cornișe cu multiple profile, panouri oblonge și rulouri metalice). Spațiile artisanale aflate în curte, mai puțin vizibile, sunt adăpostite în construcții cu aspecte identice anexelor obișnuite. Cele încă păstrate împrumută, cel mai frecvent, formele grajdurilor cu două niveluri în care spațiul de la parter este folosit ca spațiu artisanal și cel al grajdului înalt ca depozit (de exemplu, str. Avram Iancu nr. 8, str. 1 Decembrie nr. 18) sau chiar ca locuință (de exemplu, str. Avram Iancu nr. 26). În cazul spațiilor mai mici, fără dotări deosebite (de exemplu, atelierele de pantofari de pe Neugasse), ele erau adăpostite într-o cămăruță a gospodăriei. Spațiile artisanale aflate în curți sunt plasate în imediata apropiere a casei, în filă cu aceasta (chiar și cele mai puțin „ecologice” – de exemplu, tăbăcăriile de pe str. Mihai Viteazu nr. 44). Spațiile comerciale și cele câteva Bănci ale localității se aflau, aproape fără excepție, pe latura

dreapta a Pieței, pe str. 1 Decembrie și, parțial, pe str. Mihai Viteazul, formând o bandă aproape continuă la parterul construcțiilor din această zonă. Tot aici se aflau și principalele spații artisanale, cu excepția micilor ateliere de pantofari (67 în 1929), care erau răspândite în toată localitatea.

Spațiile industriale, prezență de excepție în spațiul rural, erau relativ numeroase în Agnita – șase la sfârșitul epocii moderne, dintre care numai două păstrează în parte forma inițială și anume: *Prima Fabrică de Piele* (construită la 1893, actual FIPA) a cărei clădire, cu plan în plan L, cu două niveluri, cu deschideri dreptunghiulare în bandă, a fost numai modernizată în anii '70 ai sec. XX și fosta *Fabrică de Spirt* (actual IMIX). Spațiile industriale se aflau, în special, spre extremitățile părții de nord (de exemplu: *Prima Fabrică de Piele*, str. Mihai Viteazu nr. 12; *Fabrica de Spirt cu moară*, str. Avram Iancu nr. 66; moara, str. Avram Iancu nr. 124; gater, str. Avram Iancu nr. 154) sau spre marginile zonei comerciale ale orașului, de exemplu, *Fabrica Andree & Ehrmann* sau *Fabrica de ciorapi și mănuși* – str. 1 Decembrie nr. 3-7.

Două din aceste spații, Prima Fabrică de Piele și gaterul Lomasch, erau înconjurate de forme incipiente de arhitectură socială – colonii muncitorești. Din colonia gaterului Lomasch – cu locuințe pentru muncitorii cu familie, clădiri-locuințe pentru funcționari, clădiri duplex, parter, cu pridvoare largi, decorate (pe latura dinspre stradă a clădirilor), dotate cu băi de aburi și băi, construcții pentru birouri, mic hotel – s-au păstrat, până în prezent, numai clădirile pentru funcționari și clădirea birourilor. După 1950 acest model a fost preluat de colonia exploatarea de gaz metan (binecunoscuta Agnita-Botorca), aflată în limita de est a localității.

O prezență de excepție într-un spațiu rural era cinematograful *Glăter* situat pe str. 1 Decembrie nr. 45, adăpostit într-o clădire de două niveluri, acoperiș în patru ape din țiglă și streășină lată, cu aspect similar clădirilor aflate în latura spre curte a gospodăriilor dezvoltate din această zonă (mai puțin ferestrele).

Arhitectura vernaculară

În afara delimitării, deja subliniate, între zonele spirituale și cele dedicate activităților economice, a modului de amplasare în structura localității a clădirilor de folosință publică sau cu destinație specială, este foarte vizibilă și delimitarea între zona locuită de cei a căror ocupație preponderentă sunt meșteșugurile și comerțul și cei a căror ocupație principală era agricultura. Zona comercială și meșteșugărească, aflată pe malul drept al râului, pe Mittelgasse, azi str. 1 Decembrie și Niedergasse, azi str. Mihai Viteazul, se suprapune, în linii mari, părții celei mai vechi a nucleului orașului. Partea preponderent agricolă era plasată pe Neugasse - str. Nouă, Weihergasse - str. Avram Iancu, Grodengasse - str. Horea, deci în zona de extindere a localității prin colonizare, la care se adaugă o stradă

Fig. 31 Piața – latura de V / Place de la République
– côté ouest

aparținând primei etape de constituire a nucleului istoric: Obergasse-str. Aurel Vlaicu. Agnita avea un hinterland vast, unul dintre cele mai extinse teritorii din zonă.

Zona nordică – comercială și meșteșugărească a localității – are o arhitectură cu manifeste influențe urbane, cele mai numeroase clădiri de acest tip fiind masate în jurul Pieței Republicii, la est și la vest de

aceasta (Fig. 26). Nu se constată o zonare pe grupe de meserii sau diferite tipuri de comerț. Prin tradiție, zona citată este considerată zona de elită a localității, diferențiindu-se și prin limba vorbită (cu caracter orășenesc) de restul localității.

Caracteristica generală a clădirilor este faptul că marea majoritate ocupă toată latura la stradă a parcelei – accesul făcându-se printr-un gang median sau lateral, au două niveluri (există un exemplar cu trei niveluri, în Piața Republicii, în curtea interioară de la nr. 5), acestea din urmă fiind din ce în ce mai înalte cu cât ne apropiem de începutul sec. XX. Multiplicarea numărului de axe ale fațadei este unul din mijloacele folosite pentru a da un plus de prestanță („noblețe”) clădirii, imobilele din această zonă având un minim de trei axe.

Clădirile databile în intervalul 1840-1880 sunt mai joase și mai masive, adesea dezvoltate în parcele mai late, cu latura lungă la stradă, gang median semicircular la partea superioară și acoperiș mansardat (de exemplu, str. 1 Decembrie nr. 12-14, nr. 29 și cele trei imobile dispărute aflate pe locul actualei Fabrici de ciorapi) și au aparținut, conform tradiției, „patriciatului” orașului. Spațiul comercial este, în cazul acestor clădiri, mai puțin extins. Au pivnițe adânci, în general sub nivelul solului, cu bolți semicilindrice sau chiar bolțișoare pe arce dublouri. Decorația fațadelor folosește elemente ale barocului târziu – ghirlande, rozete, frize de cercuri sau ove, pilaștri. O clădire specifică acestei perioade, cu plan, elevație și decorație în stare originală, se găsește pe str. 1 Decembrie nr. 29, care a aparținut uneia din familiile bogate ale localității (comercianți, medici) și care adăpostește din 1958 Muzeul Văii Hârtibaciului (Fig. 27). Este o clădire cu latura lungă la stradă, cu gang median, cinci axe, două niveluri, acoperiș mansardat. Fațada are ghirlande pe parapete, vreji afrontați pe banda plată, iar fațada la curte păstrează un element rar: o galerie cu coloane de cărămidă. Ultimului pătrar al sec. XIX și începutului sec. XX

le sunt caracteristice clădirile cu plan în L, latura scurtă la stradă, două niveluri și acces prin gang lateral cu arcadă în arc turtit sau segment de cerc și acoperiș cu picurătoarea spre stradă. Fațada are la nivelul unu, în toate cazurile, deschideri dreptunghiulare sau semicirculare identice ca aspect și vitrine cu ancadrame din lemn decorate cu elemente clasicizante. Decorația fațadei, dispusă în jurul deschiderilor nivelului superior, aparține repertoriului clasicizant: ancadrame cu profile rectangulare, timpane triunghiulare cu câmp decorat, pilaștri sau bosaje la extremități. Este de remarcat acuratețea execuției și a formelor. Fațada la curte are în toate cazurile galerii în consolă (Fig. 28), pe toată suprafața nivelului doi, protejate de streășina lată, tencuită. Parapetul și stâlpii sunt, în majoritatea cazurilor, din lemn, iar consolele din lemn sau metal. Accesul spre galerie se face fie prin scări exterioare plasate la extremitatea spre curte a acestuia, fie prin scări interioare. Nivelul unu este rezervat spațiilor comerciale, de depozitare, artisanale sau anexelor; nivelul doi este cel de locuire. Pivnițele, sub nivelul solului, au bolțișoare pe arce dublouri, spre sfârșitul sec. XIX apărând bolțișoarele pe traverse metalice. Extinderea spațiului locuibil se face prin adăugarea de încăperi sau chiar curți în filă sau amenajare de grajduri sau chiar șuri (de exemplu, str. 1 Decembrie nr. 45 unde șura de la 1859 a fost transformată, în prima treime a sec. XX, în locuință și șopron).

Chiar și aceste gospodării, în care coexistau spații comerciale și artisanale de diferite genuri, păstrează anexe agricole – grajduri și șuri, fenomen specific localităților de meșteșugari, dar care posedau și întinse suprafețe agricole. În mod paradoxal, zona meșteșugărească este zona localității care păstrează câteva șuri de zid datate, de ex., str. 1 Decembrie nr. 33 (1886) (Fig. 29), nr. 45 (1859).

Imaginea zonei agricole (Fig. 30) nu se deosebește cu nimic de cea a satelor dezvoltate din zonă. Domină casele cu latura îngustă la stradă, pivniță semi-îngropată, parter înalt, acoperiș în trei, mai rar patru ape, din țigla; pinioanele turtite sau triunghiulare sunt mult mai puțin frecvente decât în satele din jur, ele fiind înlocuite cu actualele acoperișuri începând cu sfârșitul sec. XIX-începutul sec. XX. Elementele la care ne-am referit nu prezintă o mare variație de aspect, la aceasta adăugându-se parcimonia decorației – forme foarte simplificate din repertoriul clasicizant, ancadrame cu profile rectangulare, uneori pilaștri aplatizați și aceștia parțial dispăruți în cursul modernizărilor postbelice.

Tipul de plan cel mai frecvent folosit este cel cu încăperi în filă (două până spre sfârșitul sec. XIX, trei după această perioadă), accesul fiind comandat, fie direct din curte cu scară frontală [de exemplu: str. Fabricii nr. 4 (1819), str. Mihai Viteazul nr. 9 (1843)], fie prin intermediul unui pridvor parțial, cu soclu de zid, parapet și stâlpi de lemn (de exemplu, str. Avram Iancu nr. 56); forma și modul de finisaj al pridvoarelor încă păstrate le datează la sfârșitul sec. XIX - începutul sec. XX.

Planul de locuință cel mai amplu, specific gospodăriilor dezvoltate ale acestei zone a localității, este planul compact, caracteristic aceluiași tip de gospodării în satele dezvoltate din zonă. Exemplarele păstrate sunt dateate sau databile între sfârșitul sec. XVIII - începutul sec. XIX [de exemplu, str. Aurel Vlaicu nr. 3 (1784), nr. 5 (1834), nr. 23, str. Nouă nr. 21 (începutul sec. XIX) și nr. 22 (1785)].

Sunt case cu latura îngustă la stradă, pivniță semi-îngropată, parter înalt, cu trei axe, cea de pe str. Aurel Vlaicu nr. 3 (1784), de exemplu, păstrând pinionul triunghiular, cu mai multe lucarne. Unul din elementele de datare folosite în cazul acestor case este ordonanța ferestrelor fațadei principale, o grupare accentuată 1+2 axe indicând sfârșitul sec. XVIII. Pe măsura înaintării în timp, distanțele dintre ferestre tind să devină egale. Accesul este fie direct (str. Nouă nr. 21, str. Mihai Viteazul nr. 22), fie protejat de un pridvor amplu (str. Aurel Vlaicu nr. 3, str. Mihai Viteazul nr. 22B). Pivnița, care se întinde sub toată suprafața casei, este, de asemenea, un element de datare prin indicii ca, de exemplu, înălțimea (cu cât casa este mai veche cu atât pivnițele sunt mai adânci, excepție făcând unele cazuri speciale impuse de panta terenului, umiditate etc.).

Poziția răsuflătorilor – înguste, neaxate sau mediane – denotă sfârșitul sec. XVIII - începutul sec. XIX (de exemplu, str. Aurel Vlaicu nr. 59). După această perioadă, răsuflătorile sunt axate și din ce în ce mai largi. Un alt element de datare este tipul de acoperire a pivnițelor. În ciuda suprafețelor mari de pădure ale localității sunt extrem de puține pivnițele acoperite cu grinzi – câteva exemplare databile la sfârșitul sec. XVIII (de ex., str. Aurel Vlaicu nr. 3). Până spre mijlocul sec. XIX sunt specifice bolțile semicirculare longitudinale, rareori transversale (de exemplu, str. Mihai Viteazu nr. 22A). De pe la mijlocul până spre sfârșitul sec. XIX sunt folosite bolțișoarele pe arce dublouri, pentru ca, după această dată, să fie folosite bolțișoare pe grinzi metalice.

Ca materiale de construcție sunt folosite: puțină piatră la soclul pivniței, în rest cărămidă și liant cu lut, după 1900 fiind folosit mortarul.

Casele cu plan compact sunt întâlnite, deși rar, și pe malul drept al râului, de exemplu, str. Fabricii nr. 4 (1819), str. Mihai Viteazul nr. 22A și nr. 22B, str. 1 Decembrie nr. 35 (1808) și nr. 39.

Gospodăriile sunt organizate în unghi drept, mai rar cu trei laturi, anexele sunt cele obișnuite în zonă. Pe latura opusă casei se află casa bătrânilor sau bucătăria de vară. Anexele legate de agricultură nu se mai păstrează decât în extrem de puține cazuri; există cazuri în care, datorită crizei de locuințe din perioada industrializării forțate, anexele (și grajdurile) au fost adaptate pentru locuire. Nu se mai păstrează nici un exemplar din șurile monumentale, de zid, ce mai pot fi observate în fotografiile dateate până prin anii '60 ai sec. XX.

Extinderea spațiului locuibil se face, în majoritatea cazurilor, prin adăugarea de încăperi în filă, pentru ca, spre sfârșitul perioadei interbelice

și în epoca postbelică, atunci când curtea este din ce în ce mai puțin ocupată cu anexe, această soluție să evolueze, apărând o a doua locuință spre limita din spate a curții - de exemplu, str. Aurel Vlaicu nr. 45 (1903, 1939), nr. 63 (1963) - casă nouă, mult retrasă de la stradă; str. Nouă nr. 58 (1863, 1899). O altă soluție este transformarea unei părți a pivniței în spațiu locuibil sau bucătărie, de exemplu, str. Aurel Vlaicu nr. 3, nr. 39; str. Mihai Viteazul nr. 23, nr. 64. În cazul caselor cu latura lungă la stradă, extinderea spațiului locuibil se făcea prin adăugarea a 1-2 încăperi în latura spre curte a casei, acesta modificându-și, astfel, tipul de plan.

Tot o modificare a tipului de plan se realizează prin adăugarea unei camere la stradă în cazul caselor cu latura îngustă spre stradă (de exemplu, str. Aurel Vlaicu nr. 18, nr. 24, nr. 58; str. Avram Iancu nr. 30, nr. 38, nr. 40, nr. 42; str. Horea nr. 15). Atunci când spațiul o permite, anexe ca bucătăria de vară sau casa bătrânilor sunt amplasate pe latura opusă casei [de exemplu: str. Aurel Vlaicu nr. 51, nr. 30 (1835, 1849); str. Avram Iancu nr. 3].

Spațiile de folosință publică sunt distribuite pe întreg teritoriul localității. Între acestea, fără îndoială, cel mai important este spațiul Pieței (Fig. 31) și loc al târgului săptămânal (vinerea). Acesta se întinde pe ambele maluri ale Hârțibaciului, partea sa de sud fiind ocupată de biserica și școlile evanghelice, iar cea de nord de locul târgului săptămânal. Piața se constituie în punctul central al localității și avea ca element de referință podul de peste râu (dispărut pe la 1970). Are formă dreptunghiulară, cu axa mare nord-sud. Partea sudică - ocupată de biserică și școli - cuprindea, pe locul fostei mlaștini, o grădină botanică (amenajată pe la 1870 și dispărută în perioada postbelică) care devine un model pentru astfel de spații publice.

Malul drept - locul de târg - cuprindea până pe la 1880 și vechea Primărie. După demolarea acesteia, spațiul a rămas complet liber fiind pavat și dotat cu o fântână. După 1950 a fost implantat aici un Obelisc al soldatului sovietic, iar prin anii '70 ai sec. XX a fost construită actuala Primărie, modificând modul de percepere al acestui spațiu.

Inițial, Piața era înconjurată de fronturi compacte de clădiri cu două niveluri și spații comerciale cu deschideri largi (o parte transformate în spații de locuire după 1950). După 1970 piața săptămânală s-a deplasat spre est, într-un spațiu aflat lângă podul ce ducea spre cartierul românesc (*Puntea Țiganilor*).

Târgul de animale se afla la limita vestică a localității, era înconjurat de gard și avea o casă de bilete.

Cimitirul evenghelic, aflat la nord de localitate, în locul numit *Krähennest*, este accesibil atât din str. 1 Decembrie - poartă pietonală aflată între numerele 17 și 19 -, cât și prin str. Horea - alee pentru convoaiele funerare. Este organizat în terase, cu plantații, dar ceea ce-l distinge de cimitirele aflate în zonă este organizarea asemănătoare cimitirelor urbane sau celor din satele dezvoltate din Țara Bârsei - cu capelă (1896) și o mică galerie cu cavouri aparținând notabilităților localității (colțul sud-vestic al incintei).

Tot la nord de localitate se află parcul *Steinburg*, amenajat de *Societatea de Înfrumusețare* pe, inițial, circa 5 ha și care cuprindea, la început, cca 15.000 de puieți de diferiți arbori – în special rășinoase. Era accesibil prin scări ce porneau din curtea Hotelului comunal și cuprindea alei, chioșcuri și locuri de belvedere, fiind locul de plimbare preferat al localnicilor (oferea, înainte de construirea blocurilor, o foarte frumoasă priveliște asupra munților și localității). În prezent este abandonat, aparținând Ocolului Silvic.

Tot *Societatea de Înfrumusețare* amenajase, spre sfârșitul sec. XIX, alei de-a lungul Văii Hârtibaciului (Teilor și Castanilor), dispărute la sistematizarea râului, și la *Salzbrunnen* ("băile sărate") – plantații de-a lungul aleilor și în jurul bazinelor (*Ekaterinenbäume*).

Ulițele localității nu au amenajări deosebite, cu excepția câtorva fântâni de uliță păstrate pe str. Nouă și de linia mocăniței, dispărută în 1965.

Atât cimitirul românesc vechi (din jurul bisericii vechi) cât și cel nou (aflat la sud-est de cartier) nu au elemente deosebite.

Evaluare rezumativă

Elementele semnificative pentru istoria urbanismului și arhitecturii, cât și pentru istoria localității sunt concentrate în fostul cartier săsesc, cuprins între Schlossbach și abator spre V și strada Plevna și Grodenbach spre E, ca și în cartierul românesc, pe strada Grivița. În zonele menționate merită protejate rețeaua stradală, dimensiunile parcelelor și modul de ocupare al acestora. În afara monumentelor istorice declarate ca atare sunt de protejat caracteristicile istorice ale fondului construit: tipurile de plan, regimul de înălțime, număr dechideri, decorație fațadă, caracteristicile de formă ale anexelor. Trebuie protejate, de asemenea, caracteristicile istorice ale spațiilor publice: cimitirele, parcul Steinberg – pentru acesta din urmă fiind necesară reconstituirea elementelor existente ca vestigii sau documentate de fotografiile de epocă existente.

Valoarea elementelor urbanistice, densitatea și valoarea fondului construit inventariat recomandă extinderea zonei protejate până la limitele fostului cartier săsesc descrise mai sus și includerea în această zonă și a străzii Grivița din cartierul românesc.

Bibliografie²⁹

Aug' in Auge mit den Schatten. 400 Bilder vom Bild Agnethelns in Siebenbürgen, Festschrift für die Heimatortsgemeinschaft (HOG) Agnetheln, Heilbronn, 1996.

Eitel, V. A., *Vergangenheit und Gegenwart des königl. Freien Marktes Agnetheln*, Hermannstadt, 1900.

Fabini, Hermann., *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, Monumenta und AKSL Verlag, Hermannstadt-Heidelberg, vol. I, 1998.

Nussbächer, Gernot, *Aus Urkunden und Chroniken*, 10. Band *Kreis Hermannstadt*, Erster Teil A-Ha, capitolul *Aus den ältesten Urkunden zur Geschichte von Agnetheln*, aldus - Verlag, Kronstadt, Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, Heidelberg, 2012.

(Fotografiile au fost realizate de Aurelian Stroe, în 1996)

²⁹ Am menționat numai acele titluri care au ca subiect localitatea analizată sau lucrări cu caracter mai general dar care cuprind informații actualizate referitoare la construcții importante menționate în lucrare (de ex. informații despre biserica evanghelică fortificată).

UN VECHI ANSAMBLU REZIDENȚIAL CU PICTURI MURALE: STĂREȚIA MĂNĂȘTIRII DINTR-UN LEMN

Elisabeta Negrău

Abstract

An old priory with mural paintings: the Abbey's House
of "Dintr-un Lemn" Monastery

Residential houses built inside monasteries represent one of the few categories of Romanian medieval civil buildings which were preserved over time in a relatively large extent. The abbey's house of „Dintr-un Lemn” monastery (Vâlcea district) was built by boyar Preda Brâncoveanu during the second quarter of the 17th Century. Prince Ștefan Cantacuzino added a loggia to the house and decorated its easterly wall with mural paintings in 1715, representing four saints in full length portraits and the Nativity of Virgin Mary. At the entrance of the house, Ștefan Cantacuzino built a pavilion which was decorated with mural paintings later, during 1760-1782, glorifying Virgin Mary, the patroness of the monastery. The mural paintings of the abbey's house of „Dintr-un Lemn” monastery are probably the largest preserved today in an old Romanian residence.

Keywords: Brancovan architecture, abbey's house, Brancovan and post-Brancovan mural painting, „Dintr-un Lemn” monastery (Vâlcea County)

Fenomenul marii arhitecturi rezidențiale din interiorul mănăștirilor constituie unul dintre puținele capitole din arhitectura laică a evului mediu românesc ce a avut privilegiul de a se conserva de-a lungul timpului într-o măsură relativ însemnată. Pe teritoriul Țării Românești, o serie de incinte ale unor mari mănăștiri care nu au suferit prefaceri majore, conservă parțial sau integral case domnești și egumenești¹. Stărețiile și

¹ Apartamente distincte de recepție sunt atestate încă de la primele mari mănăștiri muntenestești fondate în Țara Românească, Tismana și Cozia, ele servind, după caz, drept loc de popas, reședință temporară sau odihnă voievozilor; Corina Nicolescu, *Locuințe domnești în*

arhondaricele marilor mănăstiri, alături de reședințele marilor ierarhi erau comparabile cu conacele marii boierimi în ce privește dimensiunea și concepția arhitecturală. Cele ridicate în secolul al XVII-lea prezintă un *piano nobile* ridicat peste beciuri boltite de cărămidă, având fațadele ritmate de ferestre arcate sau de o loggie, iar intrarea în edificiu se face printr-un foișor pe stâlpi de zidărie. Unele dintre cele mai însemnate astfel de reședințe au fost decorate și cu picturi murale, precum fostul palat metropolitan de la Târgoviște².

Mănăstirea vâlceană de maici Dintr-un Lemn a fost fondată de boierul Preda Brâncoveanu, înainte de 1636³. În 1684, domnitorul Șerban Cantacuzino a adăugat bisericii un pridvor, decorat cu picturi murale de zugravul Constantinos⁴. Ca nepot al ctitorului, Constantin Brâncoveanu a înzestrat mănăstirea cu odoare și i-a apărat privilegiile. Un pomelnic târziu îl consemnează printre ctitorii locașului⁵.

Încă din epoca lui Matei Basarab, a fost ridicată aici o casă egumenească, ce a fost apoi reconstruită și extinsă în 1715 de domnitorul Ștefan Cantacuzino, odată cu alte intervenții realizate de acesta la biserica mare⁶. Casa stăreției, plasată pe latura de nord a incintei mănăstirii, este o clădire de plan dreptunghiular, dezvoltată pe două niveluri – subsol și

cuprinsul mănăstirilor în veacurile XV-XVII, în SCIA, t. I (1954), nr. 3-4, p. 64. Neagoe Basarab a ridicat case domnești și egumenești la mănăstirea Curtea de Argeș, iar despre Radu Mihnea se cunoaște că utiliza mănăstirea bucureșteană Radu Vodă drept reședință ocazională. Din inițiativa lui Matei Basarab s-au construit sau refăcut case domnești și egumenești la mănăstirea Negru Vodă (Câmpulung), la Curtea de Argeș, Cozia, Tismana, Plumbuita, Sf. Apostoli din București, Brebu, Căldărușani, Brâncoveni. Constantin Brâncoveanu a ridicat, la rândul lui, la mănăstirea Hurezi, un amplu apartament domnesc; Tereza Sinigalia, *Arhitectura civilă de zid din Țara Românească, în secolele XIV-XVIII*, Ed. Vremea, București, 2000, pp. 115-116, 134-136, p. 237 sqq. V și Cristian Moisescu, *Arhitectura epocii lui Matei Basarab*, 2 vol., Ed. Meridiane, București, 2002.

² *Călători străini despre țările române*, ed. Maria Holban, M.M. Dersca-Bulgaru et. al., vol. VI, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, pp. 119-120.

³ Datarea este general acceptată pe baza unui document din 1656, prin care vornicul Preda reconfirma daniile pe care le făcuse mănăstirii înainte să ajungă mare dregător, ceea ce ar plasa construirea ei probabil după venirea lui Matei Basarab pe tron în 1632, dar înainte de a deveni mare spătar (1636). Vezi Radu Crețeanu, *Preda Brâncoveanu, ctitor al bisericii de zid al mănăstirii Dintr-un Lemn*, în MO, XVIII (1966) nr. 7-8, pp. 645-651; idem, *Mănăstirea Dintr-un Lemn*, Ed. Meridiane, București, 1966, p. 9 sq.

⁴ Constantin Bălan, *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Vâlcea*, Ed. Istros, București, 2005, nr. 570.

⁵ Pr. Dumitru Bălașa, *Pomelnicul mănăstirii Dintr-un lemn, scris de Dionisie, eclesiarhul Mitropoliei Bucureștilor*, în Monitorul Oficial, VIII (1956), nr. 1-3, p., p. 264.

⁶ Pisania bisericii, care a înlocuit-o pe cea veche cu această ocazie, enumeră lucrările noului ctitor: „[...] Ioan Ștefan Cantacozino voevod, deci având mare evlavie cătră sfântul lăcașul acesta, numaidecât cu osârdie s-au apucat ca de iznoavă a o înfrumuseța, luminându și mai lărgindu întâi biserica și zugrăvind-o a d[oa] oară și împodobind-o și cu tâmple și cu altele ce i-au trebuit, făcându și case și chilii de pe-nprejurul ei (s.n.), cum să veade, în slava Preacuratei Stăpâne și întru pomenirea mării sale și a părinților, săvârșindu la l<ea>t 72233, luna a<vgust>, 30 zile, și ispravnic fiindu chir Ioan arhimandrit de la Hurezi”; v. C. Bălan, *Inscripții...Vâlcea*, nr. 565.

parter înălțat –, prezentând o loggia pe latura nordică și un foisor sudic ce marchează intrarea în parter și gârliciul pivniței; construcția a suferit în plan și în elevație mai multe modificări ulterioare⁷ (fig. 1). O primă cercetare sistematică a zidurilor elevației a fost făcută în 1993, cu ocazia restaurării casei⁸, când descoperirea unor decroșuri de zidărie tencuite, pe fațadele sud-vestică și nordică, a deschis mai multe ipoteze privind aspectul construcției în secolul al XVII-lea⁹.

Cercetările arheologice efectuate începând cu 1999 au putut confirma extinderea casei de către Ștefan Cantacuzino în 1715, cu încăperile estice și nordice, printre care și loggia¹⁰. Loggia stăreției este deschisă pe perețele nordic prin patru arcade trilobate (fig. 2). Capitelurile cu stucaturi fine ale coloanelor sunt similare cu cele ale coloanelor foisorului casei și amintesc de capitelurile de la pridvorul Colței. Nu se cunoaște cu exactitate funcția originală a acestei largi încăperi tăvănite cu bârne de lemn; ea ar fi putut fi utilizată ca sală de vară pentru protocol, precum este posibil să fi ținut ocazional și loc de paraclis mănăstirii, care inițial nu a avut unul construit.

Loggia a fost pictată în interior, pe perețele de est, însă fresca a suferit deteriorări în timp și a fost acoperită de tencuieli. În 2008 au fost restaurate cele câteva fragmente păstrate (fig. 3). Pictura prezintă caractere ale epocii brâncovenești și poate fi datată odată cu construirea acestei încăperi, în timpul lui Ștefan Cantacuzino. Alte picturi databile în această epocă mai sunt icoana Maicii Domnului orantă din pridvor, din timpanul de deasupra intrării în biserică, și cea de pe turnul-clopotniță, dar retușările lor succesive îngreunează astăzi o comparație pe criterii stilistice cu pictura de la loggie¹¹.

Perețele estic al loggiei este compartimentat în trei panouri centrale și unul inferior, formate din ciubucuri de stucatură, probabil pictate la origine cu vrejuri decorative, ca și icoanele zugrăvite pe zidurile de răsărit

⁷ Partea sud-vestică a pivniței, acoperită cu două bolți semicilindrice, sprijinite de stâlpi și întărite de arce-dublou, a fost datată de istorici către jumătatea veacului al XVII-lea, iar partea estică, acoperită cu un tavan drept, cu grinzi de lemn, sprijinit pe stâlpi de cărămidă legați prin arce, au fost atribuite, împreună cu parterul casei și cu foisorul, etapei lucrărilor lui Ștefan Cantacuzino. O extindere a casei către est, datorată stareței Platonida, a fost consemnată într-o pisanie ce a existat în trecut pe fața pridvorului bisericii, datată 1841 (C. Bălan, *Inscripții...Vâlcea*, nr. 567). Banul Grigore Brâncoveanu a restaurat stăreția în 1858-1860, dându-i aspectul de astăzi. (R. Crețeanu, *Mănăstirea Dintr-un Lemn*, p. 28); Anca Brătuleanu, „Mănăstirea Dintr-un Lemn, Studiu istoric-arhitectural, studiu preliminar proiectului de restaurare”, 1994.

⁸ Cercetarea a fost realizată de arh. Aurel Ioan Botez, autorul proiectului de restaurare.

⁹ V. ipotezele deschise, la T. Sinigalia, *Arhitectura civilă*, pp. 250-251.

¹⁰ Aurel Ioan Botez, Emil Lupu, *Mănăstirea Dintr-un Lemn*, în *Cronica cercetărilor arheologice din România - campania 2000*, CD-ROM, CIMEC, București, 2001.

¹¹ V. repertoriul picturilor murale brâncovenești de la mănăstirea Dintr-un Lemn, în Corina Popa, Ioana Iancovescu, Elisabeta Negrău, Vlad Bedros, *Repertoriul picturilor murale brâncovenești. Județul Vâlcea*, 2 vol., Ed. Universității Naționale de Arte, București, 2008, vol. I, pp. 447-456.

la casa domnească și la pivnița mănăstirii Hurezi, similar încadrate de baghete de stuc și de vrejuri pictate¹². Panoul inferior era decorat cu un registru de draperii, astăzi pierdut aproape în totalitate. Pe primul panou superior, dinspre nord, apare Sf. Ioan Botezătorul însoțit de un arhanghel păstrat lacunar, care poartă o sabie în mâna dreaptă. În panoul central este figurată sărbătoarea de hram a mănăstirii, Nașterea Maicii Domnului, desfășurată în trei episoade: în dreapta, îngerul îi vestește lui Ioachim nașterea Fecioarei, iar în partea stângă, acum lipsă, se va fi găsit în pendant vestirea Anei de către înger, scena nașterii Mariei ocupând partea centrală. Partea superioară a panoului central, în forma unui timpan circular, este pictată cu o reprezentare a încoronării Maicii Domnului de către Sfânta Treime (fig. 4), imagine de sorginte occidentală introdusă în pictura brâncovenească prin intermediul unor modele ruso-ucrainene de către arhimandritul hurezean Ioan¹³, ispravnicul picturilor realizate la mănăstire de Ștefan Cantacuzino¹⁴. Pe panoul dinspre sud sunt figurați tot doi sfinți, Nicolae și probabil arhanghelul Gavriil, identificabil după sceptrul cu crin pe care îl ține în mână, ceea ce face posibilă identificarea personajului păstrat lacunar, dinspre nord, cu arhanghelul Mihail. Nimburile sfinților sunt modelate în stuc și aurite, semănând cu cele ale sfinților pictați în naosul bisericii mari sub Ștefan Cantacuzino¹⁵, pictură retușată masiv în 1841 de zugravul Gherontie.

Foișorul intrării principale a stăreției, boltit cu o calotă pe trompe de colț susținute de arce în acoladă, a fost construit de Ștefan Cantacuzino în 1715. Bolțile foișorului și jumătatea superioară a peretelui intrării sunt decorate cu picturi murale (fig. 5). Radu Crețeanu atribuise și această pictură etapei lui Ștefan Cantacuzino, odată cu celelalte intervenții cunoscute¹⁶. Constantin Bălan a identificat-o ulterior pe stareța Sofia Căzănescu, reprezentată în pridvor în calitate de ctitor al picturii, ca fiind egumena mănăstirii dintre anii 1760-1782¹⁷. În consecință, și ansamblul de pictură trebuie datat în interiorul acestui interval.

Programul iconografic al foișorului are ca temă centrală cinstirea Născătoarei de Dumnezeu, îmbinând reprezentări ale Imnului Acatist al Bunei Vestiri și inscripții ce redau fragmente din Canonul Maicii Domnului scris de Iosif imnograful, ambele imne fiind citite la slujba deniei Acatistului din săptămâna a cincea a Postului mare. Calota pictată

¹² Repertoriare *ibidem*, pp. 149-150.

¹³ *Ibidem*, pp. 452-453.

¹⁴ Vezi pisania bisericii, *supra*, nota 6.

¹⁵ Teodora Voinescu citise o inscripție la proscomidiar care pomenea numele zugravilor Preda și Ianache (*Școala de pictură de la Hurezi, în Omagiu lui George Oprescu, București, 1961, p. 576*); ea nu se mai rămâne lizibilă astăzi.

¹⁶ R. Crețeanu, *Mănăstirea Dintr-un Lemn*, p. 28.

¹⁷ C. Bălan, *Inscripții...Vâlcea*, nr. 585.

cu Maica Domnului orantă cu Pruncul este înscrisă într-un registru în care figurează cete îngerești și patru proroci ale căror filactere conțin profeții veterotestamentare privind-o pe Maica Domnului ce trimit la tipologii amintite în Canonul sf. Iosif Imnograful, precum „scara lui Iacov”, „munte închegat”, „năstrapă”, sfeșnic și locaș al luminii¹⁸ (v. *Anexa*). În registrul următor, împletirea surselor imnografice este și mai vizibilă: între patru scene ale Imnului Acatist, dispuse pe fețele interioare ale timpanelor pridvorului, sunt intercalați patru profeți pe ale căror filactere sunt reproduse fragmente din varii tropare și imnuri mariale iar, în semicalotele formate de boltirea pe trompe de colț a pridvorului figurează patru sfinți imnografi, redactând irmoase ale slujbei Imnului Acatist.

Cele patru strofe ale Acatistului ilustrate dovedesc rezolvări iconografice particulare, reprezentările lui Hristos tradiționale pentru icosul 7, icosul 8 și condacul 9 fiind înlocuite cu Maica Domnului, patroana mănăstirii. În icosul 8, sfinți îngenuncheați („cei de jos”) se închină Maicii Domnului cu Pruncul pe tron, iar în fundal, îngerii („cei de sus”) o slăvesc pe Maica Domnului orantă, figurată într-o mandorlă. În condacul 9, Fecioara apare într-o slavă susținută de îngeri și tronuri (fig. 6).

Secțiunea iconografică închinată Maicii Domnului se încheie, deasupra intrării, cu o icoană a Hodighitriei flancată de reprezentările arhanghelilor Mihail și Gavriil, care reproduce vechea icoană făcătoare de minuni a mănăstirii¹⁹, cu excepția arhanghelilor care sunt reprezentați întregi și nu bust, ca în icoană.

În continuare, peretele intrării în imobil mai prezintă, la stânga, o reprezentare de sfânt mucenic în haine curtenești, a cărei inscripție nu s-a păstrat. Posibilele ipoteze privind identitatea acestuia variază de la Sf. Procopie, unul dintre sfinții cinstiți de Matei Basarab și Constatin Brâncoveanu, urmași ai Craioveștilor (mănăstirea Hurezi avea al doilea hram Sf. Procopie)²⁰, la Sf. Gheorghe, pentru care Cantacuzinii aveau un cult deosebit.

În dreapta ușii figurează două scene narrative, Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul și, dedesubtul ei, Pilda talanților. În câmpul ultimei scene, la capătul stâng apare în mărime întreagă stareța Căzănescu, presupus ctitor al picturii foișorului (fig. 7). Semnificația figurării stareței în câmpul acestei scene este una evident moralizatoare, donatoarea dorind să comunice astfel virtuțile gestului său votiv. Intrarea în imobil a fost lărgită la o dată

¹⁸ Cântarea a patra din canonul Născătoarei de Dumnezeu, la denia Acatistului Bunei Vestiri; *Triodul*, ed. II sinodală, București, 1897, p. 507.

¹⁹ Databilă, după ultimele aprecieri, în secolul al XV-lea; Alexandru Efremov, *Icoane românești*, Ed. Meridiane, București, 2003, p. 28-29.

²⁰ Sfinții mucenici militari sunt reprezentați în veșminte de curte, la paraclisul și bolnița mănăstirii Hurezi, dar și în alte ansambluri de pictură din epoca brâncovenească și imediat următoare, ca Mamul, Surpatele, Govora, Fedeleșoiu, Iezer.

ulterioară și o mare porțiune din portretul stareței și din reprezentarea sfântului mucenic s-au pierdut.

Figurarea scenei Tăierii capului Sf. Ioan Botezătorul într-un context tematic dedicat Fecioarei își are corespondențe în pictura brâncovenească și post-brâncovenească de tradiție hurezeană. Ca Înaintemergător al lui Hristos, Sf. Ioan este totodată începător al Bisericii alături de Maica Domnului, motiv pentru care reprezentarea lui este preferată pentru pridvoarele bisericilor cu hram marial. Ca și la mănăstirea Dintr-un Lemn, al cărei hram este Nașterea Fecioarei, scene din viața Sf. Ioan Botezătorul apăruseră în pridvorul paraclisului Nașterea Maicii Domnului al mănăstirii Hurezi (1696-1697). Reprezentări al Tăierii capului sf. Ioan sau ale Banchetului lui Irod alăturate unor pilde evanghelice se mai găsesc la biserica schitului "Buna Vestire" din Pietrari (1744), ctitorie a episcopului Clement de Râmnic, pe fațada bisericii "Nașterea Fecioarei" a schitului Ostrov (1760), la biserica schitului Jgheaburi cu hramul "Intrarea în biserică a Fecioarei" (1827), la biserica "Adormirea Maicii Domnului" din Velești-Dolj (1824) etc. Asocierea scenei Tăierii capului Sf. Ioan cu Pilda talanților dovedește o gândire iconografică inspirată de programele brâncovenești²¹, căci deseori, martiriile apostolilor și mucenicilor figurează în pridvoarele brâncovenești alături de Pilde și de scena Judecării de apoi, dând discursului eshatologic accente moralizatoare²².

Stilul picturilor foișorului reflectă caracterele comune picturii post-brâncovenești de după jumătatea veacului al XVIII-lea. Tradiția brâncovenească este încă puternic prezentă în canonul figurilor, în modul de construcție a compozițiilor și a peisajului, dar maniera stilistică se rusticizează. Unele portrete prezintă retușuri în tempera realizate la jumătatea secolului XIX și în perioada interbelică, printre care chipul Maicii Domnului și al Pruncului de deasupra intrării, al sfântului mucenic și al personajelor din Pilda talanților.

Casa stareței de la mănăstirea Dintr-un Lemn este una dintre rarele clădiri rezidențiale muntenești care și-au păstrat decorația pictată originală. Picturi murale cu teme religioase, istorice sau cu caracter decorativ au fost consemnate în descrieri ale vremii, la Palatul metropolitan din Târgoviște, la casa lui Constantin Șerban de la Dobreni²³, la casa de la Coiani a postelnicului Constantin Cantacuzino²⁴, la palatul Mogoșoia²⁵ și se

²¹ Sf. Ioan Botezătorul, modelul nevoițelor monahale, conferă și un exemplu pilduitor călugărilor. În același sens, insistența asupra vieții sale în picturile de la Hurezi, unde este asemănat apostolilor și mucenicilor, a fost văzută ca rod al unei gândiri pastorale (I. Iancovescu, în *Repertoriul picturilor...Vâlcea*, I, p. 193).

²² C. Popa, *L'icongraphie de la peinture de l'exonarthex des églises brancovanes* (I), în RRHA-BA, t. XLV (2008), p. 81, 84-88.

²³ *Călători străini*, vol. VI, p. 229.

²⁴ *Ibidem*, p. 232.

²⁵ *Ibidem*, vol. VIII, București, 1983, p. 529.

păstrează încă la Hurezi. Frescele de la loggia și foișorul stăreției mănăstirii Dintr-un Lemn compun astăzi cel mai mare ansamblu de pictură murală păstrat într-o reședință muntenească datând dinaintea epocii moderne.

ANEXĂ

Foișorul stăreției. Programul iconografic al picturii

1. **„Maica Domnului” Platytera, cu Pruncul:** „†Apărătoarei Do<a>mnei, pentru biruință mult<u>miri, izbăvindu-ne dinū nevoi aducemū ție, Născătoare de D<u>mnezău, noi, robii tăi, ci ca ceea ce ai stăpânire nebiruită, slobozăște-ne dinū toate nevoile, ca să strigăm ție: buc<ură>te, Mireasă, pururea Fecioară> (Imnul Acatist, condacul 1);
2. **Cete îngerești și proroci: „Pror<o>c David”:** „I²⁶ scară te-amū văzu<t>, Fecioară” (Fac. 28, 12)²⁷; **[prorocul Solomon]**²⁸: „I ladă te-am văzutū, poleită cu D<u>hul, Fecioară” (cf. Ps. 131, 8); **[prorocul Daniil]**²⁹: „Eu munte netăiat te-am văzut, Fecio<a>r<ă>” (Dan. 2, 34 și 45); **„Pror<o>c Ilie”:** „I făclie primitoare de lumină te-am văzut, Fecio<a>r<ă>” (cf. Imnul Acatist, icos 11)
3. **„Pror<o>c Ieremia”:** „I³⁰ bucură-te, Fecioar<ă>, că dinū tine va să răsar<ă> So<a>rele dreptății” (cf. Mal. 3, 20; troparele Nașterii Maicii Domnului și Întâmpinării Domnului)³¹; **„Pror<o>c Aaron”** (fără filacter); **„Proroc E[li]s[ei]”:** „I³² crin c<u> bun miros te-am văzut, Fecioar<ă>” (cf. cântarea I din canonul Născătoare de Dumnezeu, la denia Acatistului Bunei Vestiri); **„Proroc [...]”:** „I bucură-te, ceea ce ești cu d[ar] dăruiță [...] Domnul e cu ti[ne]” (Troparul litiei);
4. **Evangheliștii: vulturul** („[Io]an”); **bourul** („Luca”); **leul** ([...]); **îngerul** ([...])
5. **sfinți melozi: „Sf. Andrei Criteanul poetic”**³³: „I puterea Celui de sus o umb<ri>” (Imnul Acatist, condacul 3); **„Sf. Ștefan poetic”:** „I steaua cea [cu dumnezeiască mergere...]” (Imnul Acatist, condacul 5); **sf. melod** [...]: „Sfatul cel înainte de veci” (prima stihiră la vecernia Acatistului Bunei Vestiri); **sf. melod** [...]: „Îngerul mai întâi [s]tă[tăto]rū [.....]”

²⁶ Sic: eu; litera scrisă este „i”, având suprascrise două semne preluate formal din scrierea greacă (spiritul lin și accentul ascuțit).

²⁷ Profeția aparține patriarhului Iacov.

²⁸ Identificarea, după text și semnalmentele iconografice.

²⁹ Identificarea, după textul profeției.

³⁰ Sic; probabil reluarea pronumelui „eu”, prin obișnuința formulării textului profeților la persoana I.

³¹ Profeția aparține prorocului Maleahi.

³² Sic: eu.

³³ Din gr. „poiētēs” (poet) și sl. „poiati” (a cânta); cf. „poiateku”, la biserica schitului Titireciu, Ocele Mari (1746).

-
- (Imnul Acatist, icos 1);
6. **Imnul Acatist, icos 7:** „Arătatu făptură noa<o>³⁴ arătându-se Făcătoriu
noa<o>”;
 7. **Imnul Acatist, icos 8:** „† Cu totul a fostu întru cei de jos și de cei de
susu”;
 8. **Imnul Acatist, condac 9:** „[Toată firea] îngerească s-au minunat de
lucrul cel mare alū întrupării Tale”;
 9. **Imnul Acatist, icos 10:** „[Zid ești] fecioarelor, Născătoare de Dumnezeu,
Fecioară, și tuturor celor ce aleargă la [tine]”;
 10. **Maica Domnului cu Pruncul**, flancată de „**arh<anghelul> Mihail**” și
„**arh<anghelul> Gavri[il]**”;
 11. „[Tăie]rea capului sfântului Ioan <Botezătorul>”
 12. **Sf. mucenic [...]**
 13. „**Starița m[on]ahiia³⁵ Căzăneasca**”
 14. „[Pilda] [ta]lanților”.

³⁴ Cf. forma „noao” în redactările Imnului Acatist din pictura de la Mamul, Polovragi, Sărăcinești (*Repertoriul picturilor...Vâlcea*, p. 177, 248, 417)

³⁵ R. Crețeanu citise „monahia” (*Mănăstirea Dintr-un lemn*, p. 28); C. Bălan, care a identificat-o pe stareța Sofia Căzănescu, a considerat că inscripția a fost rescrisă după 1843 ca „Melentia” (*Inscripții...Vâlcea*, nr. 585), după un portret al stareței Meletina de la mănăstirea Mamul, păstrat în muzeul mănăstirii, a cărui inscripție pomenește despre ridicarea unui corp de chilii. Însă după restaurare, în pictura de la foișor se pot citi astăzi, după *m*, două litere păstrate precar, apoi *a*, *h* și *i*, cuvântul încheindu-se cu litera chirilică *i*us mic, care corespunde fonetic diftongului *ea* sau *ia*.

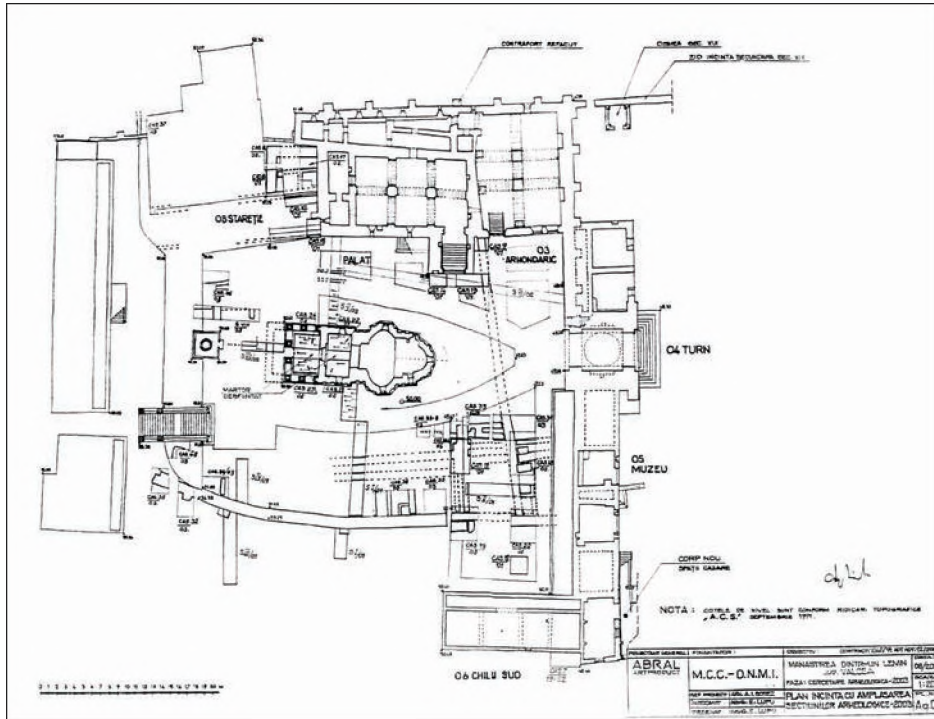

Fig. 1. Ansamblul mănăstirii Dintr-un Lemn (după Aurel I. Botez, Emil Lupu).

Fig. 2. Casa stăreției. Vedere sud-vestică.

Fig. 3. Casa stăreției, vedere nordică. Loggia.

Fig. 4. Sala cu loggie. Peretele estic.

Fig. 5. Nașterea Maicii Domnului. Detaliu: Încoronarea Maicii Domnului de Sfânta Treime.

Fig. 6. Foișorul stăreției.

Fig. 7. Pilda talanților. În stânga scenei, reprezentarea stareței Căzănescu, păstrată parțial.

Fig. 8. Imnul Acatist. Condacul 9

BISERICA „SF. NICOLAE” DIN ALEXENI – IALOMIȚA

dr. Emil Lupu

Résumé

L'église „Saint Nicolas” d'Alexeni – Ialomița

Dans la Liste des monuments historiques de Roumanie s'est glissée une erreur majeure: l'église du village Alexeni, construite en 1936-1938, a été incluse dans la liste à la place d'une église datant du XIXe siècle, démolie en 1956, ayant un emplacement différent que l'église actuelle. On a considéré que l'église disparue a été construite dans les années 1815-1817, sans aucune justification scientifique.

Mots clef: Alexeni, église, Barbu Slătineanu, cimetière, village, Ialomița, l'époque moderne

În Lista monumentelor istorice din România (în continuare: LMI), la poziția 91 a județului Ialomița este înregistrată biserica „Sf. Nicolae” a satului Alexeni, situată pe strada Primăriei (fără număr poștal), cu an de construire 1817¹. Biserica ocupă un teren din zona centrală a satului, lângă un parc, pe partea dreaptă a șoselei ce leagă Urziceni de Slobozia (Fig. 1).

Cercetarea de teren coroborată cu investigarea documentelor de epocă ne permite să punem la îndoială această identificare, pe baza argumentelor pe care le vom prezenta în continuare. Biserica „Sf. Nicolae” din Alexeni are, fără îndoială, calitățile ei, dar nu întrunește criteriile necesare pentru a fi clasată ca monument istoric. Înscrierea ei în listă este rezultatul unei confuzii. De-a lungul timpului s-au transferat asupra bisericii actuale informațiile legate de un alt lăcaș, astăzi dispărut, situat pe raza satului, care a fost vechea biserică a satului Alexeni. Prin prezentarea acestui caz particular, dorim să atragem atenția asupra unor situații des întâlnite în LMI, valabile și pentru alte județe. Din motive diverse (ignorantă,

¹ Cod LMI 2010, IL-II-m-B-14077, p. 1498.

Fig. 1- Planul localității Alexeni (Google earth, accesat la 23.10.2012, ora 15.30)/ Plan d'Alexeni de la localité (Google earth, consulté au 23.10.2012, l'heure 15.30)

comoditate, neatentție, documentare precară), se translatează datele și atributele unui monument istoric care, în prezent nu mai există, către un lăcaș edificat ulterior, care are o cu totul altă istorie. Se produc astfel nu numai confuzii, ci și denaturări ale adevărului istoric într-un document (LMI) care ar trebui să fie un etalon de probitate științifică și o oglindă a situației actuale a monumentelor istorice de pe teritoriul României.

Biserica actuală a satului Alexeni, amplasată pe un teren viran cedat parohiei de către Primărie, a fost construită în anii 1936-1938² pe baza proiectului arhitectului Gheorghe Naumescu³. De plan trilobat, cu turlă pe naos și alte două turle pe pronaos, această biserică aparține stilului neoromânesc (Fig. 2), fiind construită prin contribuția membrilor parohiei. Pictura interioară, începută în anul 1939, a fost abandonată până în anul 1954, fiind terminată abia în 1956.

Ca și în alte cazuri, biserica nou construită a preluat hramul vechii biserici a satului („Sfântul Nicolae”), situată pe un cu totul alt amplasament. Cele două biserici, purtând același hram, au coexistat o perioadă scurtă (1936-1956), dispariția celei vechi determinând transmiterea atributelor

² <http://www.crestinortodox.ro/biserici-manastiri/biserica-sfantul-nicolae-alexeni-67791.html>, accesat 11.10.2012, ora 15.15.

³ A realizat și proiectele bisericilor „Sf. Antonie cel Mare” din cartierul bucureștean Colentina și „Sf. Împărați” din Bariera Vergului.

Fig. 2 - Vedere a bisericii actuale (foto E. Lupu 2008) / Vue de l'église actuelle (photo E. Lupu 2008)

de monument la cea de epocă contemporană, printr-o regretabilă eroare a celor care au întocmit LMI (variantele din 1992 și 2004). Punem la dispoziția celor interesați datele istorice referitoare la biserica satului Alexeni, astăzi dispărută, precum și argumentele pe baza cărora considerăm că aceasta a fost identificată greșit cu actuala biserică.

Satul Alexeni este atestat pentru prima dată la 17 noiembrie 1431, atunci când domnitorul Alexandru Aldea dăruiește: „*Alexani (Alexeni, n.n.) pe Ialovnița (Ialomița, n.n.) și Răzvad, lângă mănăstire, sub deal, ca să fie de ocină și de ohabă mănăstirii (Dealul, n.n.), de veșnică pomenire sfântrăposatului părintelui domniei mele Mircea voievod și apoi și domniei mele*”⁴. Este evident faptul că satul Alexeni datează anterior anului 1431, poate chiar din secolul al XIV-lea.

Dintr-un document de întărire a daniei, emis de Neagoe Basarab la 13 decembrie <1514-1515>⁵, aflăm date suplimentare privind proprietarii satului și moșiei Alexeni. În 1431, fusese închinată mănăstirii Dealu numai o parte a satului, ale cărei hotare sunt acum clar precizate⁶. Alte părți din

⁴ D.R.H., B, I, p. 134.

⁵ D.R.H., B, II, p. 263.

⁶ „Începând hotarul mai sus de Șcheai, mai în jos <...>Ialovnița drept la Obreajie <...> și Tur <...> între Pisc, iar din <hotar> până în Porumb și din Porumbul până la Drumul Dârstorului, iar de acolo pe drum în jos, până la drumul Spăteanilor și de acolo, din drumul Spăteanilor,

sat sunt stăpânite de Turcin mare clucer (participant la luptele lui Radu de la Afumați cu otomanii) și de Papa spătar (deținător de proprietăți și în Orașul de Floci).

La începutul secolului al XVII-lea, avea moșie și casă la Alexeni Lupu mare logofăt⁷. După moartea lui Lupu, întreaga avere revine fiului său, Gherghe din Măgureni⁸. Acesta moare în 1634, lăsând moștenitoare pe soția sa, Neacșa. Văduva Neacșa se recăsătorește cu greul Ghiorma mare ban, aducându-i ca zestre și satul Alexeni. Așa se explică faptul că Ghiorma apare apoi ca Ghiorma Alexeanu, la fel și fiul său, Alexandru. La sfârșitul veacului al XVIII-lea, proprietatea de la Alexeni a trecut în mâinile familiei Lehliu. În deceniul patru al secolului al XIX-lea, prin căsătoria Mariei Lehliu cu pitarul Barbu Slătineanu, ajunge în posesia familiei Slătineanu. Una dintre cele trei fete ale lui Barbu Slătineanu, Elena, căsătorită Filitti, este co-ctitora bisericii actuale, iar Barbu Slătineanu este considerat ctitor al bisericii construite în anul 1815 (!)⁹.

Înainte de anul 1890, biserica veche și cimitirul aferent erau în interiorul satului. Prezența unei biserici la Alexeni este atestată pentru prima dată în 1778, împreună cu o reședință boierească de piatră (probabil cea a familiei Alexeanu)¹⁰. În anii 1787-1791, pe Harta Specht¹¹ (Fig. 3) satul este reprezentat fără biserică, situat la un sfert de oră de Pupezeni (actual cartier component), despărțit de acesta printr-un crâng¹².

În anul 1831, la Alexeni erau 78 de familii, mari proprietari fiind Gheorghe Lehliu și Elena Brezoianca¹³. În harta rusă din 1835 (Fig. 4), apare satul „Аликсъни” cu 112 locuitori, o biserică și case (probabil boierești) la est de acesta. O bună parte din domeniul boieresc a trecut, prin căsătorie, din proprietatea familiei Lehliu, în cea a familiei Slătineanu. Înainte de anul 1897, comuna Alexeni era alcătuită din satele Pupezeni și Alexeni, fiecare dintre ele având câte o biserică. Cea din satul Pupezeni, situată chiar pe malul Ialomiței, s-a prăbușit în anul 1917¹⁴.

până la Fântâna lui Voico ce este mai sus de Drăgoești și cu hotarul mai sus de plaiu, iar domnia mea nicidecum <...> n-am făcut silnicie, ci am trimis hotarnici pe jupan Turcin clucer și pe jupan Papa spătar și cu 12 boieri și megiași, care sunt în jurul lor. Ei cu sufletele lor au cercetat și au hotărnicit.”(ibidem, p. 263).

⁷ D.R.H., B, XXIV, p. 341.

⁸ D.L.R., XVII, III, p. 544.

⁹ <http://www.crestinortodox.ro/biserici-manastiri/biserica-sfantul-nicolae-alexeni-67791.html>, accesat 11.10.2012, ora 15.15.

¹⁰ Bauer 1778, p. 140 („Alexeni village et terroir avec une église et une maison de Bcyard de pierres”).

¹¹ „Allexin” (Specht 1790, pl. 89).

¹² „Alexeni la ¼ ore de Pupezeni, pe malul stâng al Ialomiței, ambele maluri ale Ialomiței acoperite de crânguri” (Șerban 2000, p. 177).

¹³ Donat 2000, p. 192.

¹⁴ INP, Fond CMI, Dosar 39, f. 4.

Fig. 3 - Specht 1790, mapa 89 (fragment)/Specht 1790, la planche 89 (fragment)

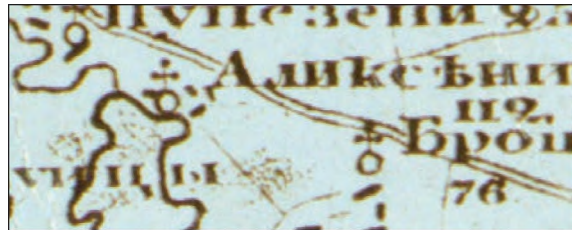

Fig. 4 - Harta rusă 1835 (fragment)/ La carte russe 1835 (fragment)

Fig. 5 - Harta militară 1952 (fragment)/ La carte militaire 1952 (fragment)

Fig. 6 - Vedere a cimitirului abandonat (foto E. Lupu 2012)/ Vue sur le cimetière abandonné (photo E. Lupu 2012)

Fig. 8 - Piatră tombală de sec. XX (foto E. Lupu 2012)/ Pierre tombale du XXe siècle (photo E. Lupu 2012)

Fig. 7 - Cruce de piatră din sec. al XIX-lea (foto E. Lupu 2012)/ Croix en pierre du XIXe siècle (photo E. Lupu 2012)

În anul 1921, „*Chestionarul privitor la monumentele istorice*”¹⁵ ajunge și la preotul paroh din Alexeni, „*Sachelarie*”¹⁶ Iacob Negulescu. Acesta se străduiește să descrie cât mai corect biserica la care slujea, menționând că are un plan drept și ziduri din cărămidă, dar nici o inscripție sau pisanie. Fiind imediat după război, la fel ca mulți alți preoți din zona ocupată de germani, el se plânge că vechiul clopot a fost luat de armata de ocupație. La această dată, biserica era de curând repictată interior. Preotul amintește o reparație amplă din anul 1885 și vorbește despre existența a două pietre tombale în cimitirul din jur, dintre care una din marmură. Știm astfel că o parte dintre icoanele vechi, aflate pe tâmpla de zid, fuseseră scoase în tinda bisericii, odată cu reparația din 1885. Tot preotul Negulescu pare a fi primul care introduce în literatură tradiția privind construirea bisericii în anul 1815, dând ctitori pe un: „*Alexiu și soția sa Maria. În urmă, biserica reparându-se de urmașii lor, s-a mai adăugat între ctitori și Barbul Slătineanu cu soția sa Maria*”¹⁷.

În secolul XX nu mai exista o reședință boierească la Alexeni, iar fostul mare domeniu medieval era împărțit acum între Ana Berindei, Alexandru Filitti, Ioan C. Filitti, Nicolae Filitti, Ion Tudorache și Spirache Ursulescu, alături de epitropia bisericii „Sf. Vineri-Herasca” din București¹⁸.

Fig. 9 - Biserica veche „Sf. Nicolae” (foto 1956, arhiva Parohiei Alexeni)/ La vieille église „Saint Nicolas” (photo 1956, archives de la Paroisse Alexeni)

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Demnitate onorifică în Biserica Ortodoxă, acordată ca distincție unui preot.

¹⁷ INP, *Fond CMI, Dosar 39*, f. 5.

¹⁸ Socec 1924, p. 363.

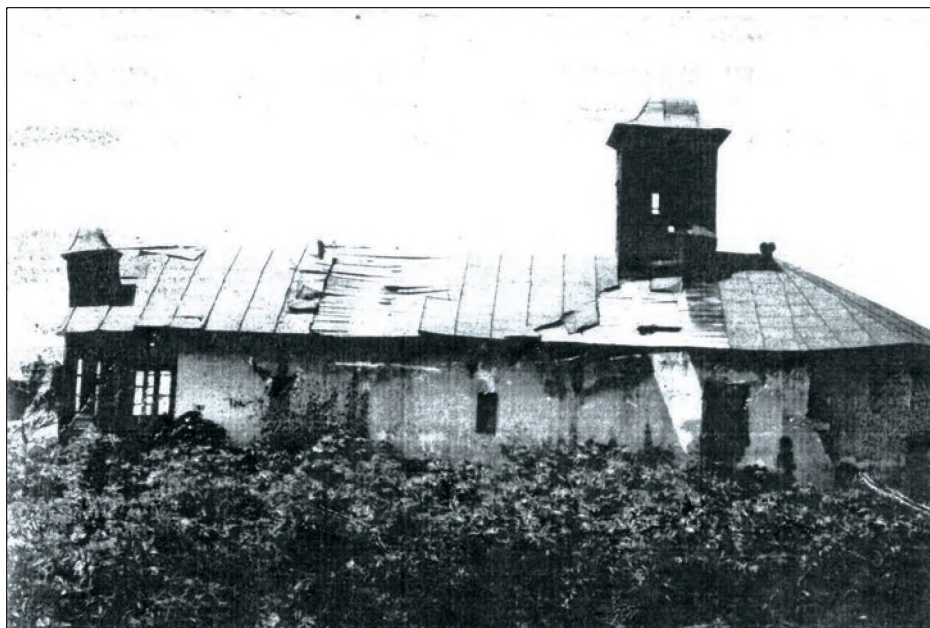

Fig. 10 - Biserica veche „Sf. Nicolae” (foto 1956, arhiva Parohiei Alexeni)/ La vieille église „Saint Nicolas” (photo 1956, archives de la Paroisse Alexeni)

În anul 1936 a început construirea actualei biserici parohiale, terminată în anul 1938. Primăria a pus la dispoziție un teren viran, aflat lângă șoseaua ce leagă Slobozia de Urziceni și un alt teren, la est de sat, tot lângă șosea, pentru amenajarea unui nou cimitir. Faptul că în fotografiile din anul 1956 biserica veche arată a fi în stare de precolaps, înconjurată de bălării, ne face să credem că ea a fost abandonată în preajma anului 1940, în anul 1956 fiind demolată.

În anul 2008, atunci când am realizat o primă verificare de teren a LMI din județul Ialomița, am constatat că biserica actuală din Alexeni nu poate fi cea construită într-un ipotetic an 1815 sau 1817. Informațiile furnizate de toate hărțile istorice consultate, până la cea realizată în anul 1952 (Fig. 5), pe baza planurilor de tragere ale armatei din 1897, m-au determinat să caut vechea biserică în colțul de sud-vest al satului actual. Pe un teren viran acoperit de bălării, aparținând în continuare parohiei Alexeni (Fig. 6), am descoperit mai multe cruci din piatră de secol XIX (Fig. 7) și o piatră tombală (Fig. 8), care indicau amplasamentul cimitirului vechi, ce funcționase în jurul acelei biserici.

Vechea biserică „Sf. Nicolae” era de plan drept, cu altar poligonal la exterior, ușor decroșat față de pereții de sud și nord ai naosului și nartexului. Avea un acoperiș simplu, în două ape, cu învelitoare din tablă, naosul era surmontat de o turlă din lemn, alte două turlă mici, false, din lemn, fiind construite pe exonartex (Fig. 9). La interior, știm că exista o tâmplă

ce despărțea altarul de naos și - având în vedere forma și dimensiunile acoperișului - probabil că avea un planșeu din scânduri.

Analiza fațadelor (între care și forma și dimensiunile ferestrelor) sugerează că biserica a suferit mai multe etape de refaceri și adăugiri: cele două ferestre ale naosului de pe latura de sud, de dimensiuni diferite, ne fac să credem că la un moment dat nartexul a fost înglobat în naos, în prelungirea bisericii fiind construit un nou nartex; la o dată ulterioară, a fost adăugat un exonartex din lemn (probabil atunci când a fost realizată și învelitoarea din tablă (Fig. 10).

În ceea ce privește datarea bisericii, considerăm că nu există nici un argument credibil pentru anul 1817: acest an apare pentru prima dată în chestionarul CMI din anul 1921, fiind vehiculat de către preotul paroh Negulescu, cel care probabil a redactat și *sinodiconul* din care s-au inspirat alți autori. Din tradiția construirii bisericii de către un Alexiu cu soția sa Maria, regăsim faptul de memorie că în secolele XVII-XVIII moșia boierească de la Alexeni era în proprietatea familiei cu același nume. Singurii boieri Alexeni cunoscuți, căsătoriți cu diferite Marii sunt: Constantin postelnic (cu Maria Brâncoveanu, pe la 1729), Ștefan stolnic (cu Marica Drugănescu, pe la 1769, mort la 1808) și Constantin medelnicer (cu o Maria, mort la 1808)¹⁹. Constatăm că nici unul dintre aceștia nu putea construi biserica în 1817.

Preotul Negulescu nu-l consideră pe Barbu Slătineanu paharnic prim ctitor, ci doar restaurator, fără a preciza data exactă. Ștefan Grigorescu, bazându-se pe o sursă necunoscută, îl consideră pe Barbu paharnic ctitor dintâi al bisericii, la anul 1815²⁰. Izvoarele documentare cercetate ne permit să facem o clarificare cu privire la rangurile și funcțiile deținute de Barbu Slătineanu de-a lungul vieții sale, care sperăm că va pune capăt confuziilor. Barbu Slătineanu este menționat cu rang de pitar în 1838, de serdar, din 1842, de paharnic, din 1853²¹, ajungând apoi membru al Curții de Casație²², funcție pe care a ocupat-o în anii 1861-1863. S-a căsătorit cu Maria Lehliu anterior anului 1842 (în vremea când era pitar), devenind astfel proprietar la Alexeni. Este greu de crezut că în anul 1815 el ar fi avut vârsta necesară pentru a ctitori o biserică (dacă era născut la acea dată).

O altă lucrare, publicată în 1906, afirmă că biserica, astăzi dispărută, ar fi fost construită în anul 1870²³. Fiind vorba de un anuar, informația a fost cu siguranță obținută dintr-o sursă locală (probabil primăria), unde erau centralizate repere statistice și istorice ale comunei. La trei ani diferență,

¹⁹ Grecianu 1913, p. 10.

²⁰ „La anul 1815, paharnicul Barbu Slătineanu, devenit prin căsătorie proprietar al moșiei Alexenilor, ridică prima biserică din zid știută sigur.” (<http://www.crestinortodox.ro/biserici-manastiri/biserica-sfantul-nicolae-alexeni-67791.html>, accesat 11.10.2012, ora 15.15).

²¹ Cernovodeanu-Gavrila 2002, p. 155.

²² Rîzniș 2001, p. 150.

²³ Anuar 1906, p. 235.

având ca sursă pe preotul Negulescu, se consideră că biserica a fost construită între anii 1815-1817 și reparată în 1885²⁴. În fine, prin raportul prefectului județului Ialomița nr. 27085/1938, era transmis Ministerului Internelor de la acea dată, un „tablou” al bisericilor din județ construite înainte de anul 1850. Între acestea se afla și biserica din Alexeni, la poziția 26, anul de construire fiind 1828²⁵.

Din cele prezentate, constatăm că datarea bisericii vechi cu hramul „Sf. Nicolae” este variată și fără nici un argument peremptoriu, în cursul secolului al XIX-lea. De un plan simplu, fără detalii arhitectonice importante, ea a deservit parohia satului Alexeni până în preajma anului 1940. Data 1815-1817 pentru edificare nu are nici o bază sigură, lipsind pisană sau alt document contemporan care să o certifice. Ea se bazează pe tradiția vehiculată de preotul paroh de la cumpăna dintre secolele XIX și XX. Biserica a fost părăsită, apoi demolată în anul 1956, cu acordul Protoieriei Urziceni²⁶. Actuala biserică din Alexeni, edificată în anii 1936-1938, nu are nici o legătură cu biserica descrisă în LMI din România. La această poziție ar trebui să figureze doar situl arheologic al fundației bisericii și cimitirul vechi aferent. Având în vedere vechimea satului, o cercetare arheologică viitoare ar putea surprinde urmele acelei biserici, menționată documentar în secolul al XVIII-lea.

Abrevieri

CMI - Comisiunea Monumentelor Istorice

INP - Institutul Național al Patrimoniului

LMI - Lista Monumentelor Istorice

Bibliografie

Anuar 1906 - Aurel V. Ursescu, *Anuarul județului Ialomița pe 1906*, Călărași, 1906.

Anuar 1909 - Administrațiunea Cassei Bisericii, *Anuar 1909*, București, 1909.

Bauer 1778 - Bawr, F. W., *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie avec un Prospectus d'un Atlas Géographique et Militaire*, a Frankfort

²⁴ „Parohia Alexeni, com Alexeni cu bis. parohială Sf. Nicolae. Paroh Pr. Negulescu Iacob. Născut 23 Noemb. 1855. Sem. infer. Numit aci la 20 iunie 1880...Această parohie are: familii 346, suflete 1887. Notă: Bis. Par. E de zid; s'a construit dela 1815-1817; s'a reparat la 1885; la ea servește preotul paroh.” (Anuar 1909, p. 57).

²⁵ INP, Fond CMI, Dosar 3824, f. 2.

²⁶ Act din 8 oct. 1956, aflat în arhiva Parohiei Alexeni.

et Leipsic, 1778.

Cernovodeanu-Gavrilă 2002 - Paul Cernovodeanu și Elena Gavrilă, *Arhondologiile Țării Românești de la 1837*, Brăila, 2002.

D.I.R., XVII, III - *Documente privind istoria României*, seria B, Țara Românească, vol. III (1616-1620), București, 1951.

D.R.H., B, I - *Documenta Romaniae Historica*, seria B, Țara Românească, vol. I (1247-1500), întocmit de P. P. Panaitescu și Damaschin Mioc, București, 1966.

D.R.H., B, II - *Documenta Romaniae Historica*, seria B, Țara Românească, vol. II (1501-1525), întocmit de Ștefan Ștefănescu și Olimpia Diaconescu, București, 1972.

D.R.H., B, XXIV - *Documenta Romaniae Historica*, seria B, Țara Românească, vol. XXIV, (1633-1634), întocmit de Damaschin Mioc, Sașa Caracaș și Constantin Bălan, București, 1974.

Donat 2000 - Ion Donat, Ion Pătroi, Dinică Ciobotea, *Catagrafia obștească a Țării Românești din 1831*, Craiova, 2000.

Grecianu 1913 - Ștefan D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, vol. I, București, 1913.

LMI 2010 - Ordinul ministrului culturii și patrimoniului național nr. 2.361/2010 pentru modificarea anexei nr. 1 la Ordinul ministrului culturii și cultelor nr. 2.314/2004 privind aprobarea Listei monumentelor istorice, actualizată și a Listei monumentelor istorice dispărute, Monitorul Oficial al României, Anul 178 (XXII), Nr. 670 bis, vineri 1 octombrie 2010.

Rînziș 2001 - Filofteia Rînziș, *Arhive personale și familiale*, vol. I, București, 2001.

Socec 1924 - *Anuarul „Socec” al României-Mari - 1924 vol. II - 1925*, București, 1925.

Specht 1790 - Militairische Karte der kleinen oder oesterreichischen und großen Wallachei, welche beide zusammen aus 394.

Sectionen bestehen, und wehrend dem Waffenstillstand zwischen der k.k. und der türkischen Armee vom Monat September 1790 bis Ende Mai 1791 durch den Generalquartiermeisterstaab unter der Direction des Obristen Specht geometrisch aufgenommen und in das reine ausgezeichnet worden. Die Carte ist in den halben Maßstaab der wiener Zoll zu 2000 Schritt in 108 Blaettern zusammengesetzt. (Academia Română, Hărti, D. XXVII 6).

Șerban 2000 - Constantin Șerban, *Județul Ialomița într-o descriere germană de la sfârșitul sec. XVII*, Ialomița, III, „Studii și comunicări de istorie, arheologie, etnografie”, Slobozia, 2000, pp. 175-180.

MONUMENTUL DEDICAT LUI EUGENIU CARADA, FONDATOR AL BĂNCII NAȚIONALE A ROMÂNIEI

Nicoleta Șerban

Abstract

Eugeniu Carada was a famous liberal politician and the man who founded the National Bank of Romania. The monument was the initiative of the Liberal Party, made by the french artist Ernest Dubois in 1920. The memorial was located in front of the Palace of National Bank. In 1952 the monument was destroyed. by the communists. Unfortunately nothing was preserved from this work o art the only way we can admire it is due to the vintage photos.

Keywords: memorial, The Liberal Party, The National Bank, communism.

Eugeniu Carada s-a născut la 29 noiembrie 1836 la Craiova, jud. Dolj și s-a stins din viață la 12 februarie 1910 la București, fiind înmormântat la Craiova în mormântul familiei din cimitirul Sineasca. A avut roluri importante în Unirea de la 1859, Independența de la 1877, a redactat alături de Ion Brătianu Constituția din 1866 și a susținut atât financiar, cât și moral, lupta românilor din teritoriile asuprite. De asemenea, a fost un scriitor talentat, scrierile lui fiind compuse mai ales din articole din ziare, dar și din piese de teatru și poezii. Prin articolele publicate în străinătate a pregătit și opinia publică pentru susținerea Unirii românilor. Nu este o personalitate foarte cunoscută, deși a fost implicat din plin în activități politice, aceasta datorându-se personalității sale discrete. Om politic liberal, a fost foarte apropiat de I.C. Brătianu. Pentru Capitală, contribuția sa în calitate de ajutor de primar este importantă, căci a participat la ample lucrări care au vizat iluminatul public, introducerea gazului aerian, construcția abatorului comunal, declanșarea lucrărilor de sistematizare prin trasarea și pavarea de artere de circulație, canalizarea râului Dâmbovița¹.

¹ V. Teodorescu, 2010, p. 445

Eugeniu Carada este un personaj aparte, căci lui i se datorează multe din monumentele care se găsesc astăzi în spațiul public din București. A fost un iubitor și un colecționar de artă². Vizita foarte des expozițiile de pictură, sculptură și artă națională, cumpărând unele dintre cele mai valoroase piese. Perioada petrecută la studii la Paris îl familiarizase cu ideea de monument ca omagiu adus unei personalități, ba chiar cu această ocazie luase contact cu unii dintre cei mai cunoscuți artiști ai epocii. Nu era nicidecum străin de fenomenul artei statuare care lua proporții în Franța și care se răspândea tot mai mult în marile capitale ale lumii. Numele său se leagă de instalarea unor monumente importante pentru capitală, precum cel dedicat lui Mihai

Monumentul ridicat lui Eugeniu Carada, 1924 / The memorial dedicated to Eugeniu Carada, 1924

Viteazul, decizie care nu s-ar fi luat fără concursul lui Carada. Statuia lui Mihai Viteazul se datorează tratativelor acestuia cu Alfred Godillot.

Este perioada în care s-a acordat o atenție specială dotării axelor principale ale Capitalei cu o serie de monumente. De asemenea a fost implicat în ridicarea monumentului lui C.A. Rosetti, caz în care contribuția sa a fost „esențială, deoarece el a fost cel care l-a propus ca realizator al modelajului pe sculptorul Wladimir C. Hegel, pe care l-a consiliat permanent pe parcursul conceperii componentelor, alegerea amplasamentului, inclusiv amenajarea ambientului ca și a festivităților dezvelirii și sfințirii acestui simbol”³. M. Theodorian-Carada remarca implicarea sa în ridicarea monumentului lui Rosetti: „Statuia lui Rosetti a dat-o lui Hegel să o facă. De nenumărate ori l-am însoțit în atelierul din strada Herăstrăului, unde lucra Hegel. L-am văzut cum da indicații sculptorului, ba uneori numai te pomeneai cu el, că se urcă pe schelă și punea singur mâna să îndrepteze

² Petre Oprea, 1970, pp. 335-339

³ V. Teodorescu, 2010, p. 434

ce nu i se părea reușit. De două ori a fost la Paris, ca să supravegheze și să consilieze pe Dubois, marele sculptor căruia i se datorează monumentul lui Brătianu⁴. Monumentului lui I. C. Brătianu, ridicat în Piața Universității, în 1903 (distrus în 1948), ca și monumentul lui Dinicu Golescu, ridicat după 1908, se datorează inițiativelor lui Eugeniu Carada, care considera că "este o datorie sfântă ca românii să toarne în tuciu și să sape în marmură chipurile înaintașilor"⁵. În toamna anului 1909 toate erau gata pentru inaugurarea monumentului. Fusese vorba să fie așezat în piața de la Ministerul de Război, în gura Cișmigiului când Carada a căzut bolnav⁶ iar monumentul nu s-a mai realizat în timpul vieții sale. Nu doar în București a contribuit Carada la apariția unor monumente ci și în alte zone ale țării, cum a fost cazul monumentului lui Avram Iancu la Țebea⁷. „Dorința lui de a construi numeroase statui și monumente era un mod de a mulțumi celor ce au servit patria. El credea că puterea exemplului are o înrâurire hotărâtoare asupra formării educației cetățenești a tineretului. De aceea susținea imortalizarea în chipuri de bronz marile figuri ale acelor bărbați care au pus umărul la ridicarea României”⁸

Aportul său în construirea Palatului Băncii Naționale a României este unul însemnat⁹, toate proiectele și respectiv lucrările aflându-se sub supravegherea sa. Dar meritul lui Eugeniu Carada ca om de finanțe nu constă numai în faptul că a organizat prima instituție românească de credit public și privat, cât prin ceea ce aceasta a însemnat pentru temelia unui sistem financiar național. „Criza noastră financiară, spunea el, nu provine atât din lipsa resurselor, cât din lipsa spiritului unei adevărate economii în bugetul cheltuielilor noastre. Fără un comerț, fără o industrie prosperă, un Stat nu poate înainta, fără căi de comunicație și institute de credit, aceasta nu poate prospera”¹⁰. Clădirea mărețului palat din strada Lipscani, ca și stabilirea sucursalelor și agențiilor băncii îl interesa tot atât cât creditul țării și ridicarea pieței românești. Socotea activitatea sa de la bancă drept un apostolat¹¹. El a acționat prin pregătirea primilor specialiști români necesari în domeniul economico-financiar (personal care până atunci era exclusiv străin), prin inițiative pentru înființarea de întreprinderi financiare românești și, prin ajutorul, controlul și consilierea date acestora de către instituția națională. Grație acestei noi mișcări, Banca Națională, în mai puțin de treizeci de ani de la înființarea ei, putea astfel să se sprijine de aici

⁴ M. Theodorian-Carada, 1922, pp. 85-86

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, 1922, p. 86

⁷ V. Teodorescu, 2010, p. 438

⁸ M. Romașcanu, 1932, p. 347

⁹ Banca Națională a României 1880-1995, 1995, p. 323

¹⁰ C. Răutu, 1940, p. 90

¹¹ M. Theodorian-Carada, 1922, p. 79

înainte pe o rețea financiară națională.

Ar fi fost de neconceput ca un om care a fost atât de implicat în ridicarea de monumente să nu beneficieze el însuși de unul, după moartea sa. Așa se face că în 1910, adunarea generală a acționarilor B.N.R. a hotărât crearea unui fond care să-i poarte numele și ridicarea unui monument în memoria sa. Lucrarea i-a fost încredințată sculptorului francez Ernest Dubois. La scurt timp după lansarea ideii ridicării unui monument, s-a trecut rapid la strângerea de fonduri. În 1913, la trei ani după moartea lui Eugeniu Carada, Dubois a realizat un bust al acestuia în marmură, destinat interiorului Băncii Naționale.

În 1920 a fost realizat bustul în bronz¹². Dintre cele două machete propuse de artist, între statuie și bust, comanditarul a ales bustul cu alegoriile. Cei care au luat decizia, Constantin Bibicescu, directorul Băncii Naționale și Vintilă Brătianu, ministru de Finanțe, agreeau formula academistă încă în vogă la București în perioada interbelică ca și în multe zone din lume¹³. Unde altundeva putea fi amplasat monumental decât în apropierea Palatului B.N.R., la intersecția străzilor Lipscani cu fosta stradă Karagheorghievici, redenumită ulterior Eugeniu Carada. La vremea amplasării monumentului strada arăta diferit, exista o linie de tramvai (nr. 16) care traversa o parte din strada Lipscani. În vederea realizării amplasamentului, s-a construit o alveolă în gardul împrejmuitor al clădirii, delimitată de un mic gârduleț.

Cu prilejul centenarului nașterii lui Carada, colectivul Băncii Naționale publică un volum dedicat acestuia, ca un foarte frumos omagiu: „Așezarea lui chiar în fața Palatului Băncii răspundea unei cerințe sufletești. (...) Pe acela care (...) a izbutit să dea țării și să statornicească o Bancă Națională, menită să asigure independența economică, propășirea avuțiilor și muncii românești – piața, mulțimea se obișnuise și era liniștită, fără a-l vedea, să-l știe lucrând în Bancă, după moarte simțea parcă nevoia a-i avea continuu trează înfățișarea chipului, însemnând îndrumarea ce trebuia să dăinuiască în instituție.”¹⁴ Odată cu inițiativa ridicării monumentului, s-a stabilit și elaborarea unei lucrări care să cuprindă informații despre B.N.R.¹⁵, lucrare ce evocă rolul lui Carada în construirea acestei instituții.

Compoziția sculpturală este de o deosebită eleganță, lucrată cu finețe și măiestrie. Sculptorul Dumitru Mățăuanu s-a ocupat de construirea postamentului precum și de armonizarea componentelor memorialului¹⁶. Trei basorelieful făceau trimiteri la activitatea personajului portretizat. Două alegorii întregesc compoziția, iar textele de pe soclu exprimă omagiul

¹² V. D. Dimitriu, 2010, p. 234

¹³ I. Beldiman, 2005, p. 217

¹⁴ M. Romașcanu, 1932, VIII

¹⁵ V. Slăvescu, 1925, p. 383

¹⁶ *Ibidem*

posterității. Cele două personaje alegorice, unul masculin, celălalt feminin privesc către portretul lui Carada cu vădită admirație, cu o atitudine de ucenici. Tânărul poartă straie țărănești, și ține în mână niște cărți, sprijinindu-se sugestiv de soclu. Personajul feminin stă așezat pe trepte ținând în mână un toc și un catastif pe genunchi, ca și cum ar nota ceea ce spune personajul reprezentat; sau mai poate fi interpretat ca o trimitere la trecerea în catastif a celui dispărut...

Ceremonia dezvelirii, din 17 februarie 1924 a fost organizată cu fast. Dezvelirea a fost un eveniment în sine, fiind urmată de o publicitate considerabilă la acea vreme. Dezvelirea monumentului a marcat un moment cu o puternică încărcătură politică. Revista *Ilustrația* (an XII, nr. 97, martie 1924) dedicată evenimentului, plină de imagini, reflectă importanța pe care a dat-o Partidul Liberal ceremoniei de inaugurare, de altfel liberalii sunt cei care s-au preocupat de ridicarea unui bust dedicat lui Carada. La inaugurarea monumentului au fost prezenți frații Brătianu și acționarii Băncii Naționale, au ținut discursuri mitropolitul Miron Cristea, Vintilă I. C. Brătianu, Mihail Oromolu, Ion Constantinescu, Ștefan Cerchez, Liviu Rebreanu, Vasilescu-Valjean¹⁷.

După 1948 monumentul a fost înlăturat și ulterior dat la topit. Probabil că regimul comunist nu putea agreea ideea menținerii bustului într-un loc atât de vizibil precum Lipsanii. Soclul a fost demolat în 1952¹⁸.

De ce a fost pus monumentul dedicat lui E. Carada pe lista neagră, printre monumentele înlăturate după 1948, împreună cu cele ale regelui Carol I și a oamenilor politici consacrați ai partidelor istorice? Deși fusese partizanul Unirii de la 1859 și Independenței de la 1877 și a susținut atât financiar, cât și moral, lupta românilor din teritoriile asuprite, acțiunile sale în ansamblul lor nu au fost pe placul comuniștilor nou instalați la putere. Contribuția sa la detronarea lui Cuza și implicarea sa directă, împreună cu Ion C. Brătianu, în tratativele cu Casa regală de Hohenzollern pentru aducerea pe tron a lui Carol Ludovic a fost un lucru pe care regimul puterii populare nu îl putea trece cu vederea. E. Carada era considerat de comuniști drept un complotist, ținând cont de faptele sale de dinainte de 1870, un motiv în plus pentru a nu fi agreat.

Către sfârșitul vieții sale, Carada a devenit ultimul dintre cei trei capi ai Partidului Național Liberal. Faptul că fusese liberal era un motiv în plus de a-l îndepărta din viața publică bucureșteană. Prietenia sa strânsă cu I.C. Brătianu, a cărui acțiune a secondat-o în plan economic, nu era de bun augur pentru comuniști. După moartea marelui său prieten, devine principalul susținător al fiului acestuia, I. I. C. Brătianu căruia îi înlesnește ajungerea la șefia partidului¹⁹. De asemenea, Carada a ajutat și a finanțat numeroase persoane, asigurând dezvoltarea unei burghezii autohtone, prin înlesnirea

¹⁷ A. Benera, 2010, p.77

¹⁸ *Ibidem*, p. 81

¹⁹ I. Bulei, în „Ziarul Financiar”- Ziarul de duminică”, 6 iunie 2008

accesului la studii în străinătate etc., ceea ce din nou nu era tocmai pe placul noului regim.

Cel mai greu a atârnat în balanță însă puternica legătură a lui Carada cu Banca Națională, la a cărei înființare a contribuit în 1880 și în cadrul căreia a lucrat mai bine de 30 de ani cu mult devotament și implicare. Un simbol al unei instituții de profil capitalist nu putea rămâne în spațiul public bucureștean prea mult după instalarea puterii populare.

Din păcate nu s-a păstrat nimic din monument, singurul mod în care îl putem admira se datorează fotografiilor de epocă, în care putem observa cât de bine se integra în decorul de fundal dat de fațadele Băncii Naționale, clădire de o deosebită eleganță. În 2009, prin strădania Administrației Monumentelor și Patrimoniului Turistic București, s-a pus problema realizării unei replici a bustului lui Eugeniu Carada. Contractul a fost încredințat artistului Ionel Stoicescu, cel care a realizat și *Cariatidele* din Herăstrău precum și *Fântâna Modura*²⁰. Există așadar șanse să putem admira monumentul, pe fostul său amplasament, într-un viitor apropiat.

Lista abrevierilor

A. Benera, 2010 - Benera, Anca, *București, Materiale și istorie, Monumentul public și distopiile lui*, Editura ICR, 2010

Banca Națională a României 1880-1995, 1995 - *Banca Națională a României 1880-1995*, București, Editura Enciclopedică, 1995

C. Răutu, 1940 - Răutu, Constant, *Eugeniu Carada, Omul și Opera (1836-1910)*, Craiova, Editura Ramuri, 1940

C. Stere, 1991 - Stere, Constantin, *În preajma revoluției*, București, Cartea Românească, 1991

I. Beldiman, 2005 - Beldiman, Ioana, *Sculptura franceză în România (1848-1931)*, București, Editura Simetria, 2005

I. Bulei, 2008 - Bulei, Ion, *Eugeniu Carada, omul din umbră*, în „Ziarul Financiar”- Ziarul de duminică”, București, 6 iunie 2008

M. Theodorian-Carada, 1922 - Theodorian - Carada, M., *Eugeniu Carada 1836- 1910*, București, Tipografia Gutenberg, 1922

Petre Oprea, 1970 - Oprea, Petrea, *Colecția de tablouri Eugeniu Carada*, în „Revista Muzeelor”, București, anul VII, nr. 4, 1970

V. D. Dimitriu, 2010 - Victoria Dragu Dimitriu, *Povești cu statui și fântâni din București*, Editura Vreamea, 2010

²⁰ V. D. Dimitriu, 2010, p. 235

V. Slăvescu, 1925 - Slăvescu, Victor, *Istoricul Băncii Naționale a României. 1880-1924*, București, Editura Cultura Națională, 1925

V. Teodorescu, 2010 - Virgiliu Z. Teodorescu, *Eugeniu Carada și Monumentele de For Public*, în *Izvoare Istorice, Artă, Cultură și Societate. În memoria lui Constantin Bălan*, Vol. coordonat de Constantin Rezachevici, București, Editura Speteanu, 2010.

INVENTARIERE

INVENTARIEREA MONUMENTELOR ISTORICE DIN ROMÂNIA. Retrospectivă istorică¹

Oliver Velescu

Résumé

L'Evidence des monuments historiques Rétrospective historique.

À la différence de pièces de patrimoine qui peuvent être réunies en une collection facile à inventorier, en formant un tout unitaire, les monuments historiques, par leur spécifique – des constructions et des ensembles architecturaux répandus sur tout le territoire du pays – présupposent une méthodologie spécifique, qui doit avoir en vue les particularités de chaque construction prise à part. On ne peut pas négliger le riche inventaire d'objets précieux, d'icônes et de peinture murale, de sculpture, d'orfèvrerie et de valeurs bibliophiles.

Des préoccupations pour connaître toutes ces valeurs ont existé dans les pays roumains à partir du XVIII-ème siècle, leur inventaire étant dressé à l'initiative des autorités ecclésiastiques et puis, à partir du XIX-ème siècle, par l'État.

Dans cette étude on a présenté la plupart de telles initiatives publiées ou conservées dans de différentes archives. On en a fait une analyse qualitative, en soulignant, en cas de nécessité, la valeur du matériel analysé, la contribution en fonction de l'époque et du stade des connaissances de ceux qui ont rédigé les répertoires en question.

Il a existé, au cours des deux derniers siècles, une plus grande préoccupation pour étudier les églises en bois, les églises fortifiées. Il y a eu également d'études de synthèses concernant l'architecture spécifique des provinces historiques ou des études concernant la classification de ces monuments dans des styles architecturaux. De même on a pris en considération des matériaux qui ont traité d'une manière tangentielle ces catégories de constructions, comme par exemple les recensements fiscaux dressés dans de différentes périodes de temps.

Dans la dernière partie de l'étude on s'est préoccupé de difficultés rencontrées au cours des années 1950-1980. Ce sont surtout des difficultés

¹ Studiul de față a servit la predarea cursului „Istoria Evidenței Monumentelor Istorice” la Universitatea de Arhitectură și Urbanism Ion Mincu, în cadrul programului post-universitar – masterat, între anii 1998 – 2005.

d'ordre idéologique („trop d'églises") et politique („les monuments – obstacle dans la reconstruction des villes”).

Mots clés: Roumanie, monuments historiques, inventaire

Se cunoaște că în domeniul monumentelor istorice trei sunt preocupările principale: cunoașterea monumentelor, conservarea (paza și protejarea) și, în fine, restaurarea. În cele ce urmează, vor fi aprofundate numai problemele legate de ceea ce am denumit cunoașterea monumentelor.

Este firesc ca atunci când se lucrează într-un anumit domeniu de activitate trebuie cunoscute elementele componente ale întregului care este mântuit și principiile după care funcționează, fie că este vorba de o știință socială indiferent care.

Acest lucru este perfect vizibil și în domeniul monumentelor istorice, dar privită mai îndeaproape problema pare mai complicată și iată de ce:

În general se admite că monumentele istorice sunt mărturii ale culturii și tehnicii dintr-o anumită epocă istorică. Cu alte cuvinte monumentele istorice fac parte din izvoarele istorice și servesc la cunoașterea trecutului unei civilizații sau al unui popor.

Spre deosebire de alte categorii de izvoare istorice care pot fi documentele depozitate în arhive și publicate în corpusuri sau piese tridimensionale păstrate în colecții și aduse la cunoștința publicului prin expunere și prin cataloage, monumentele istorice, prin natura lor, sunt dispersate pe întreg teritoriul țării, ele neputând constitui o colecție în sensul propriu al cuvântului.

Revenind la sintagma cunoașterea monumentelor discernem două aspecte, unul cantitativ - câtimea monumentelor pe un anumit teritoriu - și altul, calitativ - valoarea acestor monumente. Acest ultim aspect al "cunoașterii" se înfăptuiește prin cercetare, la care concură discipline diferite, potrivit metodologiei proprii fiecăreia dintre ele.

Rezultatele se concretizează în monografii, care, de cele mai multe ori, pot servi și la restaurarea monumentelor istorice.

Un alt aspect al cercetării este cel documentar și care răspunde cerințelor cunoașterii cantitative. Acest mod de cercetare are menirea să informeze pe cel interesat - cercetător, restaurator sau autoritate publică - asupra principalelor trăsături ale monumentului sau ale unui grup de monumente asemănătoare.

Acest mod de cunoaștere și prezentare a monumentelor istorice a luat în practică numele de topografie, listă, catalog, repertoriu sau evidență,

cu toate că între termenii citați mai sus există deosebiri calitative.

Trecând de la generalitățile expuse până aici la situația din țara noastră, se constată că pe teritoriul României există o mare diversitate de monumente, oglindind fiecare momente diferite ale istoriei. Este suficient a aminti existența cetăților dacice, alături de geamii musulmane și de impozantele construcții de lemn, alături de biserici pictate, pentru a ilustra varietatea monumentelor din țara noastră. La aceasta se adaugă și marele număr de rezolvări particulare în cadrul unei aceleiași categorii de monumente, variații pe aceeași temă (biserici de lemn sau cetățile țărănești) ceea ce îngreunează mult cunoașterea în amănunt a monumentelor. Lucrurile se complică și mai mult dacă se ține seama că aproape nu există construcție veche care să fi ajuns în zilele noastre în forma ei inițială, ci mai toate au suferit transformări care uneori au ajuns până acolo încât au alterat în întregime aspectul original al construcției.

În aceste condiții, găsirea unor criterii de evidență a monumentelor a fost foarte dificilă, dar foarte necesară. Cunoașterea documentară a monumentelor este o preocupare principală constituind baza de lucru în acest sector de activitate. De altfel acest lucru a fost recunoscut de întreaga legislație a monumentelor din țara noastră, legiuitorul simțind nevoia de a delimita obiectivele asupra cărora acționează legea.

Cunoașterea documentară a monumentelor ușurează mult cercetarea științifică. Aceasta din urmă este mai eficientă când, datorită diverselor criterii de clasificare a monumentelor, se pot găsi corespondențele care îl interesează pe cercetător. Într-un cuvânt se ajunge la o orientare rapidă în diferite probleme privind monumentele istorice.

*

O firească preocupare gospodărească a făcut ca din secolele trecute să se întocmească liste mai mult sau mai puțin cuprinzătoare ale clădirilor și obiectelor care în epoca modernă au devenit susceptibile a fi considerate monumente istorice.

În cazul acestor documente - cunoscute sub numele de "Catagrafii" în Țara Românească și Moldova și "Conscriptii" în Transilvania și Banat - supuse unei analize se constată că multe dintre ele conțin suficiente știri despre monumentele istorice și inventarul lor cum ar fi materialele de construcții, zugrăveala, odoare și cărți. Aceasta nu înseamnă că descrierile făcute corespund întocmai unor exigențe științifice moderne, dar valoarea lor documentară nu poate fi contestată. Important este că documentele de tipul catagrafiilor și conscripțiilor, repetate aproape la fiecare deceniu au indus, de-a lungul a trei secole, obișnuința chestionarelor și a răspunsurilor care erau cerute. Cunoașterea acestora este necesară, ele făcând parte integrantă din istoria culturii și civilizației, așa cum au fost ele receptate în cele mai îndepărtate așezări ale țării. În ceea ce privește problema dezbătută

aici, catagrafiile și conscripțiile trebuiesc considerate ca precusore ale "evidenței monumentelor istorice".

Este interesant că și cronicarii se plâng de lipsa izvoarelor cu privire la cetățile din Moldova.

Se poate citi la Miron Costin: "Cât am nevoit și cât am cercatu să știu ceva din ce neam sunt făcute, un cuvânt, o pomenire n-am putut afla, cu mare jale... Mare nevoie este a scrie de dânsele, de cine or fi făcute cetățile țărilor acestora câte sunt acum și în Bugiacu și aice la noi în țară și de față stau și altele năruite câte d-abia se cunosc că au fost cetăți". Iar Nicolae Costin scrie: "Cu anevoie este de a scrie de cetățile țării, de vreme ce câteva sute de ani, peste mie, trecând, nicăierea nu se află scris".

Anii frământați ai epocii Unirii cu Roma a unei părți a credincioșilor ardeleni și importanța mănăstirilor ortodoxe ca centre ale rezistenței, precum și soluția autorităților imperiale de a le demola a făcut obiectul multor studii între care amintim aici pe cel al Pr. M. Păcurariu, *Mănăstirile bisericii ortodoxe române din Transilvania în secolul XVIII*². O altă problemă acută la vremea ei a fost separarea ierarhică de Biserica ortodoxă sârbă. Se căutau argumente în izvoarele vremii în sprijinul afirmării românești. Semnalăm studiul *Statistice sârbești din dioceza Caransebeșului și a Aradului în veacul XVIII* apărut în "Foaia Diecezană" nr. 49/1908, Caransebeș și care va fi urmat de numeroase studii și luări de atitudine în anii următori.

Inginerul militar Konrad von Weiss redactează în anul 1731 o descriere a Olteniei intitulată *Kurze Beschreibung derer vornehmsten Klöster und haltbern Orther in der Kaiserlich – oesterreichischen Walachey, zu denen Plans und Prospectes gehörig*³. Din timpul administrației lui Weiss se găsesc în Arhiva Militară de la Viena următoarele planuri și hărți; pasurile Buzău, Bârgău, Ghimeș, Oituz, Remetea, Rodna, Timiș, Bran, Vulcan. Planul Sighișoarei și vederile orașelor și cetăților Bistrița, Făgăraș, Alba-Iulia, Cluj, Rupea, Târgu- Mureș, Mediaș, Sibiu, Sighișoara, Gherla, Sebeș, Odorhei și Hunedoara⁴.

O lucrare similară de același autor, considerată pierdută sau dispărută în timpul revoluției din Ungaria din 1956, aflată la "Ludovika Akadémiá" könyvtára sub cota F.335/a avea următorul titlu: *Prospect und Grundriss deren Staette und Granitz Paessen in Siebenburgen zu der Geographisch und Topographische Beschreibung Gehörig. Anno MDCXXXVI. Zusammen Getragen von Johann Conrad von Weiss Kaiserlicher Ingeieur Obrist Leutnant und Fortification Direktor in Siebenburgen*. Lucrarea a fost studiată în 1935 de

² Publicat în "Biserica Ortodoxă Română", 1975, nr. 1-2, p. 208-213.

³ Memoriul se află la Viena depus la Arhiva Militară. A se vedea la Biblioteca Academiei lucrarea K.v. Weiss, *Turkey und zwar die Walachey Laender Känntniss 1731*. Lucrarea este menționată de V. Drăghiceanu în B.C.M.I., 1913, p. 132.

⁴ Viena, Kriegsarchiv. Kartenabteilung I. C. VI. 1-1-276.

Gyalócai István, în studiul *Erdeley várai 1735 ban*⁵ (*Cetățile din Transilvania în 1735*). A se vedea și Al. Vasilescu, *Descrierea și proiectul de fortificație a mănăstirilor mai însemnate și locurile strategice din Oltenia întocmite în 1731 de inginerul maior I. C. Weiss*⁶.

Nu putem pretinde că am cuprins toate inventarele, după cum nu toate răspund direct subiectului propus spre dezbatere în cele ce urmează:

Astfel "Sămile mănăstirilor din țară pe anul 1742"⁷ este o statistică a averilor mănăstirești (sate, moșii și alte bunuri) din Moldova. Ele sunt interesante pentru că reflectă puterea economică a așezămintelor monahale ale Moldovei.

Un tablou al situației comunităților românești din Transilvania într-o perioadă de mari frământări interconfesionale și care s-a soldat cu desființarea și chiar demolarea de biserici și mănăstiri românești ortodoxe se regăsește în "Statistica românilor ardeleni din anii 1760-1762"⁸.

În 1781 Mitropolia Bucovinei întocmește un Tabel al inventarelor averilor bisericesti în vederea secularizării lor⁹.

În anul 1783 Episcopia Caransebeșului a ordonat întocmirea unui *Inventarium* care va fi completat în baza unui alt ordin din 13 martie 1792¹⁰.

S-a trimis atunci tuturor parohiilor ortodoxe din Banat un chestionar prin care se cereau date despre natura materialului de construcții - lemn sau zidărie - și unsprezece întrebări cu privire la odăile din biserici. Chestionarul avea următoarele rubrici:

1. Vase de argint
2. Vase de cositor
3. Vase de fier și de lemn
4. "Măsaie" pe prestol
5. "Măsaie" pe proscomidii
6. Tâmpla
7. Cărți bisericesti
8. Sfintele odăjdii preoțești
9. Stihare
10. Epitrahile

O privire "modernă" asupra acestui chestionar dezvăluie dincolo de

⁵ În "Hadtörténelmi Közleményk" (Comunicări de Istorie Militară), 1935, p. 234-257.

⁶ În "Arhivele Olteniei", VII, 1928, p. 279.

⁷ Publicate de I. Bogdan în "Buletinul Comisiei Istorice", 1915, p. 222 - 279.

⁸ Publicată de Virgil Ciobanu în „Anuarul Institutului de Istorie”, Cluj, 1924 - 1925, publicat în 1926.

⁹ Text publicat la Cernăuți în 1939 în volumul *Mitropolia Bucovinei. Administrația Fondului bisericesc. Averele bisericesti din Bucovina*.

¹⁰ *Registru manuscris* în Biblioteca Mitropoliei Banatului nr. inv. 987. Cuprinde și alte însemnări importante: "Cheltuielile făcute între anii 1825/1828 pentru înălțarea bisericii de zid în locul celeia de lemn, numele maistrului constructor și date dintr-un alt inventar ordonat a se întocmi în anul 1783 în care este descrisă și vechea biserică de lemn, cea distrusă". Cf. Costin Feneșan, "Socotelile" și inventarul unei biserici bănațene de acum un veac și jumătate [Luncavița], în "Mitropolia Banatului", 1973, nr. 7-9, p. 301- 305.

grija gospodărească asupra unei biserici și interesul pentru obiectele de cult. Se foloseau în Banat șivase de lemn. Interesa descrierea iconostasului, natura și felul cărților bisericești, țesăturile de tot felul folosite într-o biserică.

Reținem că "Inventarium"-ul din 1792 din Banat poate fi considerat, în ordine cronologică, ca prima evidență a unor clădiri (biserici) susceptibile de a fi considerate mai târziu monumente istorice.

Știri despre bisericile ortodoxe din Ardeal ne sunt furnizate și în lucrarea "*Regulatio Diocesis, Transilvaniae Disunitae, anno 1805*"¹¹.

Odată cu secolul XIX-lea se constată o înmulțire a catagrafiilor, multe din ele folosite fragmentar în diverse studii cu caracter local sau județean. Ele au fost ale Munteniei, Olteniei, Dobrogei, Banatului, Moldovei și Transilvaniei, aceasta din urmă nepublicată. Putem cita astfel "*Catagrafiile schiturilor mitropoliei Ungrovlahiei*" (manuscrise depozitate la Biblioteca Academiei Române, nr. 657, 616, 617 și 618, la Arhivele Statului nr. A. N. CLXVIII /11).

La Biblioteca Academiei Române se păstrează o descriere militară a Olteniei din 1790 (?)¹².

Cunoscuta "*Catagrafie a Mitropoliei Ungrovlahiei*" întocmită din ordinul autorităților rusești de ocupație în anul 1810 (depozitată la Biblioteca Academiei Române mss., nr. 626) are o mare valoare, din punct de vedere istoric, prin datele de demografice și sociale pe care le conține.

Din punctul de vedere care interesează aici, se poate cunoaște doar materialul de construcție al bisericilor recenzate, fiind singurul lucru cerut de recenzorii epocii¹³.

Semnalăm următoarele lucrări care s-au bazat pe informațiile cuprinse în această catagrafie:

Al. Lapedatu, *Catagrafia bisericilor bucureștene la 1810*, București 1908; diacon Nicolae M. Popescu, *Catagrafia eparhiei Ungrovlahiei în 1810, Județul Ifov, plasele Sabar și Mostiștea*, București 1914; de același autor: *Catagrafia bisericilor din orașul Târgoviște*, 1915; Al. Popescu-Runcu; *Catagrafia județului Dâmbovița în anul 1810*, București 1936 și o altă ediție mai completă în 1940; I. Popescu -Cilienii, *Bisericile din Caracal după Catagrafia din 1810* în "Mitropolia Olteniei" VI, 1954, nr. 7-8, p. 421; Radu Crețeanu, *Bisericile de lemn din regiunea București* în "Glasul Bisericii, 1964; pr. Ion Vasile-Voinea *Catagrafia bisericilor din județul Muscel la anul 1810*, București 1977; Oliver Velescu, *Catagrafia Bucureștiului din anul 1810. O nouă lectură*, în "Historia Urbana", t. XI, 2003, nr. 1-2 p. 116 și t. XII, 2004, nr. 1-2, p. 120. Mai sunt de menționat, fără dată, tezele de licență la Institutul

¹¹ Publicată în revista "Transilvania", Sibiu, 1911.

¹² *Militärische Beschreibung der Kleinen Walachei*, Biblioteca Academiei Române, Mss. germane nr. 3.

¹³ Aceasta Catagrafie este un izvor istoric de cea mai mare importanță pentru studii aprofundate de istorie socială, demografică etc.

Teologic ale lui C. Coman, *Catagrafia de la 1810, județul Vlașca*; I. Popa, județul Muscel și Gh. I. Moiescu, Ploiești.

Demnă de reamintit aici este statistica centralizatoare a bisericilor după materialul de construcție întocmită de Radu Crețeanu în studiul sus amintit după catagrafia din 1810 și: Astfel în

Județele de câmpie:

Ilfov 74 de lemn	47 de zid
Vlașca 63 de lemn	10 de zid
Teleorman 64 de lemn	8 de zid

Adică 201 biserici de lemn și 65 biserici de zid.

Județele de munte:

Argeș 299 de lemn	127 de zid
Dâmbovița 122 de lemn	77 de zid
Prahova 54 de lemn	59 de zid

Adică 475 biserici de lemn și 263 biserici de zid

Lipsește, scrie autorul, județele Buzău, Râmnic și cele din Bărăgan.

*

La sfârșitul anului 1816, episcopul Timișoarei, Ștefan Avacumovici dă dispoziția să se facă în Eparhia sa un *Inventarium*. Chestionarul are zece întrebări și se referă la felul construcției, a bolților și pictura, tâmpla bisericii, cu candelarele respective, altarul, descrierea lui, odăjdiiile preoților, sfeșnice și alte piese de ritual, cărțile, pridvorul cu turnul și clopotul, gardul și poarta de intrare, școala.

Chestionarul și răspunsurile formulate la biserica de lemn din Căpăt dovedesc conștiinciozitatea, dar și competența cu care s-a îndeplinit ordinul episcopesc în anul 1816 într-un sat de țărani români din Câmpia Timișului¹⁴.

Textul, de o rară frumusețe literară, este o ilustrare a vorbirii curente țărănești din Banat. Spre exemplificare cităm fragmente din acest chestionar publicat în *Mitropolia Banatului*. Punctuația ne aparține:

„Biserica iastă făcută de lemn, dinăuntru ei vărută, iar afară nu, din jos nepodită, cu șindrilă acoperită, de asupra oltarului cruce de pleu (tinichea) albă. Lungimea bisericii iestă 7 klaft. și 5 șuci, [i]na[i]tă 1 klaft. 3 șuci și s-au făcut la anul 1778.

Zvodul bisericii ”iestă făcută dă scânduri dă brad și cu feluri de bolte împodobite și [la] mijloc estă zugrăvit Domnul nostru Is = hs.” (în continuare este descrisă iconografia bisericii dându-se și suprafața fiecărei scene pictate) „Uși sunt = 2 = făcute, cu șaci bune și înalte, sunt 1 = klaft. = 3 = șuci cu închisoare adică brave de fer bun...[În fața ușilor altarului] înaintea lor ard o candelă de țin (zinc), în jos slobozită după bătrânețe. (Mai sunt) 11

¹⁴ Două biserici de lemn de la marginea Câmpiei Banatului, în “Mitropolia Banatului”, XVIII, 1968, nr. 1-3, p. 101-104.

sfeșnice de feru de stalu (oțel). In oltari Cinstita masă de cărămidă blănită cu scânduri dă brad și 3 măsaie dă bumbac albe acoperit[ă]... Chivotul pentru sfintele Părtoșoare dă pleu zugrăvit și cu două fiocuri (sertare?) făcute. Sfântul mir în vas de țân...Potiru, discosu, steaoa, lingurița, toate dă țân, sulia toată dă feru. Sfintele daruri dă matărie roșie 2 = daruri dă pânză albă pentru cuminicătură, un sfeșnic dă aramă unde stau darurile, un păhar de uiagă pentru amestecare, o cadelniță dă aramă. Spălătoarea dă pământ, un tăneri dă porțelan, o olcuță pentru picăturile luminilor. Pre oltar iastă zugrăvită sfânta Troiță și pă dă lături soborul îngerilor zugrăvit dă cătră răsăritu... Înaintea oltarului = 2 = sfeșnice dă lemn boite cu roșu pe care arde cătă 3 lumini... Pentru strângerea milosteniei un tăneri dă pământ, un clondir dă pleu pentru zăitin, o masă mică pentru ținerea odăjdilor și a cărților acoperit cu un măsaie negru... Botezalnița dă pământ, un piscir albă de pânză, o masă mică dă brad acoperită cu un măsaie dă pânză albă. Podu nu este deasupra. Turnu acoperit cu șindrilă dă brad, la vârful sfânta cruce de pleu albă, un zvon (clopot) dă = 50 = fonți...Poarta bisărici nu e ângrădită...Scoală nu estă”. Iscălesc „Trăilă Golașie chinezi, Ioan Popovici parohul Căpățului, Ioviță Birăescu pitrop la 31 dekembrie 816”.

Tot în Ardeal, în anul 1817, istoricul Peretsény Nagy László publică o statistică a vechilor și a noilor cetăți din județul Arad (*Aradmeggyeben levő Ó es Új várakna sztatistikai ismeretese* - Statistica vechilor și noilor cetăți din județul Arad).¹⁵ Același autor publică în 1819 o *Dare de seamă asupra antichităților din acelaș județ* (Arad vármegye regisegei közbe számlálható holmokrol¹⁶).

În anul 1825 apare la Sibiu un important “Catalogus almae Diocesis Transilvaniae latini at armeni ritus catholicae, anno Domini 1825” care oferă date despre bisericile romano-catolice și armeano-catolice din Transilvania.

Revenind iarăși în Banat. Nu se poate trece cu vederea un eveniment petrecut în anul 1829.

Cunoscutul protopop Nicolae Stoica de Hațeg, pentru *Cronica* sa, dar și prin activitatea pe care a desfășurat-o în sudul Banatului, oglindită în numeroase mărturii scrise, a lăsat o însemnare cu privire la mănăstirea Mrăcunea din Cazanele Dunării. La cererea superiorilor săi el examinează clădirea bisericii și face un raport care cuprinde principalele date istorice, starea picturii și anexează planul cotate al edificiului.

Nu greșim deloc dacă se afirmă că de la Nicolae Stoica de Hațeg, *din anul 1829, se păstrează prima fișă de monument, apropiată ca viziune de ceea ce se înțelege prin această noțiune. Textul descrie structura zidurilor, starea de conservare și, important de reținut, se întocmește și un plan cotate al bisericii*¹⁷.

¹⁵ Publicat în revista “Tudományos Gyűtemény, XII, 1817, p. 66.

¹⁶ *Idem* an. II, 1819, p. 80-83.

¹⁷ M. Teleguț și M. Ancuța, *O însemnare din 1829 a protopopului Nicolae Stoica despre mănăstirea Mrăcunea*, în “Mitropolia Banatului”, XXI, 1972, nr. 4-6 și Oliver Velescu,

Respectând ordinea cronologică, semnalăm și apariția la Alba Iulia, în anul 1832 a unei noi ediții a lucrării "*Schematismus venerabilis Cleri Diocesis Transilvaniensis, pro anno a Christo nato MDCCCXXXII*" care aduce date privitoare la bisericile catolice din Ardeal.

*

Inventare se fac și în Țara Românească, în 1819, dar și în 1825 când se întocmește Inventarul episcopiei de Buzău¹⁸. Semnalăm și *Catagrafia eparhiei Argeșului* executată în anul 1824 publicată de profesorul Ion Ionașcu¹⁹.

În epoca Regulamentului Organic se constată o înmulțire a catagrafiilor, care dincolo de scopul lor imediat, sunt, repetăm prețioase izvoare pentru cunoașterea monumentelor istorice.

Semnalăm o "Obștească catagrafie" din anul 1831, un material arhivistic care, s-ar fi pierdut în bombardamentele din 1944, dar compensat prin știrile care sunt cuprinse în catagrafiile din anii imediat următori.

Din catagrafiile făcute între anii 1832-1834 s-au publicat numai datele referitoare la județul Olt²⁰.

*

Dincoace de munți se înmulțesc listele cu biserici, unele tipărite, altele rămase în manuscris. O asemenea "*Listă de biserici din orașe*" întocmită în anul 1833 se află depusă la Biblioteca Academiei Române, Mss. CDXCI / 18-20. Din anul 1834 sunt mai multe asemenea tabele. Astfel există o "Catagrafie a bisericilor" (Arh. St., Mss. 385, 386) unde se indică materialul de construcție al edificiilor religioase iar acestea sunt grupate pe vechea împărțire administrativă a plășilor. O "*Listă a mănăstirilor și schiturilor din Moldova*", din 1834 este accesibilă fiind tipărită²¹. Mai există un tabel tot din anul 1834: "*Bisericile construite din nou la sate și orașe*"²². Tot în anul 1834, s-au întocmit mai multe catagrafii ale județelor din Oltenia²³.

Catagrafii se vor face și în anii următori și le vom aminti în continuare tot cronologic, dar ne oprim la anul 1834 care din punctual de vedere al istoriei monumentelor are o importanță deosebită.

*

Din inițiativa contelui Pavel Kiseleff, ale cărui concepții liberale aveau să fie un sprijin serios an activitatea sa organizatorică din țările românești,

Preliminariile legii monumeentelor din 1892. Fapte istorice, juridice și deprinderi estetice, în "Revista Monumentelor Istorice", 1992.

¹⁸ I. C. Filitti, *Inventarul episcopiei de Buzău, metoacecele sale și bisericii Sf. Dumitru din București la 1819 și 1825*, în "Biserica Ortodoxă Română", LIII, 1935, nr. 1-2.

¹⁹ Ion Ionașcu, *Catagrafia eparhiei Argeș la 1824*, București 1946.

²⁰ Pr. Gh. Diaconescu și Pr. Marin M. Braniște, *Date catagrafice bisericesti în fostul județ Olt*, în "Mitropolia Olteniei", XIV, 1962, nr. 1-2.

²¹ În colecția de documente "Uricariul", vol. VIII, p. 230-232.

²² A.N.R., fond: *Logcfeția pricinilor bisericesti*, dos. 205/1834.

²³ A.N.R., fond *Manuscrise*, 379 - 394.

s-a început în anul 1834 lucrarea numită *“Statisticasca descriere”* în care pentru prima dată vechile construcții bisericesti sunt abordate din punctul de vedere al valorii lor istorice. Încă din anul 1832 Kiseleff cercetează mănăstiri și locuri unde se află antichități din Muntenia și Oltenia²⁴. Interesul său particular pentru trecutul istoric se transformă în cele din urmă într-o preocupare oficială.

Fapt este că la 13 iulie 1832 apare ordinul semnat de Kiseleff pentru întocmirea lucrării de *“statisticească descriere”* prin care se cere să fie înregistrate în scris *“cele mai vechi pisani câte se pot găsi pe la mănăstiri, biserici, bisericuțe, paraclise și schituri, pe la alte locuri, adică trapezării, cișmele și clopotnițe”*, a odoarelor, a clopotelor. De asemeni se dorea cunoașterea mănăstirilor și bisericilor ... *“; de ce domni sunt făcute și de sunt ceva domnitori sau oameni însemnați îngropați la acele mănăstiri și de la ce leat. Iar dacă din întâmplare sunt undeva biserici stricate și părăsite”*, se cere *“trebuie ca și acelea să se scrie, asemenea și pisaniile lor, sau de nu vor fi pisani, măcar o lămurită știință să se ia, de când și de cine sunt zidite, însemnându-se hramul și mahalaua, apoi să se însemneze și de când s-a părăsit sau s-a stricat”*²⁵.

În același scop se dispune și cercetarea vechilor hrisoave, unele din ele urmând a fi aduse în acest scop la București.

Scopul culegerii tuturor acestor date, se scrie în continuare în aceeași *“Adresă”*, a fost dorința contelui Kiseleff de a se cunoaște *“istoriograficeasca stare”* a țării, *“făcându-se pe cât se va putea mai adevărat”*.

Urmare a acestei dispoziții se trece la înfăptuirea primei lucrări de evidență în scopuri științifice. Mitropolia Ungrovlahiei emite un ordin circular care cuprindea un chestionar cu 12 puncte. În 11 dintre acestea se cereau a fi recenzate toate bisericile, chiar și cele ruinate, cu excepția celor de lemn, care interesau numai în măsura în care aveau pisani. Se mai cereau textele pisaniilor și a pomelnicilor și a altor inscripții, numele ctitorilor zugrăviți în biserică și inventarul odoarelor și clopotelor. Se cerea, de asemenea, trimiterea hrisoavelor în original sau a condicilor de hrisoave pentru a fi consultate la cancelaria guvernământului.

Inițiativa lui Kiseleff a fost desigur influențată de atmosfera romantică a epocii, mai ales că evocarea mărturiilor epocii apar în producțiile literare ale vremii. Despre valoarea mărturiilor trecutului avea să scrie și Nicolae Bălcescu atunci când afirmă că istoria nu este numai un șir de întâmplări

²⁴ I. Șendrulescu, *Pavel Kiselev și românii*, în *‘Analele Universității C. I. Parhon’*, s. Științe Sociale, nr. 9/1957, p. 145. Paul Cernovodeanu și Alvina Lazea, *Monumente istorice din Oltenia și Muntenia vizitate de generalul Kiseleff la 1832*, în *“Studii și Cercetări de Istoria Artelor”*, s. Arte Plastice, t. 20, 1943, nr. 1, p. 169 și nr. 2 p. 199.

²⁵ Cf. Adresa Cancelariei Plenipotentului Rezident către Mitropolie din 13 iulie 1834, publicată de Gh. Nicolăiasa, *Cercetări de izvoare istorice în trecut*, în *“Revista Arhivelor”*, I, 1924, nr. 1, p. 90.

politice uscate, ea trebuind să oglindească "poporul român cu instituțiile, ideile, sentimentele și obiceiurile lui în deosebite veacuri". Bălcescu citează între materialele care trebuiesc folosite ca izvoare originale și monumentele²⁶.

*

Continuăm seria cronologică a inventarelor din toate cele trei provincii românești. Astfel în 1835 apare la Blaj "Schematismus venerabilis graeci ritus catholicorum Diocesis Fogarasiensis in Transilvania" care ne oferă date privitoare la bisericile greco-catolice.

Din anul 1840 este semnalată o catagrafie din care s-au publicat numai datele privitoare la județul Romanați²⁷.

Există și o "Listă de construcții și reparații de schituri și biserici din Eparhia Buzău" din anul 1845²⁸.

Un foarte important document statistic, tot din anul 1845, îl constituie Catagrafia Episcopiei Râmnicului²⁹. Pentru subiectul nostru este interesantă rubricația folosită de recenzenții olteni din 1845. Sunt 12 întrebări, după cum urmează:

1. Numărul curent al satului.
2. Numele orașului, al satului și al proprietarului.
3. Suma familiilor, enoriași ai fiecărei biserici.
4. Bisericile, din ce material sunt, de zid, de lemn.
5. Hramul bisericii
6. Preoți și diaconi, cântăreți și paracliseri ai fiecărei biserici în parte (numărul lor)
7. Numele fiește căruia cu și nu și porecla
8. Numărul cărții de hirotonie
9. Vremea hirotoniei: anul luna și ziua
10. Numirea bisericii pentru care s-a hirotonit
11. Preotul dacă este: slujitor, nevolnic sau poprit în vreo pricină.
12. Numirea locului unde se va strămuta după vreo trebuință sau însemnare a morții."

²⁶ N. Bălcescu, *Cuvânt preliminar despre izvoarele istoriei românilor*, 1845, în *Opere*, vol. I, Editura Academiei, 1953, p. 60. Bălcescu dă acestui termen o accepțiune mai largă, care cuprinde însă și monumentele istorice în înțelesul dat astăzi acestei noțiuni.

²⁷ Publicat de Pr. I. Popescu-Cilien, sub titlul *Catagrafia din anul 1840*, Craiova, 1944.

²⁸ A.N.R., fond *Ministerul Instrucțiunii*, dos. 1760/1845.

²⁹ Catagrafia este cuprinsă în nouă registre legate și conservate în bună stare la Arhivele Statului, filiala Râmnicu Vâlcea, fond *Episcopia Râmnicului*, nr. 31-39. Catagrafia a fost folosită pentru studii demografice și de istorie socială: T. G. Bulat, *Diviziunea proprietății rurale în Oltenia în 1845*, în "Arhivele Olteniei", nr. 20/1925; 23/1926; 25-26/1926; Ion Donat, *Oltenia în secolul al XIX-lea*, în "Arhivele Olteniei", nr. 83-85/1936 și 89-91 / 1937; a se vedea și Ion Donat, *Izvoare și metode istorice mai puțin folosite*, în "Studii și Cercetări de Bibliografie", V, 1963, p. 59; Pr. I. Ionescu, *Informații noi despre bisericile bordeie din Oltenia*, în "Mitropolia Olteniei", XV, 1963, nr. 1-2, p. 107-109; Pr. I. Ionescu, *Catagrafia Episcopiei Râmnicului de la 1845*, în "Mitropolia Olteniei", 1965, nr. 3-4, 5-6, 7-8, 9-10, 11-12.

După cum se observă scopul principal al catagrafiei oltenești din 1845 era de a se cunoaște situația și starea preoțimii și a personalului al bisericilor.

Așa dar în 1845 au fost înregistrate următoarele:

- Județul Dolj (fără plasele Amaradia și Gilort): 182 de sate cu 202 unități parohiale, cu 200 de biserici, din care 123 de zid, 66 de lemn și 11 bordeie. Ele erau amplasate într-un oraș, Craiova, și 22 mahalale sau cătune și care serveau la 21.895 de familii, având 360 de preoți, 63 de diaconi, 116 cântăreți și 157 paracliseri.
- În Craiova erau 27 de biserici, 2866 de familii, 64 preoți 10 diaconi, 29 cântăreți și 16 paracliseri.
- Județul Gorj (fără plasele Amaradia și Novaci): 75 sate, 45 de mahalale sau cătune cu 136 de biserici din care 21 de zid și 115 de lemn. Erau 7827 familii, 200 de preoți, 22 diaconi, 41 de cântăreți, 38 de paracliseri.
- Județul Mehedinți: erau 268 sate, 57 cătune cu 295 de biserici din care 249 biserici de lemn și 46 biserici de zid. Erau 26.620 de familii, 380 de preoți, 12 diaconi, 202 cântăreți și 231 paracliseri.
- Județul Romanați: erau 125 unități parohiale în 90 de sate și 15 mahalale sau cătune. Existau 125 de biserici din care 92 de zid și 33 de lemn, Au fost înregistrați 11.377 familii, 234 preoți, 49 de diaconi, 15 cântăreți și 30 paracliseri.
- În Caracal erau 960 de familii, 22 de preoți și 10 biserici de zid.

Totuși, punctul 4 din chestionar are o valoare deosebită din punctul de vedere al monumentelor

Răspunsurile la această întrebare au fost totalizate și prelucrate statistic, fiind cunoscute numărul și raportul între bisericile de lemn și cele de zid.

*

Un eveniment important pentru monumentele Transilvaniei s-a petrecut în anul 1847. La 22 februarie 1847 Academia de Științe a Ungariei lansează un Apel prin care cere să-i fie semnalate toate antichitățile în vederea întocmirii unui Repertoriu. Sunt considerate monumente istorice toate construcțiile din antichitate până la Pacea de la Satu-Mare din anul 1711³⁰. Arheologi, istorici, oameni de cultură în general, clerici, medici, forestieri, geologi se grăbesc să semnaleze antichități, cetăți, castele și biserici de orice fel și aparținând tuturor cultelor. Pentru Transilvania apelul a avut un rol deosebit de benefic pentru că intrau în atenția oficialităților - în ideea protejării și conservării lor - antichitățile dacice și romane, vechile

³⁰ Cf. Forster Gyula, *A műemlék védelme a magyar kormány viszálltása óta 1867-1900*, (Ocrotirea monumentelor istorice după reinstaurarea guvernării maghiare 1867-1900), în culegerea de studii: "Magyarország Műemlékei", 1905, vol. I, p. 3.

monumente românești din județul Hunedoara, bisericile fortificate săsești și bisericile de lemn din Maramureș. Urmare a acestui Apel, peste zeci ani, folosindu-se materialele comunicate, începând din anul 1858, s-a început întocmirea *Repertoriului arheologic*, care s-a publicat treptat în tot deceniul al VII-lea în revista "Archeologiai Közlemények".

Prin înființarea la Viena la 31 decembrie 1850, prin decret imperial, a Comisiei Chesaro-Crăiești de Conservare și Cercetare a Monumentelor Istorice s-a dat o mai mare autoritate activității de conservare a monumentelor și în Transilvania³¹.

Considerații interesante privitoare la mediul săsesc din Transilvania care a condiționat inventarierea monumentelor săsești în acei ani le găsim la cercetătoarea Gudrun Lianne Ittu³². În a doua jumătate a secolului al XIX-lea – scrie doamna Ittu - arta ardeleană era înscrisă în „spiritul istorismului”. Produsele artistice erau considerate numai acelea care îi singularizau pe sași și prin care se delimitau de ceilalți locuitori ai Transilvaniei, între ele bisericile cetăți și tezaurul acestora. În acest sistem de gândire se realizează *între anii 1869 – 1870 primul recensământ al bisericilor fortificate*.

*

De reținut este și Catagrafia de starea în care se află bisericile din Craiova la 1854 publicată de I. Popescu-Cilieni³³.

O nouă perioadă se deschide în problema evidenței și a conservării bunurilor de valoare istoric o dată cu anul 1859.

La 26 iulie 1859 Dimitire Papazoglu, "pornit - cum scrie el - de țelul meu și de iubirea țării mele", înaintează domnitorului Cuza un memoriu în care arată că există pericolul ca obiecte de inventar de valoare să fie înstrăinate de "năstavnicii mănăstirilor închinat" dat fiind "critica poziție în care se află către țară acești străini îngrijitori". Papazoglu cere Domnului: "să ordonați a se orândui oameni de credință a merge pe la zisele mănăstiri, și după alcătuirea unor exacte catagrafii a tuturor acelor obiecte, lăsând afară pe cele necesare în serviciul sf. biserici, să se așeze pe celelalte ... într-o ladă care să se pecetluiască cu pecetea Onor Ministeriu al Cultului ...

³¹ Comisia de la Viena prin activitatea ei și prin prestigioasa ei publicație "Mitteilungen der K.K. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale" a adus o contribuție de seamă la introducerea în circuit european - la mijlocul secolului XIX - a unor valori ale arhitecturii din România. Astfel Comisia de la Viena, la sesizarea contelui Coronini, a delegat pe Louis Reissenberger să studieze Biserica episcopală de la Curtea de Argeș (1854-1856), iar studiul a apărut în anul 1867. În anul 1857, Friedrich Müller, a publicat studiul "Die Vertheidigung Kirchen in Siebenbürgen, Ein Beitrag zur Provinzial - Kunstgeschichte", iar în anul 1864 episcopul romano-catolic de Satu-Mare, Mihail Haas, publică o corespondență intitulată "Über die Holzkirchen Ungarns" aducând la cunoștința opiniei publice din Viena și din Imperiu valoarea arhitectonică a bisericilor de lemn.

³² Gudrun Lianne Ittu, *Societatea "pentru revigorarea artistică Sebastian Hann (1904-1946)" promotoare a modernismului și păstrătoare a tradiției în mediul săsesc transilvănean*, în "Studii și Comunicări de etnologie", t. XIII, 2000, Sibiu, p. 205.

³³ În "Arhivele Olteniei", XIV, 1935, p. 393.

căci altfel Prea Înălțate Doamne - își încheie memoriul maiorul Papazoglu - multe scumpe suvenire va pierde țara noastră după la acele mănăstiri”³⁴.

Jurnalul Consiliului de Miniștri din 29 ianuarie 1860, aprobat de Al. Cuza la 3 februarie 1860, prevedea “inventarierea în mănăstiri a toate obiectele și mobilele de interes istoric”. În baza acestei hotărâri domnești sunt instituiți comisari pentru alcătuirea inventarelor, intelectuali de frunte ai epocii, după cum urmează:

C. Boliac - pentru județele Ilfov Vlașca, Teleorman și Romanați.

Al. Odobescu - pentru județele Dolj, Mehedinți, Gorj, Vâlcea și Argeș.

D. Papazoglu - pentru județele Olt, Muscel, Dâmbovița și Prahova.

Al. Pelimon - pentru județele Buzău, Râmnicul Sărat, Brăila și Ialomița.

Mandatul acestor “comisari” era, potrivit împuternicirii pe care au primit-o aceea de a inventaria “tot felul de obiecte arheologice antice ce veți întâmpina precum: sfinte vase, veșminte, odoare, medalii, monede, incipțiuni, cărți vechi, manuscrise, documente de tot felul”³⁵. Din actele referitoare la activitatea acestor “comisari” reiese că ei au vizitat toate mănăstirile, nu numai pe cele închinare, întâmpinând greutate, egumenii refuzând să inventarieze bunurile în cauză³⁶. Rezultatele cercetărilor au fost publicate de unii dintre “comisari”. Astfel Cezar Bolliac scoate lucrarea *Monastirile Brâncovești*, iar Al. Odobescu scrie despre *Antichitățile județului Romanați*. În cadrul aceleiași campanii pictorii G. Tătărescu și H. Trenk au avut misiunea de a face desene ce urmau a fi adunate într-un *Album Național*.

Misiunea aceasta, izvorâtă dintr-o înaltă conștiință patriotică, a avut rezultate din cele mai importante pentru cultura românească. Ea a făcut posibilă păstrarea în bună măsură a tezaurului cultural al țării, fiind salvate de la înstrăinare sau distrugere cărți, documente, țesături, piese de metal.

Deși de o covârșitoare importanță acțiunea inițiată în anul 1859 nu a avut ca scop inventarierea clădirilor și încă nu se folosea noțiunea de “monument” în accepțiunea sa modernă. Urmare a inventarierii, soarta pieselor înregistrate a fost hotărâtă prin Decretul Domnesc nr. 1251 din 15 decembrie 1863 prin care este sancționată Legea pentru secularizarea averilor mănăstirești. Articolul VI din lege prevedea: “Guvernul va lua înapoi de la egumenii greci ornamentele, cărțile, vasele sacre cu care pietatea strămoșilor noștri a înzestrat aceste așezăminte, precum și documentele ce au fost încredințate zișilor egumeni și acestea conform inventarelor ce se

³⁴ Document publicat de A. Sacerdoțeanu, *Cercetări istorice și pitorești prin mănăstirile noastre acum optzeci de ani*, în “Arhiva Românească”, t. IV, 1941, p. 350. Tot aici sunt publicate și celelalte documente din epoca lui Cuza care vor fi citate în continuare.

³⁵ *Ibidem*, p. 353.

³⁶ *Ibidem*, p. 357.

gădesc în arhivele țării”³⁷.

Valoroase, rămân în continuare materialele rămase în arhive; astfel, tabelul “Despre schiturile transformate în biserici de mir” din anul 1863 este o reflectare a consecințelor cunoscutei reforme agrare³⁸. În același context amintim și lucrarea lui Cezar Bolliac *Monastirile Româniea (Monastirile închinete)* apărută în 1862. Interesante sunt și “Dosarele privind adunarea de știri istorice de pe tablouri și din pomelnicurile bisericilor” din anul 1864³⁹, sau “Statistica mănăstirilor chinovii”, tot din anul 1864⁴⁰. În fine, mai semnalăm *Catagrafia bisericilor din județul Vâlcea din 1865*⁴¹ și o *Listă de biserici din 1865*⁴², dar și “Tabloul istoric de bisericile și mănăstirile din județul Olt”⁴³ și, în același fond, “Catagrafia bisericilor din județul Vlasca 1865”⁴⁴.

Important de menționat este faptul că urmare a înființării la 25 noiembrie 1864 a Comitetului Arheologic, din inițiativa lui A.T. Laurian, care era profesor la Turnu-Severin, se încetățenește și la noi în 1865, în numele comitetului sus amintit, sintagma: “rezervație arheologică”.

*

Între anii 1868 - 1873 apar la Pesta cele șase volume bogat ilustrate a lucrării lui Orbán Balázs, *A Székelyföld leirása* (Descrierea pământului secuiesc) în care sunt menționate, descrise și se face istoricul tuturor clădirilor și locurilor de interes istoric și artistic din partea de răsărit a Transilvaniei, lucrarea constituindu-se într-un excelent izvor al evidenței monumentelor istorice din această parte a țării.

*

În anul 1871, din inițiativa unor fruntași ai vieții publice între care V. A. Ureche și Cezar Boliac, a fost depus în Camera Deputaților un “Proiect de lege pentru consevarea monumentelor cultului român”. Expunerea de motive citită în Cameră de V. A. Ureche în calitatea sa de ministru al Instrucțiunii este printre primele luări de atitudine împotriva “mânei sacrilege a ignoranței, care sub pretext de reparări, îmbunătățiri, restaurațiuni a profanat deja mai multe din monumentele remarcabile”⁴⁵.

Proiectul prevedea publicarea treptată a unui album al monumentelor naționale, iar lista bisericilor și mănăstirilor, “sunt a se considera monumente naționale”, care urma să se publice în “Monitorul Oficial”. Inițiativa nu a avut nici un rezultat.

³⁷ “Monitorul Oficial”. Suplimentul nr. 27 din 17 decembrie 1863, *apud* “Magazin Istoric”, an. X, nr. 5 (110), mai 1976, p. 15.

³⁸ Arhivele Naționale ale României, fond *Ministerul Instrucțiunii*, ds. 1241-1242 / 1863.

³⁹ *Idem*, ds. 1533-1544 / 1864.

⁴⁰ *Idem* fond A.N., *MMDCCCXXXIX* / 12.

⁴¹ Biblioteca Academiei Române, Mss. 661.

⁴² *Idem*, Mss.românești, fond *V. A. Urechia*.

⁴³ *Idem*, Mss românești filele 102-145.

⁴⁴ *Idem*, Mss românești 661.

⁴⁵ “Monitorul Oficial”, nr. 27 din 6/18 februarie 1871, p.142, col. I și II.

Între anii 1871-1873, având sprijinul guvernului, Alexandru Odobescu difuzează în toate provinciile românești, învățătorilor și preoților o broșură cuprinzând un "*Cestionariu sau izvod de întrebările în privința vechilor așezăminte ce se află în deosebitele comune ale României*", depuse la Biblioteca Academiei Române, legate în 8 volume⁴⁶. Chestionarul lui Odobescu cuprinde șase întrebări, redactate însă foarte detaliat și lămurit astfel ca orice confuzie să fie evitată. Ele se referă la:

- 1) felul monumentului;
- 2) locul unde se află și denumirea lui;
- 3) orientarea și datele topografice;
- 4) descrierea;
- 5) tradiții legate de locul sau construcția respectivă și
- 6) urme arheologice în pământ.

S-au primit aproape 4000 de răspunsuri, unii din corespondenți întocmind pe baza acestui chestionar adevărate monografii ale așezărilor respective. Ceea ce pare curios este faptul că nici Odobescu și nici nimeni altcineva nu s-a gândit că acest prețios material ar fi putut folosi și la întocmirea unei liste a monumentelor istorice.

De reținut că Odobescu a difuzat broșura cu chestionarul și dincolo de hotare în toate ținuturile locuite de români, el servind ca îndrumar pentru redactarea unor monografii locale. Un astfel de exemplu ni-l oferă cunoscutul folclorist Catană din Banat⁴⁷.

Scopul acestei întreprinderi de mare anvergură a fost, potrivit autorului ei, "să cercăm a aduna elemente de statistică arheologică și să dobândim până la un oare care punct mijloace de a clasifica *grosso modo* monumentele antice din țara noastră"⁴⁸.

*

După înființarea statului dualist în anul 1867 problema monumentelor istorice devine subiectul unei controverse între guvernele de la Viena și Budapesta, dar în cele din urmă și această problemă este transferată guvernului ungar. Urmare acestei măsuri politice se hotărăște în anul 1872 inventarierea oficială a monumentelor istorice din Ungaria, așa cum aflăm din lucrarea lui Forster Gyula pe care o cităm în cele ce urmează (mai ales în volumul I, p. 3 și capitolul II, Introducere).

Chestionarul redactat pentru acest recensământ cuprindea patru capitole cu mai multe întrebări:

- ✓ capitolul I - Numele monumentului,

⁴⁶ Biblioteca Academiei Române, Mss. 223 - 2301, cf. I Bianu, *Catalogul manuscriselor românești*, București 1907, t. I, p. 470.

⁴⁷ Oliver Velescu, *Documente privind viața spirituală a țaranului bănățean la sfârșitul sec. al XIX. Contribuții la monografia satului Valeadieni*, în „Mitropolia Banatului”, XVI, 1966, nr. 10-12, p. 688.

⁴⁸ Al. Odobescu, *Artele în România în periodul prehistoric 1887*, în *Scrieri literare și istorice*, p. 265.

- ✓ capitolul II - Situatrea administrativă și topografică,
- ✓ capitolul III - Anexe, înțelegându-se prin aceasta materialul documentar privitor la monument, și
- ✓ capitolul IV - Descrierea monumentului.

Interesante sunt ultimele două capitole, astfel la Anexe se cereau date privitoare la existența unor documente, stampaje după inscripții, plan de situație, planuri și secțiuni, desene și fotografii.

Capitolul privitor la descriere, cuprinde zece întrebări referitoare la datele principale ale construcției - dimensiuni, structură, stil, starea în care se află construcția; decorația artistică - sculpturi, picturi; și în fine, izvoare istorice. O întrebare suplimentară cerea să se comunice și alte monumente necunoscute⁴⁹.

*

Exista în acei ani o preocupare pentru strângerea datelor istorice. Astfel la 24 mai 1873 Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe din România introduce obligativitatea de a se ține (a se scrie) la fiecare parohie o condică - sinodic care să cuprindă istoricul bisericii și în care să se consemneze și evenimentele importante din așezarea respectivă. Această măsură devine obligatorie fiind consfințită prin două decrete. Astfel în 7 iunie 1873 domnitorul Carol semnează două decrete (reînnoite tocmai în anul 1909) prin care se aprobă Regulamentul pentru disciplina bisericească aprobat de Sf. Sinod și respectiv Regulamentul pentru disciplina monahală. La articolele 32 și 107, se precizează:

“Fiecare biserică atât urbană cât și rurală care avea un sinodic (memoriu) în care se vor însemna sub privigherea și povățuirea protoereului noțiunile istorice despre fondarea bisericii, cu arătarea de anul când s-a fondat, de numele ctitorilor și ale binefăcătorilor precum și de toate binefacerile ce s-ar face în deosebite timpuri. De asemenea să se treacă și alte împrejurări mai însemnate ale comunei, care ar urma a se păstra în memoria urmașilor, încât sinodical să fie și o mică cronică a comunei”.⁵⁰

Legea sus amintită vine să extindă și să consacre obligativitatea unei tradiții care se practica în multe parohii, mai ales în Transilvania, care desigur nu intra sub prevederile acestei legi. Unii preoți, mai conștiințioși, au extins acest frumos obicei, trecând de la “Însemnări pe cărțile bisericești” la redactarea acestor sinodice care se voiau a fi o cronică a satului respectiv.

În primăvara anului 1874, între alte măsuri privitoare la organizarea instituției monumentelor istorice prin Decretul Domnesc nr. 754 din 6 aprilie 1874, se aprobă Regulamentul Comisiei Monumentelor Publice în care se pune un accent deosebit problemele evidenței monumentelor. Acest lucru

⁴⁹ Originalele completate se păstrează și pot fi consultate la în arhiva Intendenței Monumentelor Istorice de la Budapesta. Fotocopii ale chestionarului se găsesc în arhiva DMI, dosar Biserica evanghelică din Sebeș.

⁵⁰ Înaltele decrete domnești nr. 1183 și 1184 din 7 iunie 1873, publicate în “Monitorul Oficial”, nr. 130 din 19 iunie 1873.

era necesar pentru că, așa cum constata ministrul B. Boerescu în Expunerea de Motive care însoțea Decretul, "Avem puține edificii antice care să merite numele de monument, ca stil și ca executare artistică. Cu toate acestea țara noastră posedă câteva asemenea monumente mai ales între edificiile religioase, unele dintr-însele prezintă chiar un mare interes arheologic și artistic și au un renume european... Afară de câteva prea mult renumite și prea cunoscute, nimeni nu știe câte monumente avem". De aceea articolul 4 al decretului sus amintit avea următorul cuprins: <<... Comisiunea va forma un Tablou de toate edificiile din țară, fie proprietate a statului, a județelor ori a comunelor, care merită a fi clasate între monumentele publice și asupra cărora trebuie să se ia măsuri de conservare. Acest Tablou, odată format și aprobat de Ministerul Culturii și Instrucțiunii Publice, se va publica în Monitor și se va comunica la toate prefecturile ori comunale în circumscripția cărora se va afla unul sau mai multe din aceste monumente. Acest Tablou se va transcrie într-un registru special, ce se va ține la minister, sub titlul de "Registru de monumente publice" și în care se vor adăugi orice schimbări se vor face după vreme la acel Tablou, precum și notițele de toate lucrările de conservare relative la acele monumente >>.

Articolul 8 prevedea să se adune "treptat documentația (planuri, date istorice și artistice) monumentelor istorice care urmează a fi publicate în albumuri și monografii"⁵¹.

Am citat în întregime textele de mai sus pentru că ele sunt primele măsuri legislative cu privire la inventarierea monumentelor concepute în spiritul epocii - cu tabele și registre de evidență. Trebuie subliniată viziunea științifică a metodei de evidență din care nu lipsesc planurile și datele istorice și artistice.

Publicarea listei (a "Tabloului") în "Monitorul Oficial" urma să consacre și legal statutul de monument. Din păcate legea a rămas literă moartă ea nefiind pusă în aplicare.

*

Un tabel al monumentelor și antichităților din județele Arad și Timiș s-a publicat în anul 1876 de Milecz János: *Arad es Temesmegyek törteneti es régészeti emlékeknek oszealitása*⁵².

*

La doi ani după alipirea Dobrogei, la 23 septembrie 1880, se instituie Comisia pentru cercetarea Antichităților din Dobrogea formată din Mihai Kogălniceanu, Grigore Ștefănescu și Bogdan Petriceicu Hașdeu. Antichitățile fac și obiectul studiului lui V. Dumitrescu, *Note asupra monumentelor, ruinelor și locurilor însemnate din județul Mehedinți*.⁵³

Sub ministeriatul lui V. A. Urechea se instituie în luna septembrie a

⁵¹ Monitorul Oficial al României, nr. 78 din 7 / 19 aprilie 1874.

⁵² În "Dèlmagyarország Történeti Ertesítő", II, 1876, p. 128, 165.

⁵³ În "Revista de Istorie, Arheologie și Filologie", I, 1882.

anului 1881 două comisii pentru "vizitarea și studierea din punct de vedere istoric, artistic și administrativ a principalelor monumente ale cultului român"⁵⁴. Rapoartele întocmite au fost strânse în două volume sub titlul: *Monumente naționale. Mănăstiri și biserici ortodoxe. Raporturi de la comisiile întocmite pentru cercetarea lor*. Unul dintre cei care a vizitat monumentele a fost și arheologul Grigore Tocilescu, care în anii imediat următori, va juca un rol hotărâtor în elaborarea Legii monumentelor din anul 1892. Tocilescu își va publica separat constatările sale într-o lucrare apărută sub egida Academiei Române: *Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri și biserici din țară*⁵⁵.

*

Semnalăm și apariția în aceiași ani a voluminoasei lucrări datorată lui Bunytai Vincze, *A Várodi Püspöseg története...* (Istoria Episcopiei Oradiei...). Pentru cele ce interesează aici importante sunt volumul II (1883): *Káptalánok, monostorok a püspökseg alapításrol 1566-évig* (Capitluri, mănăstiri de la întemeierea episcopiei până la anul 1566) și volumul III (1884): *A várodi püspöseg egyházai a püspöseg alapításától 1566 évig*, (Bisericile episcopiei de Oradea de la întemeiere la 1566).

*

Important sunt de menționat aici și lucrările publicate de arhitectul K. A. Romstorfer cu privire la monumentele din Bucovina: *Älten Verteidigungskirchen in der Bukovina*⁵⁶ și *Die kirchenbauten in der Bukowina*⁵⁷. Romstorfer a publicat și alte lucrări importante privitoare la lucrările de restaurare executate de el în Bucovina care nu fac parte din tematica acestei lucrări.

*

Și totuși o primă listă, fără a avea un caracter oficial și fără a fi completă va apare în anul 1890: Ștefan Bilciurescu, *Mănăstirile și bisericile din România, cu mici notițe istorice și gravuri*, București, 260 pagini și gravuri. În anul 1892 Ghenadie episcopul Râmnicului editează la București *Vizite canonice însoțite de note istorico-arheologice. Anii 1890-1892*.

1892 este anul Legii monumentelor istorice.

Articolul 3 al legii cerea ca într-un termen de un an să se publice în "Monitorul Oficial" "inventarul general al edificilor și obiectelor vechi din țară care prezintă un deosebit interes istoric sau artistic și pentru a căror conservare urmează să se ia măsuri". Inventarul va fi publicat în "Monitorul Oficial" și va fi revizuit din cinci în cinci ani prin clasări și declasări.

⁵⁴ Decizia ministerial nr. 12.477. cf. [V. A. Urechia] Acta et agenda, 8 aprilie-15 noiembrie 1881, București 1881, p. 4.

⁵⁵ În "Analele Academiei Române", București, 1887.

⁵⁶ Apărut în "Jahrbuch der Bukowiner Landesmuseum", II, 1895.

⁵⁷ Apărut în "Mitteilungen der K. K. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, XXII, 1896.

Grigore Tocilescu explica această prevedere în Expunerea de motive astfel: "Declararea unei clădiri sau a unui obiect de monument public nu este suficientă în consecințele sale juridice, dacă nu i s-a dat cuvenita publicitate" prin publicarea Listei monumentelor⁵⁸.

În cadrul dezbaterilor din Senat care s-au desfășurat la 26 martie 1892 s-a iscat o polemică între mitropolitul Moldovei Iosif Naniescu și arheologul Grigore Tocilescu, prilej cu care s-au delimitat definitiv diferențele calitative dintre vechile catagrafii și noile puncte de vedere cu privire la ceea ce trebuia să cuprindă inventarul monumentelor.

În replica sa Mitropolitul Naniescu declara: "Mă cred dator să spun din capul locului că eu unul și cred că și ceilalți confrăți ai mei, Prea Sfinții Părinți, vor protesta împreună contra acestei legi, pe care nicidecum nu o putem primi...". În continuare Mitropolitul Moldovei, Iosif Naniescu, pomenind și de secularizarea averilor mănăstirești, a declarat că legea este periculoasă pentru existența Bisericii pentru că nu ar avea alte tendințe decât de a despuia bisericile de odoare și a le îngrămădi în muzee. Inventarele le socotește inutile de vreme ce ele se fac la fiecare schimbare de mitropolit și stareț. Opiniile conținute în acest discurs n-au nevoie a mai fi comentate.

În răspunsul pe care îl dă Grigore Tocilescu, el demonstrează prin exemple calitatea inventarelor făcute de clerici. Astfel, el citează din inventarul mănăstirii Tismana următoarele: "O tavă de argint pentru colivă cu litere mari pe margine, pe unde este poleită, cu marca Corbul. Cine – întreabă Tocilescu – poate regăsi în această tavă tipsia de argint făcută de Neagoe Basarab la 1511 ?. Exemplele, spunea oratorul, s-ar putea însuti căci nici o mănăstire nu posedă astăzi un adevărat inventar ci numai o simplă și inexactă catagrafiere a tuturor obiectelor mișcătoare, fiind înșirate la un loc cu sfintele vase, veștminte și icoane, cazanele, tingirile muscălești, cu și fără capac, lingurile de cositor și de lemn și pisălogul de pisat de cafea".

"În ceea ce privește picturile vechi - spunea Tocilescu în același discurs din Senat - nu știm dacă măcar una care a ajuns la noi neatinsă, nestrictată de profanările stângace ale zugravilor de meserie. Cele mai multe au fost răzuite sau mânjite cu bidineaua pentru ca în locul lor să se facă altele cu vâpseli mai bune, mai noi și cu aur. Exemplul cel mai învederat îl avem la Curtea de Argeș unde nimic aproape n-a mai rămas din decorația anterioară a zugravului Dobromir de la începutul veacului XVI"⁵⁹.

După adoptarea legii și publicarea ei în Monitorul Oficial, la 24 noiembrie 1892, la 28 ianuarie 1893 a fost publicat și *Regulamentul legii pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice*⁶⁰. Un întreg

⁵⁸ "Dezbaterile Senatului", 1892, aprilie 2, p. 158. Ședința din 26 martie.

⁵⁹ *Idem*, p. 161 și 165.

⁶⁰ "Monitorul Oficial", nr. 239 din 28 ianuarie 1893.

capitol, al patrulea, punctual 3 are ca temă: “despre inventarul general la monumentelor”. Aici se hotărăște cum se va face inventarierea tuturor monumentelor publice, prin care se înțelegeau, potrivit articolului 2 din același Regulament, “edificiile, ruinele, monumentele fără uz practic și obiectele, toate până la finele secolului XVIII”.

Inventarierea urma să se facă pe bază de chestionare difuzate în țară și completate de corpul didactic și de cler. Un element nou a fost acela al participării la lucrările de inventariere a “diviziunii ingineresti” de la Ministerul Lucrărilor Publice, a arhitecților orașelor și a agenților silvici. Pentru prima dată se cer și date tehnice pe lângă cele obișnuite, istorice, tradiții și bibliografie.

Un element de noutate a fost acela că prin chestionare se cereau date și asupra edificilor civile, publice și particulare ca și despre cele de interes arheologic.

Potrivit aceluiași Regulament, trierea chestionarelor și clasarea unui monument urma să se facă numai “în urma unui raport motivat al membrului Comisiunii însărcinat cu studierea lui în particular”, adică monografic.

Articolul 1 din Regulament dă următoarea definiție: “Prin monument public se înțelege orice zidărie cu dependențele ei aflătoare la suprafața pământului sau sub pământ cum și orice obiect vechi, care are valoare unui monument istoric sau artistic”.

Urmează, în Regulament, o clasificare dar și o detaliere cuprinzătoare a noțiunii de monument:

<< Monumente pot fi:

1. Edificii în uz.
2. Ruine de interes istoric.
3. Monumente fără uz practic sau îndestul cunoscute.
4. Obiecte mobile, de interes arheologic, istoric sau artistic.

- Edificiile în uz sunt:

- a. Mănăstiri.
- b. Biserici.
- c. Locuințe publice.
- d. Locuințe private.

(Locuințele de la punctul c și d “care, pe lângă un interes istoric, vor avea și aspect artistic de o însemnătate oarecare”).

- Ruinele de interes istoric sunt:

- a) din antichitate (“adică din timpuri anterioare cuceririi romane”)
- b) din epoca romană - ziduri de cetăți sau castre
temple
locuințe
turnuri
picioare de poduri
morminte

- c) din epoca medievală și modernă ruine de mănăstiri
 - ruine de biserici
 - ruine de cetăți
 - ruine de palate
 - ruine de turnuri

- Monumente fără uz practic sau îndestul cunoscute sunt: movelele de pământ sau de piatră

- peșteri
- pietroaie cu indici istorice pe ele (semne, inscripții sau figuri de oameni, animale etc.)
- valuri de piatră sau pământ
- cetăți sau lagăre de pământ
- căi [drumuri] vechi așternute cu piatră
- cruci staționare

- Monumente ridicate în amintirea unei întâmplări și care prin a lor vechime numai pot fi socotite ca o proprietate privată.

- Obiectele mobile, de interes arheologic, istoric sau artistic:
 - obiectele ale epocii preistorice și ale artei antice
 - obiecte de podoabă
 - statui mari și mici
 - unelte de metal, piatră și pământ ars
 - pietre gravate
 - monete
 - inscripții de orice fel

Obiecte ale arhitecturii, plasticii, picturii și artelor desenului religioase și profane din evul mediu și modern până la finele secolului al XVIII-lea.

Manuscripte, codice, hrisoave și documente, tipărituri vechi și rare, precum și alte asemenea obiecte de valoare științifică >>.

În anii următori apar mai multe liste ale monumentelor. Astfel, în anul 1894 se publică o *Listă a monumentelor istorice* întocmită de același C. S. Bilciurescu care a publicat în 1890 și lista bisericilor din țară. Această nouă listă a avut un caracter oficios și nu oficial, ea cuprinde 131 de nume, din care lipsesc, însă, principalele monumente din țară cum sunt de pildă mănăstirile Hurezul sau Neamț.

O primă listă oficială a monumentelor a fost publicată în anul 1897, la 1 iunie, sub titlul: *Inventarul monumentelor publice și istorice din România*⁶¹. Sunt cuprinse în acest "Inventar" "534 monumente publice și 63 monumente istorice" inventarul fiind semnat de "membri ai Comisiunii": V. A. Urechia, B. P. Hașdeu și Gr. Tocilescu".

Nicolae Densușianu publică în 1893 un *Cestionariu despre tradițiunile*

⁶¹ "Inventarul" este publicat într-o publicație cu un circuit restrâns cu un pronunțat caracter administrativ, motiv pentru care această listă a monumentelor nu a fost cunoscut și este amintită aici pentru prima oară. A se vedea: "Buletinul Oficial al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice", an III, vol. IV, nr. 92 din 1 iunie 1897, p. 878-894.

istorice și antichitățile țărilor locuite de români. Epoca până la anul 600 d. Chr., București, 45 pagini.

*

Și în Transilvania apar în aceiași ani lucrări cu caracter de repertoriu al diferitelor categorii de monumente.

Astfel: O statistică a bisericilor din județul Arad apare în 1892, publicată în *Archeologiai Értesítő* 1892 p. 255-256. În 1896 *Fetzer Janos publică Régi Fatemplomok Szilagy megyében* (Vechi biserici de lemn din județul Sălaj)⁶².

Între anii 1898 - 1899 Eduard Albert Bielz publică: "*Die Burgen und Ruinen in Siebenburgen*"⁶³.

Pentru cunoașterea bisericilor catolice din Banat este valoroasă cartea lui Szentkláray Jenő, *A Csanádházmegyeyi plebániák története* (Istoria parohiilor din Dioceza Cenadului), Timișoara 1898.

În primul deceniu al secolului XX apar în toată țara o serie de lucrări care se înscriu în tematica evidenței monumentelor:

Amintim *Șematismul Arhidiecezei metropolitane greco-catolice române de Alba Iulia și Făgăraș, pe anul 1900*, sub redacția lui Augustin Bunea, Blaj, 1900. Sub redacția episcopului D. Radu apare: *Dieceza Lugojului. Șematism istoric*, Lugoj 1903; Möller István, *Építészeti emlékek Hunyady János idejéből* (Monumente de arhitectură din timpul lui Ioan de Hundeoara), în culegerea lui Forster Gyula *Magyar Ország Műemlékei* (Monumentele Ungariei) 1905; D. Ruvaraț, *Monastiri u Banat*, în *Srpski Sion*, Belgrad, 1907; Vladimir Mironescu, *Mănăstirile lui Ștefan cel Mare*, Cernăuți 1908; P. V. Năsturel, *Biserici, mănăstiri și schituri din Oltenia* apărută în 1911; Spiru Cegăneanu, *Obiecte bisericesti studiate și descrise de...* în "Muzeul Național de Antichități", 1911; Virgil Drăghiceanu, *Monumentele Istorice din jud. Dâmbovița*, București, 1912.

*

O mențiune deosebită trebuie făcută pentru *Marele dicționar geografic al României*, apărut între anii 1880-1897, în 5 volume, sub egida Societății Regale Române de Geografie sub coordonarea unui comitet format din G. Lahovary, I. C. Brătianu, Grigore Tocilescu. Valoarea, poate fi înțeleasă din titlul său care reflectă conținutul acestor volume: "Dicționarul geografic, istoric topographic și statistic al tuturor județelor din România". Prin conținutul său acest dicționar reprezintă un izvor istoric de prim ordin mai ales că înregistrează toate datele privitoare la România sfârșitului de secol XIX. De precizat că acest Dicționar a fost precedat de mai multe monografii al județelor, multe din ele redactate cu aceiași rigurozitate de către autorii lor.

⁶² În "Archeologiai Értesítő", XVI, 1896.

⁶³ În "Jahrbuch des Siebenbürgischen Karpathenvereins", an 18, 1898, p. 57-92 și an 19, 1899, p. 5; "Revista pentru istorie arheologie și filologie", XII, 1911, p. 330.

În aceeași ordine de idei amintim și voluminoasa *Istorie a Bucurescilor*, scrisă de Ionescu-Gion și apărută în anul 1899 care, dincolo de minunatul ei stil literar-artistic, conține și ea date de prim ordin privitoare la bisericile din vechiul București.

*

Un nou catalog - o listă aproape completă - al bisericile fortificate din Transilvania, cu multe date istorice, apare la Sibiu în anul 1910 sub semnătura lui Emil Sigerus, *Siebenbürgisch-sächsische Burgen und Kirchenkastelle*.

Consistoriul Bisericii Ortodoxe din Oradea-Mare a dat în anul 1904 o circulară către parohii ca să se alcătuiască așa numitele "Cronici bisericești" care urmau să servească unei istorii a Diecezei Aradului. S-au dat și câteva îndrumări preoților ce să cuprindă aceste "cronici". Între altele: "materialul din care este edificată biserica, este zugrăvită sau ba, și ce reprezintă, în care an s-a edificat... În ce stare se găsește biserica, bună mediocră sau slabă, ctitorii, dacă a existat și o altă biserică mai veche și ce date sunt despre sat. Tradiții, cărți inscripții *in extenso* de pe antimis, prestol, pereți, clopote cruci și din cărți (însemnări). Colecții de protocoale, documente. Istoricul școlii. Date despre știința de carte a credincioșilor."

Concluzia, după zece ani: "Cronicele s-au scris și s-au trimis Venerabilului Consistoriu. Ele însă, în general formează o muncă de mântuială, lipsite de valoare istorică. Se bazează mai mult pe ipoteze, tradiții locale și nu pe documente. S-au publicat documente în revista *Biserica și Școala*⁶⁴. Aprecierile făcute de criticul din 1913 trebuiesc primite cu discernământ. Numai faptul că unele datele comunicate se referă la tradiții locale, poate pierdute azi, după un secol, ne face să fim reticenti cu privire la severitatea acestei critici.

*

Lista din anul 1897 sus amintită este republicată în anul 1904⁶⁵. În introducerea la "Listă" se fac precizări importante.

Astfel, într-o ședință a Comisiunii din 22 martie 1895, s-a hotărât ca monumentele să se împartă în "istorice", care vor fi întreținute de stat și monumente publice care vor fi în grija comunelor⁶⁶. S-ar părea că criteriul a fost judicios gândit, mai ales că monumentele de certă valoare sunt cuprinse între cele 63 de monumente istorice. Dar examinând tabelul se constată că nu există nici un criteriu unitar de clasificare a monumentelor în cele două categorii. De exemplu, în județul Argeș, sunt 20 de monumente publice și 2 istorice.

Monumentele cele mai importante din Curtea de Argeș sunt trecute

⁶⁴ Cf. "Revista Teologică", Arad, VII, 1913, nr. 8, p. 242-245

⁶⁵ Administrația Casei Bisericii. *Biserica ortodoxă și cultele străine din Regatul Român*, publicat de P. Gârboviceanu, București, 1904, p. CXVIII-CXXXII.

⁶⁶ *Ibidem*, p. CXVII.

la cele publice întreținute de comune, iar cele două monumente istorice întreținute de stat sunt mănăstirile Tutana și Cotmeana.

La fel și în județul Muscel; monument istoric este considerată numai biserica Sf. Gheorghe din Câmpulung, restul monumentelor sunt "publice". În schimb, în județul Neamț nu sunt monumente publice, cele opt cuprinse în Listă, declarate istorice, sunt principalele monumente ale județului.

Un merit al acestei prime liste oficiale este faptul că ea cuprinde multe monumente civile, cetăți și așezări romane; ceea ce infirmă afirmația lui Petre Gârboviceanu din *Introducere* - și care reflectă poziția oficială în acea epocă: "aproape singurele noastre monumente istorice și publice sunt biserici și mănăstiri". Este de reținut și remarca lui Al. Lepădatu făcută în 1907 că "Inventarul pornit de Tocilescu este completat pe baza sesizărilor din public⁶⁷.

Într-un alt colț al țării, în Eparhia Dunării de Jos, episcopul Pimen Georgescu introduce în anul 1902 "foile de inspecțiuni" ale protopopilor care cuprind un chestionar referitor la: "starea bisericilor, aspectul lor la exterior și interior, odoarele și obiectele bisericesti, arhiva și biblioteca, cimitirul și cărțile bisericesti, școala și diferitele așezăminte locale, starea morală și materială a parohienilor, căsnicia preotului și altele. Desigur, nu este un chestionar istoric dar, prin datele cerute, el poate furniza știri despre situația bisericilor la începutul sec. XX.

Pentru ceea ce interesează aici, după chestionarul publicat, întrebările erau următoarele:

A. Starea exterioară a bisericii

- a) Împrejmuirea curții bisericii
- b) Curtea (dacă este plantată)
- c) Zidăria
- d) Acoperișul (de fier, de șindrilă) bun sau rău

B. Starea internă a bisericii

- a) Aspectul general
- b) Mobilierul
- c) Catapeteasma
- d) Pictura
- e) Pardoseala
- f) Sfânta Masă
- g) Antimisul
- h) Sfânta împărtășanie de peste an
- i) Sfintele vase
- j) Veșmintele
- k) Cărțile de ritual (dacă sunt complete și cu litere străbune)
- l) Biblioteca parohială

⁶⁷ "Raportul general cu privire la lucrările C.M.I la 1907", publicat în primul număr al BC.M.I., 1908.

m) Arhiva

Restul întrebărilor au caracter administrativ-bisericesc, sau caracter social, după cum urmează:

Școala: Se cer date privitoare la situația școlară din comună, numărul copiilor de vârstă școlară, câți sunt înscriși, câți urmează cursurile regulat, motivele pentru care unii nu urmează la școală, dacă învățătorul merge cu școlarii la biserică.

Comuna: Se cer date privitoare la ocupația de bază a locuitorilor și dacă practică ocupații agricole anexe (grădinărit, sericicultură etc.) Între altele se întreabă dacă "se cultivă cartoful și dacă s-a introdus ca aliment în hrana populației" și "dacă se păstrează portul făcut din stofă și pânzeturi de casă"? Mai sunt întrebări privitoare la "Starea morală și materială a poporului", dacă sunt "instituții culturale sau filantropice". casa preotului și cimitirul cu capela⁶⁸.

În anul 1904 Consistoriul bisericii ortodoxe din Oradea-Mare a dat o circulară către parohii << să alcătuiască așa numitele "Cronici bisericești" care urmau să folosească unei istorii a diecezei Aradului >>. S-au dat și câteva îndrumări preoților ce anume să cuprindă aceste cronici, între altele: "materialul din care s-au edificat bisericile", "în ce stare se găsește biserica, bună, mediocră ori slabă", ctitorii, dacă a existat o altă biserică mai veche. Ce date sunt despre sat, tradiții, cărți, inscripții de pe antimis, prestol, pereți, clopote, cruci și însemnări din cărți. Mai interesa dacă se păstrează colecții de protocoale, documente, istoricul școlii. În "Revista Teologică" (Arad), VII, 1913 nr. 8, p. 242-245 se constată după 10 de ani: "Cronicele s-au scris și s-au tirmis Venerabilului Consistoriu. Ele însă în general formează o muncă de mântuială, lipsită de valoare istorică. Se bazează mai mult pe ipoteze, tradiții locale și nu pe documente". Această părere din 1913 trebuie însă contrazisă pentru că, în perspectiva istorică, știrile și observațiile locale făcute în 1904 pot fi deosebit de interesante.

*

În Transilvania apar acum, către sfârșitul veacului XIX, o serie de lucrări valoroase care tratează pe larg monumentele istorice. Ele sun datorate unor autori merituoși cum au fost Kövari, Orbán, Moldovan etc. Revistele românești, germane și maghiare, organe ale diverselor asociații culturale, publică date prețioase privind multe monumente făcându-le larg cunoscute în rândul intelectualității creând o opinie favorabilă pentru ocrotirea și conservarea lor.

În anii 1905-1906 apare în publicația deja citată, "Magyarország Műemlekey" *Repertoriul bibliografic al monumentelor din Ungaria* precum și un valoros Catalog al colecției de planuri și fotografii al Comisiei

⁶⁸ Anghel Constantinescu, *Monografia Sfintei episcopii a Dunării de Jos*, București, 1906, p. 189-196.

Monumentelor din Ungaria. sub redacția lui Forster Gyula. Tipărit în excelente condiții grafice, cu o bibliografie la zi (în 1905). Lucrarea este concepută de pe poziții înaintate fapt ilustrat de *Introducerea* semnată de Forster Gyula în care se tratează pe larg despre lucrările de inventariere și conservarea a monumentelor subliniind importanța acestei preocupări. Autorul își întemeiază argumentația, citând pe larg din broșura editată în timpul Revoluției Franceze de Convenție în anul 1794, mai ales pasajul în care se scrie că bunurile artistice trebuie să servească poporului. Redactată în anul 1905 lucrarea are un ușor iz antihabsburgic. "Repertoriul" cuprinde și referințe la principalele monumente românești din Transilvania, dar marea majoritate a monumentelor românești din Transilvania rămân necunoscute autorului. Cunoașterea lor în ciuda numeroaselor Șematisme tipărite studierea lor a rămas o problemă deschisă.

Tot în anul 1905 apare și *Schematismus der Bukovinaer gr. ort. Diozeze für das Jahr 1905*. Lucrare este interesantă pentru că relatează despre lucrările executate la bisericile bucovinene din secolul XVIII și XIX.

Din lucrarea sus citată a doamnei G. L. Ittu aflăm că în statutul "Societății pentru revigorarea artistică Sebastian Hann", întemeiată în 1904 de pictorul brașovean Artur Culin, se propunea în programul de activitate, redactat în 1905, difuzarea curentului și concepțiilor Jugendstil-ului. Pentru aceasta era prevăzută și "inventarierea patrimoniului cultural-artistic al sașilor din Transilvania", pentru început monumentele de arhitectură, și "inventarierea motivelor decorative de pe cusăturile și țesăturile țărănești". Subliniem accentul pus pe arta decorativă componentă de seamă în decorația stilului Seccesion, ceea ce a avut ca efect în următorii ani organizarea de expoziții și publicarea de albume cu cusături țărănești săsești, ungurești, dar și românești.

Semnalăm și lucrarea istoricului bănățean Szentkláray Jenő apărută la Budepesta în anul 1908 *A szerb momostoregyházak történelmi emlékei Delmagyarországon (Mărturiile istorice ale mănăstirilor sârbești din Banat)*. Carte interesează și istoricii români, pentru cunoscutele interferențe și apoi litigiile între cele două episcopii ortodoxe - română și sârbă - din Banat.

*

În 1908 apare la Râmnicu Vâlcea *Monografia ecleziastică a județului Vâlcea*, redactată în tradiția vechilor catagrafii, dar a cărei valoare documentară nu poate fi trecută cu vederea.

*Anuarul Casei Bisericii 1909*⁶⁹ cuprinde numeroase date despre aproape toate bisericile tuturor cultelor din România vechiului Regat.

Anuarul Casei Bisericii pe anul 1909 întocmit de către scriitorul și poetul N. Rădulescu - Niger, în acea vreme șeful Serviciului personal al Casei Bisericii, și-a propus ca scop principal prezentarea biografică a întregului

⁶⁹ Titlul exact este "*Administrațiunea Cassei Bisericii. Anuar 1909*"; 482 pagini.

personal bisericesc din țară. Materialul este sistematizat pe organizarea bisericească, eparhii, județe, parohii. În notă, la fiecare comună, autorul a adăugat câte o foarte scurtă însemnare despre biserică. Ea se referă la anul construcției, materialul din care este clădită, starea tehnică - reparații, în ruină - și averea bisericii. Aceste date complementare ale *Anuarului* deși, incomplete și unele nesigure, au servit ca instrument de lucru în activitatea CMI până târziu, în anii de după cel de-al Doilea Război Mondial.

Radu Crețeanu, un perseverent cercetător al bisericilor din Oltenia și Muntenia, a făcut o analiză statistică a bisericilor din Muntenia cuprinse în acest *Anuar*⁷⁰. Astfel:

- în județele de câmpie erau înregistrate în 1909

77 biserici de lemn și 534 biserici de zid

iar pe județe:

Ilfov 20 247

Vlașca 34 137

Teleorman 23 150

- în județele de munte erau 129 de lemn și 703 de zid

Argeș 62 260

Dâmbovița 21 210

Prahova 46 233

Zona cea mai bogată în biserici de lemn, nota Crețeanu, erau văile Neajlovului, Glavacioc și Căniței (?).

După cum se poate observa lipsesc județele Buzău, Râmnicul Sărat, Brăila și Ialomița.

*

Neobositul animator al vieții culturale din vestul țării care a fost preotul Gh. Ciuhandu lansează în 1909 un nou apel către preoți de a păstra și cerceta "lucrurile vechi din biserici"⁷¹.

În 1913 apare lucrarea lui Virgil Drăghiceanu, *Palatele noastre domnești*, lucrare de început a unei teme care va fi reluată pe larg în deceniile următoare.

În 1915 Nicolae Iorga publică cunoscutul său eseu intitulat *Ce este un monument istoric*. Pentru cele ce interesează studiul de față sunt de reținut considerațiile pe care Iorga le face cu privire la conservarea inventarului de valoare istorică în fiecare biserică în parte: „Ele fac parte din viața monumentului și a le transfera de acolo înseamnă sfărâmarea unității

⁷⁰ Radu Crețeanu, *Bisericile de lemn din Regiunea București*, în „Glasul Bisericii”, XXII, 1963, p. 53.

⁷¹ Gh. Ciuhandu *Comorile trecutului nostru*, în „Revista Teologică Arad”, an. III, 1909, nr. 2 p. 101-104

organice a monumentului”⁷².

Nevoia unei evidențe bine documentate a monumentelor s-a dovedit a fi necesară în cazul unei situații de forță majoră cum a fost ocupația germană din timpul războiului 1916-1918. Iată ce se poate citi într-o dare de seamă în care a fost abordată și această temă: “Lipsa inventarului monumentelor s-a resimțit dureros în timpul ocupației dușmane, când s-a cerut de administrația militară inventarul clopotelor istorice sau al obiectelor bisericesti fabricate din material rechiziționabil⁷³. Comisiunea nu numai că nu avea un asemenea inventar pentru asemenea obiecte, dar nu cunoștea nici numărul monumentelor istorice”. „Aceeși penibilă situație a revenit și cu prilejul dezvelirii bisericilor de tabla de aramă, căci nici o autoritate nu cunoștea natura materialului din care erau făcute învelitorile bisericilor”. Totuși, “în temeiul listelor întocmite de conservatorul colecțiilor și a stăruințelor Comisiei au putut fi salvate 150 de clopote din țară”⁷⁴.

Imediat după încheierea primului război mondial, apare la 29 iulie 1919 *Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice*⁷⁵. Între altele în Lege se reiterează ideea că scopul “Comisiunii” era “să inventarieze monumentele cum și odoarele vechi de la mănăstirile și bisericile de la țară” (art. 2 al. C). În articolul 6 se spune: “până la publicarea inventarului monumentelor toate bisericile și mănăstirile zidite până la anul 1834 se clasează provizoriu monumente istorice cu toate odoarele lor”.

*

Războiul încheiat în 1918 deschide o nouă problemă care pentru următoarele trei decenii va deveni o componentă a tematicii „monumentelor istorice”, respectiv, ceea ce se vor denumi “monumente memoriale”.

Tratatul de Pace de la Versailles în articolele 225 și 226, impunea tuturor țărilor foste combatante obligația întreținerii mormintelor ostașilor îngropați pe teritoriile țărilor respective. Urmare acestor hotărâri, dar mai ales a sentimentului de pioșenie și a străvechiului cult al morților, pentru cultul eroilor căzuți pentru patrie s-au luat o serie de măsuri legislative prin care sentimentele sus enumerate s-au concretizat în realizări materiale.

În 1919 sunt publicate în „Monitorul Oficial” (nr. 99/1919, p. 5481) *“Instrucțiuni pentru organizarea cimitirelor militare”*, ca în același an,

⁷² Nicolae Iorga, *Ce este un monument istoric*, Vălenii de Munte, 1915.

⁷³ Un fapt mai puțin cunoscut este înființarea în 1917 de către autoritățile germane de ocupație a unei “Comisii pentru protecția obiectelor de artă și a monumentelor” în fruntea căreia a fost numit dr. Heinz Braune care, în viața civilă era directorul Muzeului de Artă al Sileziei din Breslau. Comisa a luat sub protecția ei 11 muzee și 3 palate regale. Sub egida ei s-au executat săpături arheologice în Oltenia și Dobrogea. Cf. pe Internet, Günther Klein, *Ocupația germană în România din 1916-1918 în lumina memorialisticii germane*.

⁷⁴ “Casa Bisericii, 1902-1919”, p. 344. A se vedea în Arhiva I.N.P., fondul C.M.I., “Lista bisericilor de la care s-au luat clopotele”.

⁷⁵ „Monitorul Oficial”, 1919, nr. 82. Legea a apărut și în broșură. Această lege a abrogat Legea cu același titlu din 25 aprilie 1913 publicată în „Monitorul Oficial”, nr. 21 din 28 aprilie 1913.

prin Decretul-lege nr. 4106/1919 să se înființeze Societatea “Mormintele Eroilor” (Monitorul Oficial nr. 123/1919). În fine, la 29 aprilie 1920 apare în „Monitorul Oficial,” Decretul-lege nr. 1693/1920 privind exproprierea terenurilor pentru cimitirele eroilor.

În anii următori încheierii războiului în întreaga țară s-a desfășurat o campanie de ridicare de monumente comemorative, practic neexistând sat sau comună care să nu-și fi cinstit pe cei căzuți “pentru Patrie”. Acest fapt a determinat apariția “Legii asupra regimului monumentelor de război” publicată în „Monitorul Oficial” nr. 119/1927 și care a fost înlocuită în 1940 (Monitorul Oficial nr. 176 din 1 august 1940) cu Decretul-lege nr. 2533 privitor la “regimul monumentelor și operelor comemorative de război” lege, care a rămas în vigoare până în 1966.

Războiul început în 22 iunie 1941 a determinat o nouă creștere numerică a monumentelor comemorative. Faptul care a făcut necesară elaborarea unor “Norme de aplicat la construcția monumentelor de război”, publicate la 2 iulie 1942 în „Monitorul Oficial” nr. 55 din 7 iulie 1942, dispoziție redactată la Comisia Superioară pentru Monumente Publice.

Prin Decretul 48/1948 al Prezidiului Marii Adunări Naționale s-a desființat “Așezământul Național pentru Cultul Eroilor”. De reținut că toate aceste monumente comemorative au fost considerate în anii care urmat ca fiind monumente istorice și incluse în evidențe și tabelele locale de monumente.

În baza legii din 1919, în luna mai a anului 1921 se trimite de către Comisiunea Monumentelor - ce continua să facă parte din structura Casei Bisericii - o circulară care are mai degrabă caracterul unui apel către clerici prin care sunt rugați să completeze chestionarul ce este anexat.

Circulara iscălită de D. Onciu, președintele Comisiei și V. Drăghiceanu, secretar, lămurește în ce constă valoarea istorică a unei biserici (“poate să oglindească o epocă din istoria trecutului ... și să alcătuiască o comoară de amintiri istorice sau datine artistice”), enumerându-se categoriile de obiecte ce pot interesa știința (arhitectura, sculptura, pictura, mobilierul, fernerie și argintărie, îmbrăcăminte, cărțile și manuscrisele). Se mai face apel să se respecte legea pentru că “din nefericire un gând de înnoire rău înțeleș, o manie de modernizare s-a abătut de câțiva ani” asupra monumentelor.

Chestionarul cuprinde 19 întrebări, fără a mai socoti localizarea (adresa):

1. Felul monumentului (mănăstire schit, biserică parohială, biserică filială).
2. E de zid sau de lemn. E dreptunghiulară sau cu sânnuri.
3. Care e anul de fondare și numele ctitorilor.
4. Ce inscripții de fondare, săpate în piatră și lemn sau zugrăvite sunt.

5. Ce clădiri sau ziduri sunt pe lângă biserică și ce vechime au.
6. Are biserica pridvor cu stâlpi înflorați și chenare împodobite la uși și ferestre.
7. Are pietre de morminte vechi. Ce inscripții au (pe cât se pot citi).
8. Zugrăvelile sunt vechi sau noi. Pe dinafara bisericii sunt zugrăveli.
9. Tâmpla e de zid sau de lemn. Ce vechime are. E frumos împodobită.
10. Câte strane vechi și sfeșnice de lemn sunt.
11. Inventarul icoanelor vechi de la tâmplă și din biserică chiar a celor scoase din uz, cu arătarea inscripțiilor ce au și numele sfinților ce reprezintă.
12. Inventarul candelelor, cădelnițelor, ripidelor, discurilor, chivoturilor, crucilor de lemn ferecate, pafalelor, potirelor și a întregii argintării vechi (indicându-se inscripțiile pe cât se pot citi).
13. Inventarul veșmintelor vechi, chiar scoase din uz.
14. Ce pomelnice vechi, manuscripte sau documente sunt (inventarul lor).
15. Inventarul cărților vechi de slujbă, cu arătarea titlurilor lor.
16. Ce clopote vechi sunt și ce inscripții au.
17. Când s-a făcut ultima reparație mare a bisericii, s-a păstrat ce era vechi.
18. Ce legende istorice se povestesc despre acest sfânt lăcaș.
19. Ce lucruri istorice sunt prin prejur: palate domnești, case boierești, cule, case vechi țărănești, câmpuri de luptă, cruci de piatră mari cu inscripții pe cât se poate descifra.

După cum se poate observa Chestionarul are un pronunțat caracter istoric, detaliile tehnice cerute se referă numai la structura pereților - zidărie sau lemn - și la forma planului (dacă are abside laterale și pridvor).

Chestionarele completate au servit ca bază tuturor documentațiilor Comisiei Monumentelor până la desființarea ei în 1948, ele fiind actul de pornire a mării majorități a dosarelor de monument din arhiva C.M.I. Chestionarele reflectă preocuparea exclusivă a Comisiei numai spre monumentele bisericesti, chiar dacă sunt întrebări privitoare la vecinătățile - clădiri vechi - din preajma bisericii respective. Ele se adresează preoților din mediul rural de unde și stilul, am spune mai popular, în care au fost

redactate întrebările.

Deși s-a primit un mare număr de asemenea chestionare completate nu a existat la C.M.I preocuparea de a se face o nouă listă a monumentelor istorice, pe baza acestor chestionare. Totuși a existat o preocupare de a se cunoaște monumentele din provinciile nou alipite la Vechiul Regat. Faptul este reflectat în corespondența care se poartă cu comisiile regionale din Basarabia și Transilvania în aceiași ani când a fost difuzat chestionarul pe care l-am prezentat mai sus.

În Basarabia, Comisia regională a monumentelor se constituie în anul 1920 sub președinția lui Paul Gore⁷⁶. La 5 mai acesta primește la Chișinău însărcinarea din partea C.M.I. de a se ocupa de "inventarierea, studierea și supravegherea monumentelor istorice, conform legii". Se indică "a se clasa numai acele biserici și mănăstiri fondate până la anul 1812, iar după acea dată numai monumentele care reprezintă un deosebit interes istoric sau artistic". Comisia basarabeană se conformează.

La 1 decembrie 1920 înaintează „un tabel provizoriu al bisericilor și mănăstirilor basarabene care urmează a fi socotite monument istoric”. Lista a fost întocmită de arhimandritul Visarion Puiu, ea va fi completată, se spune în adresa însoțitoare, cu o alta care va cuprinde cetățile, ruinele, movilele și felurite urme cu însemnătate istorică în această latură a țării⁷⁷.

În Transilvania "Comisiunea Monumentelor Istorice, secțiunea din Transilvania și ținuturile mărginașe" a hotărât să se folosească de Inventarul întocmit înainte de Unire de către Comisia Monumentelor Ungare, pentru că o viitoare inventariere "reclamă muncă și timp îndelungat"⁷⁸.

Sub egida aceleiași Comisii Ardelene se publică o lucrare "întocmită "la iuțală" cum spune chiar autorul ei, Michael Csaki, *Inventarul monumentelor și obiectelor istorice și artistice săsești din Transilvania* cu o introducere asupra activității sașior din Transilvania în domeniul artelor plastice, Cluj, 1923, 44 pagini, care cuprinde 247 de obiective de interes arhitectonic și artistic.

În diferite părți ale țării continuă să se facă din inițiative locale lucrări de inventariere fie a monumentelor fie a pieselor de interes istoric. Astfel preotul Gh. Ciuhandu, reputat istoric al zonei de vest a țării, a făcut în anul 1923 o evidență, pe baza unui chestionar a cărților și al obiectelor vechi de prin biserici cu inscripțiile lor din episcopia Aradului. După părerea celor care le-au cercetat "rapoartele preoților sunt însă în mare parte vagi,

⁷⁶ Prin *Înalt Decret Regal* nr. 797 din 11 februarie 1922, profesorul Ștefan Ciobanu din Chișinău este numit membru al Comisiei Monumentelor Istorice, Secțiunea Basarabia.

⁷⁷ Arhiva I.N.P., fond D.M.I., dosar Secția regională Basarabia. A se vedea și Elena Ploșniță, *Despre un centru de cultură și știință al Basarabiei interbelice*, în BCMI, X, 1999, nr. 1-4 p. 131.

⁷⁸ C.M.I. Transilvania, S. Mihali, *Raport cu privire la lucrările din al patrulea an de funcționare (1925)*, Cluj, 1928, p. 4.

incomplete și neprecise”.⁷⁹

Cunoaștem un comentariu făcut la aceste inițiative de inventariere făcute la începutul anilor '20: “Ministerul Cultelor în anul 1920, pe când era titularul acstui minister domnul Ocatvian Goga, proiectase compunerea unui șematism bisericesc general și trimisese și câte un chestionar vast fiecărei parohii; cu plecarea dlui Goga de la minister ideea a fost abandonată și răspunsurile, desigur foarte interesante la aceste chestionare, zac neutilizate prin arhivele ministerului”⁸⁰. Să fie oare o aluzie la *Chestionarul* inițiat în 1920 de Comisia Monumentelor Istorice?

În acești ani își desfășoară activitatea de cercetare a bisericilor de lemn din județele Arad și Bihor Coriolan Petreanu, însoțit pe teren de istoricul Gh. Ciuhandu, care studia în paralel cărțile vechi din aceste biserici. Cărțile lui Coriolan Petreanu: *Bisericile de lemn din județul Arad*, Sibiu, 1927 și *Monumentele istorice din județul Bihor*, vol. I, *Bisericile de lemn*, Sibiu, 1931, au valoarea unui repertoriu al acestor monumente, exemplul lui fiind urmat în următoarele decenii de mai mulți cercetători.

Din aceeași parte a țării semnalăm și “Tabelul de sinagogile din județul Timiș-Torontal întocmit în 1922” și “Tablouri de monumente istorice existente ...” în județul Timiș – Torontal⁸¹.

Tot în anul 1925, apare și cartea lui Petru Pavlov, Ploiești, 1925 (cu o altă ediție în 1930).

*

O inventariere a bunurilor de valoare istorică și artistică aflate în bisericile reformate s-a început în Transilvania în anul 1928. Lucrarea a executat-o Ladislau Debreczeni, care a parcurs multe localități și a făcut multe descoperiri interesante. Au fost inventariate obiectele de valoare (vase de cult, potire și tipsii), s-au făcut multe desene și fotografii. Din acest uriaș material adunat s-a publicat în 1928 doar un album de gravuri privind 50 de biserici reformate. Debreczeni L., *Erdeiy templomok es tornyok*, Cluj, 1929 (Biserici și turnuri reformate din Transilvania).

În anul 1930 se constituie o Comisie a Monumentelor Istorice din Transilvania sub patronajul Episcopiei Reformate⁸² care hotărăște ca toate construcțiile anterioare anului 1850 sunt monumente istorice⁸³.

⁷⁹ Răspunsurile la aceste chestionare se află depuse la arhiva eparhială din Arad Dosar 426 – III- 1923. Cf. Pr. Gh. Lițiu, *Contribuții la studiul circulației vechilor cărți bisericești*, în “Mitropolia Banatului”, XVIII, 1968, nr. 7-9, p. 462.

⁸⁰ E. Stoica, *Pentru un Șematism al Bisericii ardelenne* în „Revista Teologică”, Arad, an XX, 1930, p. 98.

⁸¹ Arhivele Statului Timișoara, fond Prefectura județului Timiș dos 86/1922, 84/1923 și dos. 39/1925.

⁸² Această Comisie își încetează activitatea în anul 1943, monumentele trecând sub jurisdicția autorităților statului maghiar. În locul ei se înființează Comisia de Artă Bisericească Reformată.

⁸³ Darko Akos, *Az Erdeiy reformatus egyház muemlékei* (Monumentele istorice ale Bisericile reformate din Transilvania), Cluj, 1937, p. 24 și Illyés Endre, *Egyházművész*

*

În 1928 Ioachim Miloia, directorul Muzeului Banatului, o cunoscută personalitate culturală a epocii interbelice redactează un chestionar istorico-arheologic, pe care împreună cu un Apel îl trimite, prin preoți, învățători și notari, tuturor comunelor și satelor din Banat spre a răspunde asupra tuturor datelor istorice și arheologice solicitate. S-au primit 600 de răspunsuri⁸⁴. Aceste chestionare sunt probabil depozitate la Muzeul Banatului din Timișoara.

În anul 1929 apar la Cluj în „Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice din Transilvania” studiile: Silviu Dragomir, *Vechile biserici din Zărand și ctitorii lor din secolele XIV și XV* și Virgil Vătășanu, *Vechile biserici de piatră românești din județul Hunedoara* iar Nicolae Iorga publică *Les chateau occidentaux en Roumanie* în BCMI, XXII, 1929.

Pentru Moldova foarte valoroasă a fost apariția în 1930 a Anuarului Arhiepiscopiei Iașilor unde găsim o listă a bisericilor subordonate numitei arhiepiscopii.

Tot în 1930 își începe activitatea de inventariere a bisericilor de lemn din Ardeal Atansie Popa, publicând în Anuarul CMI pentru Transilvania prezentarea *Biserici de lemn din Ardeal*.

Între cele două războaie mondiale Comisia Monumentelor desfășoară o rodnică activitate de restaurare, iar în Buletinul ei se publică multe și valoroase studii și articole din care amintim lucrările lui Gheorghe Balș privitoare la monumentele din Moldova: *Bisericile lui Ștefan cel Mare* (BCMI, 1925) *Bisericile moldovenesti din secolul XVI* (BCMI, 1928), *Bisericile moldovenesti din secolele XVII-XVIII* (BCMI, 1933) și cunoscuta lucrare a lui N. Ghica-Budești privitoare la monumentele din Muntenia: *Evoluția arhitecturii în Muntenia* (BCMI, 1927-1936). Ele oferă un bogat material pentru lucrările unui bun repertoriu al monumentelor.

În 1929 în documentata culegere monografică *Das Burzenland*, autorul Ed. Mores publică în volumul IV al culegerii prezentarea *Die Kirchen und ihre Kunstschatze*.

Walter Horwath publică inventarul bisericilor fortificate, *Siebenbürgisch-sächsische Kirchenburgen* Sibiu 1931 – 1940 - 4 volume.

În revista „Viața Basarabiei”, din 1933, nr. 3, p. 129 Petre Constantinescu-Iași publică un studiu despre *Biserici de lemn*, atrăgând atenția asupra acestor valori artistice de dincolo de Prut.

*

Prin decizia nr. 45412 din 14 noiembrie 1929 a Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor se instituie pe lângă minister „Comisia

konventi egyházművészeti bizottság (Arta bisericească. Comisia de artă bisericească), în „Egyháztörténet” (revista „Istoria Bisericii”), Budapeșt, II, 1944, nr. 1-2, p. 11.

⁸⁴ „Analele Banatului”, I, 1928, p. 125; 134. Textul chestionarului și al apelului la p. 141-146. În 1933 Ioachim Miloia va publica articolul *Bisericile de lemn din Banat* în ziarul „Vestul”, p. 719.

superioară a monumentelor publice” „care va servi ca organ consultativ, de îndrumare și control pentru toate chestiunile de estetică privitoare la monumentele publice ce urmează a se ridica în întreaga țară”. Atribuțiile acestei Comisii au fost fixate prin decizia aceluiași minister nr. 30544 din 27 februarie 1930.⁸⁵ Acest act normativ a fost necesar pentru a disjunge atribuțiile Comisiei Monumentelor Istorice de campania ce se desfășura în întreaga țară de ridicare de monumente comemorative și care în fapt nu aveau legătura cu preocupările Comisiei.

Această instituție a „monumentelor publice” primește o nouă consacrare prin Înaltul Decret Regal din 12 decembrie 1938. Potrivit articolului 2 „Sunt monumente publice statuile, busturile, crucile, troițele, picturile comemorative, monumentele de eroi, fântânile, colonadele, plăcile comemorative etc.”⁸⁶

Fact este că până târziu în anii '50 autoritățile locale nu făceau distincția dintre cele două categorii de monumente, istorice și publice, multe din cele publice fiind apoi clasificate ca monumente istorice sau artistice între monumentele de cultură, așa cum era prevăzut în H.C.M. 666 din 1955.

*

O bogată documentație grafică adună catedra de istorie a arhitecturii de la Facultatea de Arhitectură, dar a cărei consultare trebuie făcută cu atenție pentru că nu întotdeauna studenții participanți la “releveu” au lucrat cu conștiinciozitate.

La Sibiu între anii 1932-1939 se adună prin Muzeul Bruckenthal un bogat material informativ privitor la monumentele săsești din centrul Transilvaniei. Sunt descrise monumentele istorice, sunt semnalate cele mai importante obiecte de interes istoric și artistic dar și alte date cu privire la comunele respective⁸⁷.

Semnalăm și faptul că la 21 martie 1932 senatorul Ion Rusu-Abrudeanu face o interpelare în Parlament prin care cere “măsuri urgente ca obiectele de cult și odoarele bisericilor din Basarabia să fie inventariate și puse la adăpost sigur, deoarece știu pozitiv că aceste obiecte de valoare se înstrăinează și se vând în comerț”. Abia în 18 ianuarie 1933 C.M.I. Basarabia trimite o circulară episcopilor să oprească jaful și să verifice inventarele.

*

În anii crizei economice, Comisia monumentelor istorice este lipsită de fonduri iar activitatea de “lucrări propriu zise de arhitectură și de reparații” era foarte săracă. Ținând seama de aceste condiții

⁸⁵ „Monitorul Oficial”, nr. 52 din 5 martie 1930.

⁸⁶ „Monitorul Oficial”, nr. 239 din 16 decembrie 1938 și broșură. Republicat cu modificări în

„Monitorul Oficial”, nr. 155 din 7 iulie 1942 și broșură.

⁸⁷ Arhivele Statului Sibiu, fond *Bruckenthal*, dulap K K. 31-m, nr. 57-89.

arhitectul șef al Comisiei, Nicolae Ghica - Budești, propune printr-un memoriu la 9 mai 1932 adresat Comisiei al cărei președinte era Nicolae Iorga: "completarea activității serviciului tehnic", începerea lucrărilor de întocmire a Inventarului Monumentelor Istorice care este de mult prevăzut în programul Comisiunii dar nu s-a putut rezolva până acum". Interesant este cum justifică, la acea vreme, N. Ghica-Budești, care avea renumele unui șef foarte exigent, începerea lucrărilor: „Fiind că campania acestui an va fi foarte săracă cu lucrări propriu zise de arhitectură și de reparații și fiind că din această cauză se constată la arhitecții serviciului o tendință spre *far niente* păgubitoare atât Comisiunii cât și lor înșile, cu onoare propun ca să complectăm activitatea serviciului începând lucrările pentru întocmirea Inventariului Monumentelor Istorice care stă de mult în programul Comisiunii Monumentelor Istorice, dar care nu s-a putut realiza până acum”.

Ghica-Budești propune o inventariere pe județe, ținându-se seama de organizarea serviciului. Ca izvoare de lucru se indică spre consultare Anuarul Casei Bisericii din 1909 și Dicționarul geografic, Anuarele mitropoliilor și episcopioilor, chestionarele din 1921 și „informații culese și din alte publicații “ce s-ar mai găsi în biblioteca, în arhivă și în corespondența oficială a Comisiunii, unde sunt date istorice, planuri și fotografii.

La 22 iunie 1932, după ce referatul lui Ghica-Budești a fost înșușit de C.M.I, se emite un ordin circular pentru începerea lucrărilor semnat de Nicolae Iorga și arhitectul șef Ghica-Budești. „Inventariul” se va face pe județe care au fost repartizate arhitecților Comisiei, astfel: arh. Atanasescu, județele Vâlcea și Dolj; arhitect Horia Teodoru, jud. Iași; arh. Ștefan Balș, jud. Neamț; arh. Em. Costescu, orașul București și arh. Sterie Becu, jud. Prahova. Sunt precizate cele 13 puncte care trebuiesc avute în vedere la întocmirea inventarului. Ele cuprind, în afara datelor administrative, descrierea sumară a monumentului cu releveul complet și fotografii, inscripțiile, date despre zugrăveli, inventarul și date despre clădirile învecinate. După cum se observă tematica este aceeași cu a chestionarelor din 1921 dar, dat fiind pregătirea de specialitate a personalului C.M.I., calitatea fișelor întocmite este superioară.

La 10 februarie 1933 arhitectul Ștefan Balș depune un memoriu prin care face o seamă de recomandări metodologice, în vederea depozitării materialului cules pentru ca lucrarea să fie sistematizată astfel ca ea să aibă un caracter unitar. „Clasarea pe fișe – credea Ștefan Balș în 1933 – este cea mai indicată pentru acest scop”. El propune:

- Un cazier de fișe pentru planuri
- Un cazier de fișe pentru carnete de schițe și relevee
- Un cazier de fișe pentru fotografii
- Un cazier de fișe pentru dosare

În continuare dezvoltă ce trebuie să conțină „cazierul de planuri”:

„localizarea administrativă, date privind conținutul cazierului de planuri adică: plan, secție, desen fațadă, calitatea suportului, hârtie sau calc, executat în tuș, cerneală sau creion. Dacă a fost publicat sau nu. Se vor întocmi dosare cuprinzând proiectele cu devizele aferente”. El mai propune ca fișele să aibă o culoare diferită pentru fiecare secol și o listă cu bibliografia monumentului respectiv.

Fișele – scrie Șt. Balș - vor fi așezate în dosare, în ordinea alfabetică a localităților.

Partea cea mai folositoare a acestei lucrări sunt releveele monumentelor.

Materialul scris s-a concretizat în tabele în care monumentele sunt grupate astfel: mănăstiri, orașe, biserici de zid în ordine cronologică, biserici de lemn în aceeași ordine. În continuare se dau date extrase din bibliografia indicată sau din alte lucrări. Titlurile cărților cu numărul paginilor (vorbind despre acea biserică).

El mai anunță că partea care i-a revenit – județul Neamț – a terminat-o la 11 noiembrie 1932 și a făcut lista monumentelor din județ. Ea conține 165 de biserici și mănăstiri din care 95 sunt de lemn și 70 de zid. De notat că în arhiva DMI nu s-au găsit rapoartele celorlalți arhitecți desemnați pentru această lucrare.

Concluzia care se desprinde din analiza acestor operațiuni este că s-a întocmit o conștiințioasă lucrare administrativă, din care, repetăm, cea mai valoroasă parte sunt releveele de arhitectură. Trebuie remarcat că la stadiul în care se afla cercetarea monumentelor în acei ani, așa cum se reflecta aceasta în bibliografia existentă atunci, nu permiteau a se face ceva mai complet. Fapt este că aceste lucrări nu au fost încheiate. Scopul propus, „Inventarul monumentelor”, nu a fost atins⁸⁸. Trebuie scos în evidență însă aportul teoretic cu privire la metodologia de lucru care a fost în parte însușită de funcționarii DMI. Este o contribuție de seamă în evoluția acestei preocupări, adică inventarierea monumentelor.

*

În anul 1934 apare *Legea pentru inventarierea averilor și veniturilor aparținând bisericilor naționale și celorlalte culte*⁸⁹. Nu sunt amintite în text monumentele istorice, dar formularul de inventariere (formularul nr. 2), care se referă la clădiri, cere, între altele, pentru biserici date cu privire la anul construcției, materialul din care este clădită, starea actuală a clădirii și suprafața în metri pătrați. Termen de predare a fost de șase luni. Aceste inventare sunt depuse în arhiva Ministerului de Finanțe.

În acei ani continuă să apară lucrări care au caracterul unor repertorii

⁸⁸ Actele privind acest episod din activitatea CMI sunt depozitate în arhiva INP, fond CMI, ds. Inventar 1932.

⁸⁹ „Monitorul Oficial”, nr 162 din 17 iulie 1934 și broșură.

locale cum ar fi: *Anuarul Arhiepiscopiei Iașilor*, 1930; V. Drăghiceanu, *Monumentele Olteniei*; în BCMI 1931-1934; C. Buracu, *Din trecutul bisericilor din Almăj [Caras-Severin]* în „Foaia Diecezeană” 1931, nr. 20, Caransebeș; Jolán Balogh, *A renaissance építészet es szobrászat Erdelyben (Arhitectura și sculptura Renașterii în Transilvania)*, în revista „Magyar Művészet” (Arta Ungară), Budapesta, 1934-1935; V. Brătulescu și Remus Ilie, *Mănăstiri și biserici din Ifov*, București, 1935, 80 pagini; Erast Hostiuc, *Schiturile și mănăstirile din Bucovina de altădată*, București 1935; I. Donat, *Fundațiile religioase ale Olteniei. Mănăstiri și schituri*, Craiova 1937, 97 pagini; Ștefan Meteș - *Mănăstirile românești din Transilvania*, Sibiu, 1936; Victor Brătulescu, *Biserici de câmp*, în BCMI, 1939, p. 132. Gh. Bezviconi, *Material istoric din Basarabia*, BCMI, 1940, p. 42, (autorul amintește faptul că în anul 1939 a trimis un chestionar la prefecturile basarabene dar a primit răspunsuri incomplete).

În anul 1938 a fost făcută o nouă listă a monumentelor, de data aceasta cu concursul organelor administrative. Se cere prin Ministerul Afacerilor Interne să fie întocmite “tabele cuprinzând construcțiile bisericesti mai vechi de 1850”. Operațiunea se îndeplinește conștiincios cu concursul chesturilor de poliție și ale unor servicii ale prefecturilor. Nici aceste tabele nu-și găsesc o finalizare într-o listă a monumentelor⁹⁰.

Alte lucrări cu caracter de repertoriu continuă să apară în toată țara: N. Corneanu, *Monografia eparhiei Caransebeș*, Caransebeș, 1940; Victor Brătulescu, *Biserici din Prahova*, în BCMI, 1940. Victor Brătulescu, *Mănăstiri din Maramureș*, în BCMI, 1941; I. Popescu - Cilieni, *Biserici, târguri și sate din județul Vâlcea*, Craiova 1941; Dümerling Ödön, *A ferenczrend középkori csucsives építészeti emlékei Magyarországon (Monumente de arhitectură medievală ogivale aparținând ordinului franciscan din Ungaria)*, în revista „Tehnika Budapesta”, 1941-1943. O mențiune specială trebuie făcută privitoare la lucrarea lui Titus Roșu, *Însemnări și inscripții bihorene*, Beiuș, 1941. Autorul și-a început activitatea în anii '20 cercetând 200 de biserici bihorene și a descris 900 de cărți vechi. Dintre acestea 279 au fost editate în Țara Românească, 115 la Râmnic, 108 la București, 14 la Târgoviște, 9 la Buzău, 3 la Snagov și altele fără indicarea locului tipăririi; H. Dj. Siruni, *Bisericile armene din țările române*, în revista “Ani”, 1942-1943; I. Popescu, *Biserici, târguri și case din județul Gorj*, Craiova, 1944; V. Vlăduceanu, *Mănăstiri bănățene*, Timișoara, 1947.

În anul 1942 arhitectul Horia Teodoru depune un memoriu la Comisia Monumentelor Istorice prin care atrage atenția că în anul 1943 „se va împlini patruzeci de ani de la publicarea ultimului inventar” (1903)

⁹⁰ Arhiva I.N.P., fond C.M.I., „Inventare de monumente istorice”, 1938.

și propune să se publice din nou „Inventarul General al Monumentelor Istorice din România”, motivând această propunere prin faptul că:

„Inventarul vechi conține unele imprecizuni și unele erori.

În timp de patruzeci de ani probabil au intervenit și unele schimbări în împărțirea administrativă și în numele locurilor.

Între monumentele trecute în inventar sunt foarte multe preistorice și romane.

În urma ultimelor măsuri luate de Comisiune un foarte mare număr de monumente vor fi clasate prin decret, în mod definitiv, urmând a fi trecute în Inventarul general.

Pentru aceste monumente nu avem întotdeauna o cunoaștere exactă asupra hramului, parohiei, satului, cătunului, comunei, plășii etc..”

În aceste condițiuni propune următoarele măsuri preliminare: „Pregătirea din timp a materialului relativ la monumentele preistorice și romane și să se dea o însărcinare specială celor în drept”. Propune textul unui chestionar pentru revizuirea monumentelor evului mediu și epocii moderne care, ca fond, nu diferă de cele anterioare: localizare administrativă, hram, ctitor, anul construcției etc..

Nu cunoaștem urmările acestei inițiative pe care putem să o apreciem pentru anul când a fost propusă ca fiind caducă. Era an de război, cu bombardamente care puteau distruge un monument a doua zi după ce a fost înregistrat. România suferise importante pierderi teritoriale în 1940 ceea ce făcea ca Inventarul propus să fie incomplet. Mai pot fi invocate și alte argumente dar ne menținem numai la cele prezentate mai sus pe care le considerăm a fi cele principale”⁹¹.

Trebuie amintită aici și o operațiune care s-a desfășurat tot în anul 1942 la Craiova. Potrivit unei însemnări a preotului D. Bălașa consemnată în revista „Mitropolia Olteniei”, din 1964, nr. 2-3 p. 282, nota 5: “În anul 1942 printr-un ordin al mitropolitului Nifon se strânseseră la Craiova mai multe cărți vechi de ritual bisericesc. Ele erau depozitate la tipografie și urmau să fie expediate pentru a fi utilizate la slujba bisericească în alte eparhii. Socotind că aceste cărți aveau note marginale, prezentau un deosebit interes pentru istoricul satelor din care veneau am făcut o întâmpinare motivată... propunând o comisie de triere”. După triere, cărțile au fost depuse la muzeul Mitropoliei și de aici au ajuns la Muzeul Regional al Olteniei.

La 20 aprilie 1943 se înregistrează la CMI o adresă a Primăriei Municipiului București, Direcția Planului și Sistematizare prin care cere să i se indice și alte monumente în afară de biserici. “Foarte probabil – cităm din document – că nu numai bisericile trebuiesc considerate ca monumente istorice, ci și alte clădiri, iar desemnarea lor este tot de resortul Comisiei d-vstră”. Iscălesc primarul general g-ral M. Skeleti, și arh. Davidescu,

⁹¹ Arhiva IN.P., fond C.M.I., dosar 3834/1942.

directorul Planului și Sistemizare.

Sunt comunicate: 106 biserici, 2 case: casa Moruzi-Cantacuzino din Calea Victorie și casa Melik din str. Spătarului nr. 8; 5 cruci de piatră, 1 fântână de piatră din str. Viitor fără număr⁹².

Între anii 1944 (după 23 august) și 1947 sunt luate în evidență și clasate, prin decrete regale semnate de Majestatea Sa Regele Mihai, ca monumente istorice mai multe conace, castele și case boierești la intervenția proprietarilor sau a consilierilor culturali ai județelor în încercarea de a le salva de consecințele reformei agrare din 1945.

Semnalăm aici și sesizările făcute în aceiași ani, 1947-1948, de către Uniunea Populară Maghiară intervenind pentru salvarea unor castele și conace din Transilvania.

Constantin I. Karadja depune la Academie la 28 februarie 1947 un memoriu prin care cere: "alcătuirea unui inventar complet al monumentelor noastre ca să știm cel puțin exact în ce stare se găsesc ele în urma războiului. Cred că acest inventar ar trebui publicat și răspândit prin presă și astfel, pentru ca fiecare să fie pus în măsură a vedea cum stăm".

Arhitectul Horia Teodoru se ocupă de această sesizare și constată că în Moldova și mai ales la Iași sunt cele mai multe monumente care au suferit de pe urmele războiului și adaugă; "Daunele nu au o importanță egală la toate monumentele"⁹³.

Urmare a unui Ordin al Ministerului Artelor și Informațiilor se întocmește pentru nevoile administrative, în anul 1948, o nouă listă a monumentelor. Ea este mult mai cuprinzătoare decât cele întocmite înainte de război și în care figurează pentru prima oară numeroase monumente de arhitectură civilă semnalate de consilierii culturali ai județelor⁹⁴.

Desigur, toate aceste liste nu puteau ține locul unui inventar al patrimoniului istoric al țării supus distrugerii din rațiuni ideologice, marxiste, așa cum o dovedesc numeroasele sesizări aflate în arhiva I.N.P. Așadar o Listă a monumentelor, rebotezate "de cultură" a devenit necesară.

*

În anul 1951, la 25 iunie se constituie Comisia științifică a Muzeelor, Monumentelor Istorice și Artistice în cadrul Academiei R.P.R.⁹⁵. Comisia

⁹² *Ibidem*, dos. 3834.

⁹³ *Ibidem*, dos. 3842.

⁹⁴ Arhiva I.N.P., „Inventariere de monumente istorice”.

⁹⁵ Decretul nr. 46, publicat în "Buletinul Oficial", nr. 35 din 11 martie 1951. La ședința de constituire a Comisiei au luat parte și cei doi consilieri sovietici ce funcționau pe lângă Academia R.P.R. Pentru a înțelege contextul politic al înființării Comisiei și începerea lucrărilor de inventariere a monumentelor amintim că la 14 octombrie 1948 Consiliul de Miniștri al U.R.S.S emite, sub semnătura lui I. V. Stalin, hotărârea nr. 3898 "Despre măsurile de îmbunătățire a păstrării monumentelor de cultură". Articolul 11 prevedea ca pe lângă Academia de Științe să se înființeze "un consiliu științifico-metodic pentru păstrarea

de la Academie face mai multe intervenții pentru salvarea și protejarea monumentelor. În același scop se emite o circulară la 20 octombrie prin care se cere protejarea siturilor arheologice și paza cetăților antice.

Merită a fi subliniată atitudinea acestei comisii, în salvarea de la demolare a ansamblului Brâncuși de la Târgu Jiu, demolare inițiată de autoritățile locale⁹⁶. Nu trebuie uitată starea de spirit în care își începea activitatea Comisia de recenzare a monumentelor după ce cu nu mult timp în urmă au fost demolate statui și busturi reprezentând marile personalități ale țării și au fost șterse toate inscripțiile și însemnele comemorative, cu precădere cele care aminteau într-un fel monarhia.

Dar Comisiei i se trasează ca sarcină principală întocmirea inventarului monumentelor istorice și ținerea evidenței lor. În acest scop se emite Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 968 din 4 aprilie 1953 și se constituie Comisia Centrală de Inventariere care include cinci instituții cu profil cultural, între care și Direcția Centrală de Statistică și cele raionale și orășenești și care încep să funcționeze mai întâi sub conducerea profesorului arheolog Gh. Ștefan, apoi din 17 martie 1953 a prof. arh. Grigore Ionescu. Academia a obținut la 7 ianuarie 1953 suma de 460.000 lei pentru pregătirea materială a lucrărilor de inventariere. S-au tipărit și expediat în țară 20.000 broșuri cuprinzând "Instrucțiuni precum și pentru inventarierea monumentelor culturii materiale din R.P.R." și o "Anexă" la aceste instrucțiuni. 150.000 de chestionare numite "fișa monumentului", 10.000 exemplare pentru "Situația numerică" și 3.000 "situații centralizatoare". Pentru Regiunea Autonomă Maghiară fișele au fost traduse în limba maghiară. Hotărârea prevedea și alocarea fondurilor necesare întocmirii inventarului, pentru imprimate, deplasări, premieri etc.. Munca efectivă de inventariere a revenit corpului didactic și altor cadre de intelectuali locuitori ai satelor.

Foarte interesante sunt cele cuprinse în broșura cu "Instrucțiuni" sus amintită. Ele oglindesc scopul și principiile acestei lucrări în sistemul de gândire a anului 1951. Astfel, "scopul inventarierii este de a stabili o evidență exactă și de a identifica și cunoaște starea tuturor monumentelor culturii materiale pentru ca pe baza acestor date să se poată lua măsuri de conservare a monumentelor, spre a putea fi puse în slujba educării maselor".

"Monumentele culturii materiale" - sintagmă nouă prin care sunt

monumentelor de cultură". Articolul 5 prevedea "să se elaboreze și să se aprobe în decurs de 3 luni instrucțiuni ce privire la modul de evidență, înregistrare și întreținere a monumentelor de arhitectură, de artă arheologice și istorice", iar articolul 6 stabilea ca în *cursul anilor 1948-1949* să se întocmească "o evidență a tuturor monumentelor cunoscute până în prezent ce urmează a fi înscrise în listele de monumente de cultură ale Statului". Broșura apărută la Moscova în 1949 și tradusă și în limba română cuprinde și „Regulamentul despre păstrarea monumentelor de cultură.”

⁹⁶ A se vedea: Oliver Velescu, *Intenția de demolare a Coloanei Infinitului (1951) sau cum au devenit sculpturile lui Brâncuși de „inspirație folclorică”*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, X, 1999, nr. 1-4.

definite mărturiile trecutului istoric al țării - supuse inventarierii se împart în monumente istorice și monumente artistice”.

Monumentul istoric a fost definit în felul următor: “Se înțelege prin monument istoric orice construcție, operă a meșterilor trecutului, legată de pământ, care prezintă importanță din punct de vedere istoric, tehnic sau artistic”. Tipurile de monumente istorice sunt explicate după “orânduiri” istoriei așa cum au fost ele definite de istoria marxistă.

Iată și definiția monumentelor artistice: “Monumentele de artă au o îndoită importanță. Comemorând prin opere sculpturale de mare valoare artistică fapte de seamă din istoria țării, comemorând pe luptătorii pentru cauza clasei muncitoare, pe eroii militari, pe oamenii de știință, de tehnică, de literatură, de artă etc. ele dezvoltă în oamenii muncii sentimente de recunoștință și sunt un imbold pentru ducerea mai departe a luptei pentru construirea socialismului. Pe de altă parte, prin realizarea lor artistică ele arată dezvoltarea creației noastre plastice, în mersul către o artă a poporului, către o artă realist socialistă”. *“Anexa la Instrucțiuni”* cuprinde următoarea precizare la “definiția” de mai sus: “aliniatul trebuie interpretat în sensul că se vor inventaria statuile și reliefurile care comemorează fapte importante din istoria țării, luptătorii pentru cauza clasei muncitoare, eroii militari căzuți pentru eliberarea patriei noastre, monumente care oglindesc prietenia de veacuri dintre poporul român și poporul rus, monumente ridicate în cinstea eroilor sovietici”.

Categoriile de monumente “artistice” sunt în fapt aceleași ca în Regulamentul monumentelor publice din 1938.

Chestionarul de format mare (40 x 25 cm) cuprinde 20 de întrebări, cu subpuncte. Fișele completate de învățători trebuiau confirmate - cu ștampilă - de autoritățile locale. Calitatea lor diferă de la o fișă la alta și sunt redactate în spiritul epocii. De exemplu, la întrebarea nr. 11 “Evenimentul de care este legat monumentul ?” - în cazul unui castel din Transilvania se răspunde: “A servit familiei care au ținut în iobăgie oamenii muncii din localitate” (!).

Este totuși cazul de a sublinia caracterul educativ pe care le-au avut chestionarele difuzate în mai toate satele țării spre a fi completate de intelectualitatea mărunță a satelor. În condițiile acelor ani a cere date despre o troiță, o casă boierească, o biserică, cerând date despre valoarea istorică și artistică a însemnat foarte mult, dincolo de răspunsurile uneori politizate în spiritul luptei de clasă și a ateismului, insolite sau inexacte din chestionare.

Fapt este că în anul 1953 a fost cel mai amplu și aproape complet recensământ de până atunci al monumentelor istorice din România. Felul cum au decurs operațiunile de sortare și clasare a fișelor sosite din țară sunt foarte bine reflectate în Raportul din 19 martie 1954 al Comisiei

Monumentelor înaintat conducerii Academiei R.P.R. Îl redăm în continuare:

În baza H.C.M. nr. 868 din 4 aprilie 1953 prin care s-a hotărât inventarierea monumentelor, a luat ființă și Comisia Centrală sus numită care avea sarcina să trieze fișele întocmite pe teren.

Inventarierea propriu-zisă s-a efectuat între 7-9 iunie 1953, înregistrându-se 11.158 monumente.

Materialul sosit de pe teren a fost clasat în patru mari categorii: monumente de arheologie, monumente de arhitectură, monumente istorice și monumente artistice.

La încheierea lucrărilor la 31 decembrie 1953, în urma analizării materialului de teren și a completării lui prin cercetare de bibliografie, situația se prezintă astfel:

Categoria monumentelor	Monumente propuse spre clasare	Monumente cu documentare incompletă	Monumente Nesusceptibile de clasare	Monumente neinventariate propuse spre clasare	Total
Arheologia	1.601	499	124	1.067	3.291
Arhitectura	3.707	1.810	460	625	6.202
Istorice	432	1.103	816	4	2.355
Artistice	314	319	56	56	425
Lupta pentru democrație	217	-	-	-	217
Total	6.271	3.431	1.456	1.732	12.890

La totalul de 12.890 monumente înregistrate, comisia a făcut următoarele constatări:

Fișe lipsite de interes istoric	1.456
Fișe insuficient documentate	3.431
Monumente propuse spre clasare	6.271
Depistate din bibliografie	1.732

Monumentele de arheologie

Se propun includerea în liste a stațiunilor arheologice care, deși săpate, reprezintă un interes deosebit, de exemplu Cucuteni sau Hăbășești.

În ceea ce privește peșterile și valurile de pământ, se propune includerea în liste numai a acelor mai importante (valuri de întindere mai mare).

Se propune să nu fie cuprinse în listă movilele chiar dacă "eventual pot acoperi ruine necunoscute" și locurile descoperirilor întâmplătoare (cca. 1000 de astfel de sesizări prin fișe) ele urmând a fi incluse în repertoriul arheologic.

În legătură cu aceste probleme Comisia Științifică a Muzeelor și Monumentelor hotărăște crearea unei categorii de locuri de interes istoric, listă care urmează să fie comunicată Sfatului Popular local.

Monumente de arhitectură

Se propune pentru o serie de biserici, case, etc. din prima jumătate a veacului XIX sigur datate dar necunoscute ca înfățișare și valoare artistică să fie cercetate ulterior, urmând ca apoi să fie incluse în listă.

Se mai propune pentru clădirile reprezentative și monumentele din a doua jumătate a sec. XIX - obiective care potrivit instrucțiunilor, recenziei de teren nu s-au ocupat - să fie incluse în listă în urma consultării Institutului de Arhitectură și a Uniunii Arhitecților.

Comisia Științifică aprobă aceste propuneri.

Monumente Istorice

Raportul include în această categorie "monumente legate de evenimente istorice dar lipsite de interes artistic" și pentru care s-a "primit de pe teren un număr însemnat de fișe" și care sunt:

- Monumente ale eroilor din 1916-1918
- Monumente ale eroilor din 1944 români și sovietici
- Monumente ale eroilor din 1806-1812, 1828-1829, 1848, 1877.
- Monumente ridicate în amintirea deportaților evrei

Din această categorie se consideră "că nu e cazul să fie reținute decât acele monumente care au o valoare artistică certă pentru celelalte urmând a se întocmi liste ce urmează a fi comunicate Ministerului Culturii și Ministerului Forțelor Armate".

Și această propunere este adoptată de către Comisia Științifică a Muzeelor și Monumentelor.

Monumente Artistice

Se constată că există o importantă categorie de monumente realizate din punct de vedere artistic dar necorespunzătoare istoric. Acestea se propune să nu fie incluse în listă, un tabel al lor urmând a fi înaintat Ministerului Culturii.

Crucile de piatră înregistrate pe teren ca "artistice" urmează să fie trecute în listă ca "istorice" datorită textului lor.

Monumente funerare ale oamenilor cu însemnătate recunoscută, indiferent de valoarea artistică a mormântului, să fie socotite istorice, iar acele pietre funerare valoroase prin ele însele, să fie socotite monumente "artistice".

Propunerea a fost însușită.

În baza acestor directive s-a trecut la definitivarea listei monumentelor. Conform Raportului privind încheierea lucrărilor Comisiei Centrale de Inventariere a Monumentelor Culturii Materiale din 24 iunie 1954, s-au obținut următoarele rezultate.

Au fost trecute în listă 4.548 monumente, pe categorii ele sunt 110 monumente de arheologie; 3.555 monumente de arhitectură; 411 monumente artistice și 472 monumente istorice. Dintre acestea din urmă, 27 sunt monumente legate de lupta poporului pentru democrație (alese de către Institutul de istorie a partidului din totalul de 227 monumente inventariate pe teren).

Deosebit de aceste patru categorii, a fost creată, la cererea Comisiei Științifice a Muzeelor, Monumentelor Istorice și Artistice, o nouă categorie denumită "monumente comemorative, mausolee, osuare și cimitire ale eroilor căzuți pe teritoriul R.P.R." care cuprindea un număr de 474 monumente înregistrate pe teren, la care s-au adăugat și cimitirele înregistrate la Ministerul Forțelor Armate și pentru care se va întocmi mai târziu un chestionar: "Fișa pentru cimitire și morminte comemorative" (se pare că în 1958) și din al cărui cuprins reținem: Situație, cimitir, morminte separate, gropi comune, texte, inscripții, limba în care sunt redactate, dacă cimitirul a fost strămutat, evenimentul comemorat, naționalitatea ostașilor, anul constituirii sale, proprietarul locului, numărul însemnelor de căpătâi, nr. morminte, starea de conservare, dacă există alei de acces, împrejurimi, dacă are zonă de protecție.

Diferența de la numărul monumentelor înscrise pe lista monumentelor definitive, la numărul total de 13.056 monumente (11.158 înregistrate pe teren și 1898 depistate de Colectivul de specialiști, se repartizează în modul următor:

a) monumente arheologice de categoria II-a, cărora nu li se atribuie calitatea de monumente de cultură, dar care se bucură totuși de protecția Statului (3215 monumente).

b) monumente de categorii diferite înregistrate pe teren, care în urma cercetărilor s-au dovedit a nu fi susceptibile de a primi calitatea de monument de cultură (2.224 monumente).

c) monumente de categorii diferite, asupra cărora studiile de documentare nu au putut fi duse la capăt, ele necesitând ulterioare cercetări și în special vizite pe teren (3.269 monumente)⁹⁷.

Rezultatele acestei activități foarte laborioase care s-a desfășurat la Academie s-a concretizat într-o Hotărâre a Consiliului de Miniștri nr. 1161 din 23 iunie 1955 prin care la Articolul 1 "se declară monumente

⁹⁷ Întregul material al acestei Inventarii a fost preluat în anul 1959 de către Direcția Monumentelor Istorice. În anii care au urmat el a fost prelucrat arhivistic, întocmindu-se fișe tematice pentru fiecare pachet cu cele 13.000 de chestionare. Din nefericire la mutarea intempestivă a arhivei în anul 1977 după desființarea D.M.I. la mănăstirea Văcărești, supusă ulterior demolării, acest fond de arhivă s-a pierdut. El nu a mai fost regăsit la reluarea activității D.M.I. în 1990. Semnalăm articolul lui Debreczeni Laszló, *A 1953 évi kolozsvári építészettörténeti eredményei* (Învățămintele recensământului monumentelor din Cluj din 1953 pentru istoria arhitecturii), în volumul omagial *Kelemen Lajos emlékkönyv*, Cluj, 1957, p. 219-248.

de cultură, monumentele arheologice, de arhitectură, de artă plastică și istorice cuprinse în alăturatele liste, care fac parte integrantă din prezenta hotărâre” Articolul 2 impunea ca Academia RPR în termen de trei luni “va tipări și difuza listele monumentelor de cultură de pe teritoriul R.P.R.” ceea ce s-a și realizat Cartea cuprinzând în cele 296 de pagini listele sus amintite și un indice sub titlul „Lista monumentelor de cultura de pe teritoriul R.P.R”. Editura Academiei 1956, tiraj 2000 exemplare. Aceasta Listă va fi completată ulterior cu un supliment cu 28 de monumente de cultura aprobate printr-un HCM, nr. 1619 din 3 noiembrie 1957.

*

În paralel, urmare a Hotărârii de partid din 13 noiembrie 1952 prin care s-a înființat Comitetul de Stat pentru Arhitectură și Construcții (C.S.A.C) copiindu-se modelul sovietic de organizare, se înființează Direcția Generală a Monumentelor de Arhitectură⁹⁸.

La 15 aprilie 1953 sunt difuzate la toate Secțiunile de Arhitectură și Sistematizare (S.A.S.) din țară un „Chestionar S.A.S.” care cuprinde 29 de întrebări din care reținem, în afara celor de localizare administrativă (se cere prima dată și numărul de telefon), „scurtul istoric al monumentului, întemeiere, dărâmări, refaceri, incendii etc., legende privitoare la monument, textul inscripțiilor, descrierea sumară a monumentului - arhitectura, construcția, materialul din care este construit, decorația, starea tehnică a clădirii, estimarea aproximativă a lucrărilor urgente și de restaurare, folosința monumentului. În acest scop s-au întocmit Instrucțiunile nr. 4 privind măsurile urgente ce trebuie luate pentru păstrarea monumentelor istorice de arhitectură”.

Pentru ceea ce interesează tema acestui studiu iată definiția dată monumentelor istorice de arhitectură în aceste „Instrucțiuni”:

”Ele reprezintă dovezile materiale ale dezvoltării culturii și civilizației pe teritoriul patriei noastre și au o mare importanță pentru studierea trecutului de luptă și de muncă a poporului. Ele ne ajută să cunoaștem dezvoltarea tehnicii, arhitecturii și artelor în țara noastră, tot odată sunt o armă în educarea muncii și a tineretului în spiritului patriotismului, a dragostei față de patria eliberată, în care poporul este stăpânul tuturor bogățiilor și frumuseților ei”.

Instrucțiunile cuprind măsuri judicioase de întreținere și protejare a monumentelor, dar stilul în care sunt explicate – în „limbajul de lemn” al epocii, plin de lozinci poate constitui subiectul unei alte lucrări⁹⁹.

La 21 mai 1953 C.S.A.C. emite “Instrucțiunea nr. 7 - lista I”, cuprinzând

⁹⁸ Sunt traduse din limba rusă “Instrucțiuni cu privire la modul de evidență, înregistrare, întreținere și restaurare a monumentelor de arhitectură aflate în păstrarea statului”, Moscova, 1949.

⁹⁹ Oliver Velescu, *O contribuție la istoria formării „limbajului de lemn”*, (1948-1949), în „București. Materiale de istoriografie și muzeografie”, XXV, 2011, p. 79.

un prim tabel de 1000 de monumente istorice de arhitectură, dintre cele mai reprezentative "valabilă pentru anii 1953 și 1954", până la încheierea inventarierii aflată în curs de desfășurare. La 1 iulie 1953 apare Lista II aprobată prin Ordinul C.S.A.C. nr. 269/1953 care cuprinde alte 1000 de monumente. În 17 februarie 1954, cu Ordinul nr. 43/1954, este difuzată Lista III cu alte 1.000 de monumente și, ultima, Lista IV, Ordinul C.S.A.C., nr. 172 din 13 iulie 1954, cu încă 1.000 de monumente. Trebuie subliniat că ele au avut caracter de urgență de apărare și protecție a monumentelor în condițiile dezvoltării construcțiilor de tot felul în mediul urban dar și în cel rural. Conotația ideologică, în contextul „luptei de clasă” și al luptei „împotriva cosmopolitismului”, a fost acela „de valorificarea moștenirii culturale”

Aceste „liste provizorii” au fost întocmite pe baza lucrărilor lui Ghica-Budești, Gh. Balș, Grigore Ionescu, M. Csaki, și V. Roth, folosindu-se și materiale din arhiva D.M.I. de către arhitecții salariați ai Direcției, dintre care cităm numele lui G. M. Cantacuzino, P. Em. Miclescu, Ion Balș și alții.

Listele acestea cu 4.000 de monumente au avut în acei ani putere legală fiind investite cu valoare juridică prin ordine ale unui organ de stat - C.S.A.C. - ce funcționa pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri. Elaborarea acestor liste a avut la acea vreme caracter de urgență pentru protejarea monumentelor, pentru că exista atunci un vid legislativ, între anii 1948-1955. Noua lege a monumentelor, "Hotărârea privind păstrarea și folosirea monumentelor de cultură" aprobată cu nr. 661 din 22 aprilie 1955, a apărut în "Colecția de hotărâri și dispoziții ale Consiliului de Miniștri al R.P.R., nr. 21 din 27 aprilie 1955, iar sus amintita "Listă a monumentelor de cultură de pe teritoriul R.P.R.", aprobată prin Hotărârea Consiliului de Miniștri cu nr. 1160 din 23 iunie 1955 a apărut - reamintim - sub formă de carte la 31 martie 1956.

Cartea cu „Lista monumentelor de cultură” elaborată la Academie a fost declarată imediat după apariție, din rațiuni politice, de "uz intern". Ea cuprinde în cele 195 de pagini, 115 monumente de arheologie, 3359 monumente de arhitectură, 405 monumente de artă plastică și 190 monumente istorice care sunt investite cu putere juridică pentru că "făc parte integrală din prezenta hotărâre" (H.C.M. 1160/1955). "Uzul intern" se justifica în acei ani prin limitarea accesului la această publicație numai a persoanelor autorizate de a o consulta. Interdicția, în cazul de față, se referea la folosința necorespunzătoare a monumentelor foste case sau conace boierești, cum ar fi, de pildă, cea de la poziția 1223 (p. 59): Casa Brăiloiu din Vădeni (Gorj) „azi Școala de tractoriști” sau Cula Radian din Radomiru - Caracal (poziția 1062, p. 53), „azi Maternitate de porci”; Casa Rosetti-Catargiu din Răducăneni - Huși (1607, p. 73) "azi Spital de boli

mintale”; Castelul Bethlen din Dragu – Jibou (880 pag. 47), „azi depozit de cereale și dispensar”, iar exemplele de acest fel se pot însuti.

După prima listă cu valoare de lege publicată în anul 1897, la 1 iunie (a se vedea mai sus) “Lista monumentelor de cultură” din anul 1956 are importanța ei istorică, pentru că ea reprezintă finalizarea unor eforturi de-a lungul anilor pentru întocmirea unei evidențe a monumentelor istorice din România.

În anul 1956 în Direcția Generală a Monumentelor Istorice se însușește ideea clasificării monumentelor în trei categorii, republicane, regionale și locale.

Arhitectul G. M. Cantacuzino, într-un amplu referat ocupându-se de această problemă, scria: “Cele de interes republican sunt în primul rând operele din trecut de valoare universală și cu totul originale cum sunt palatele brâncovenesti, marile mănăstiri din Moldova și Muntenia, bisericile pictate din Moldova, bisericile fortificate din Ardeal, unele case vechi și unele cetăți și biserici a căror însemnătate interesează cultura toată”.

„Monumentele de interes regional sunt acelea care se leagă de caracterul aparte al unei regiuni.

Monumentele de interes local sunt construcțiile a căror semnificație, frumusețe sau valoare documentară nu trece de cadrul mai modest al unui oraș sau sat.

Toate aceste trei categorii formează însă un tot în care nici una din ele nu poate fi neglijată. Într-un oraș de pildă, în care s-ar găsi, pe aceeași stradă, o serie de construcții de interes local, aceste construcții pot crea un complex din cele mai interesante...”.

Arhitectul Ion Balș propune la 6 noiembrie 1956 aceeași clasificare, justificându-o astfel: “pentru a da precădere celor mai importante monumente de arhitectură de pe teritoriul R.P.R. în opera de restaurare, consolidare, reparare etc. (în ce privește prevederea de fonduri, proiectare, controlul lucrărilor pe șantier etc.) am socotit că este necesară o clasare pe 3 categorii a monumentelor de arhitectură republicană, după cum urmează: Categoria I monumente de importanță republicană, II regională și III locale”.

Aceste idei concretizate într-o adresă au fost trimise Comisiei de la Academie. La 20 iunie 1957 propunerea a fost discutată în cadrul Comisiei iar răspunsul se trimite, după un an, la 27 noiembrie 1957. Prin adresa Comisiei, semnată de prof. arh. Grigore Ionescu și secretarul științific reputatul filosof Dan Bădărău se respinge această propunere astfel: “Comisia a fost de părere ca această clasificare să fie făcută pentru uzul intern, dat fiind că orice publicare ar comporta riscul ca organele de resort ca și beneficiarii să neglijeze cu totul bunurile din categoriile inferioare”¹⁰⁰.

¹⁰⁰ Arhiva I.N.P., Dosar Evidența Monumentelor, 1956-1961

Între anii 1956-1960 se înregistrează o bogată corsepondență¹⁰¹ prin care sunt sesizate lipsuri și greșeli în Lista publicată. Fac sesizări secțiunile de Arhitectură și Sistematizare dar și autoritățile religioase. Așa de pildă, S.A.S. Timișoara, prin Longin Oprișă, constata la 3 februarie 1956: "Lista nu cuprinde o seamă de monumente importante, care au figurat pe Listele anterioare (provizorii)". De la Ploiești sun semnalate "erori și omisiuni" (12 iunie 1956, bine cunoscutul preot C. Mătasă de la Piatra Neamț; la fel la 1 august 1956) Eparhia reformată din Cluj. etc..

Cităm unele confuzii și erori. Astfel cetatea Deva figurează în listă de două ori, odată cu numele "cetatea medievală" cu adresa "pe dealul Cetății" și apoi, cu două rânduri mai jos: „ruine de castel medieval” sau, un alt exemplu: la Brad, regiunea Hunedoara, figurează: "biserica evanghelică fortificată". Acest titlu pune la încercare cunoștințele de istorie ale fiecăruia. În realitate, la Brad (Hunedoara) nu au fost niciodată coloniști sași și nu există nici o biserică fortificată. Probabil că este vorba aci nu de orașul Brad ci de comuna Bradu de lângă Sibiu unde într-adevăr există o biserică în stil romanic cu o incintă fortificată, dar care nu figurează în lista monumentelor. Exemple de felul acesta s-ar putea înmulți.

Această situație a determinat C.S.A.C. să "traseze sarcini" S.A.S.-urilor de a completa, între anii 1957-1958, noi chestionare, redactate însă pe plan local, de unde și diferențe calitative. Important a fost că în aceste chestionare s-a cerut să se răspundă și la întrebări privitoare la starea tehnică a clădirilor și ce lucrări ar fi necesare, se mai cerea și o descriere a zonei de protecție.

Încă din 1955, la 16 noiembrie, părintele C. Mătasă, directorul muzeului din Piatra Neamț redactează un *Chestionar privind probleme de ordin istoric și etnografic din cuprinsul regiunii Bacău*. Din cele 18 întrebări reținem cele privitoare la case vechi (întrebarea 3) poduri, ruine, biserici (întrebarea 5), mori (întrebarea 10). Răspunsurile, probabil se află la muzeul din Piatra Neamț.

Un astfel de recensământ foarte documentat s-a executat în 1957 în Oltenia cu sprijinul Mitropoliei. Fișele sunt în arhiva D.M.I. la dosarele fiecărui monument recenzat.

Problema cărților vechi, păstrarea lor, a constituit de-a lungul deceniilor preocuparea mai multor cercetători din toată țara, conștienți de valoarea lor bibliografică și istorică prin însemnările ce le cuprind. Depozitarea lor a cunoscut două tendințe, cea de a fi păstrate la parohiile respective sau colectarea lor și depozitarea lor centralizată. Desigur condițiile ideale ar fi fost păstrarea lor la biserică sau parohia unde au servit cultului, părere susținută de majoritatea celor care le-au studiat și care considerau că fac „corp comun” cu monumentul respectiv, sporind valoarea

¹⁰¹ *Ibidem*.

lui patrimonială, părere împărtășită între alții de Nicolae Iorga, Ioana Cristache-Panait, Gh. Ciuhandu și alții. Dar cărți vechi se aflau depozitate și la bisericile mai noi sau care nu întruneau calitatea de monument.

În anii 1955 și 1956 problema colectării cărților vechi devine actuală – Patriarhia Bisericii Ortodoxe trimite o circulară (nr. 7660/1955) către toate parohiile din țară prin care se cerea a se trimite la Administrația patriarhală cărțile de cult tipărite cu litere cirilice. Secția de arhitectură și sistematizare a regiunii București cere Patriarhiei (adresa 18315/1955) să revină asupra acestei circulare „deoarece ea contravine legilor de protejare a inventarului unui monument istoric”. În acest sens a fost sesizată și Direcția Generală a Monumentelor Istorice din cadrul C.S.C.A.S. care intervine în acest sens la Patriarhie. La 29 decembrie 1955 Cancelaria Sf. Sinod răspunde DGMI invocând „HCM. nr. 2775/1952 și dispozițiile din Regulamentul privind păstrarea și folosirea monumentelor de cultură piesele de mobilier și obiectele ce se află în cuprinsul unui monument de arhitectură nu includ cărțile de cult, acestea fiind legate de natura cultului nu de monument... Cărțile de cult se folosesc și se pot muta în ori ce lăcaș de cult, după necesitate, și în ori ce loc unde se oficiază slujbele, fie și în afară de biserică”; iscălește Vicar Patriarhal Antim Târgovișteanul. Poziția Direcției Generale a Monumentelor Istorice este clar exprimată prin răspunsul care-l trimite Patriarhiei la 25 ianuarie 1956: „Cărțile fac parte din inventarul monumentelor istorice. Însemnările din aceste cărți conțin știri istorice și uneori date despre schimbările în înfățișarea monumentului. Din păcate cărțile vechi sunt prost păstrate. Este necesară inventarierea lor temeinică și adăpostirea lor corespunzătoare”. Se cere Patriarhiei să supravegheze aceste operațiuni¹⁰².

*

Din acești ani - aproximativ începând din anul 1954 - vreme de trei decenii în revistele editate de cele cinci mitropolii ale țării se publică cu regularitate articole de un înalt nivel științific privitoare la monumentele istorice. Pentru ceea ce interesează aici, importante sunt studiile - adevărate repertorii - care prezintă bisericile grupate fie pe unități administrative, fie pe văile unor râuri. Un interes deosebit se arată bisericilor de lemn. Trebuie amintite și studiile și comunicările care apar în revista „Studii și Cercetări de Istoria Artei” și în anuarele muzeelor, ca și monografiile multor monumente publicate mai ales de editura Meridiane. Nu pot fi uitate Repertoriile bibliografice ale lui Nicolae Stoicescu pentru București, Țara Românească, Oltenia, Banat și Moldova.

Nu lipsite de interes, chiar valoroase pentru a se cunoaște istoria artei și arhitecturii medievale din Transilvania sunt: Balogh Jolan, *A magyar*

¹⁰² Această corespondență, a cărei urmări nu o cunoaștem este depusă la Arhiva I.N.P., dosar „Evidența Monumentelor”, 1956-1961.

renaissance építészet (Arhitectura Renașterii în Ungaria), Budapeșt, 1953 și Gerö Laszlo, *Magyar országi várépítészet (Arhitectura cetăților din Ungaria)*, Budapeșt, 1955. Mai semnalăm: I. Popescu-Cilien, *Biserici de lemn din raionul Tg. Jiu*, în „Mitropolia Olteniei”, VII, 1955, nr. 10-12, p. 638-643 și de același *Bisericile de lemn din raionul Novaci*, în aceeași revistă, VIII, 1956, nr. 6-7 p. 408-414; G. Oprescu, *Bisericile cetăți ale sașilor din Ardeal*, București 1956; Grigore Ionescu, *București. Orașul și monumentele sale*. București 1956; Erich Dubowy, *Sighișoara un oraș medieval* București 1957; *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*. Lucrare colectivă elaborată de Institutul de Istoria Artei sub redacția prof. Mihai Berza. editura Academiei București, 1958. O mențiune deosebită trebuie făcută pentru voluminoasa și erudita lucrare a profesorului Virgil Vătășanu, *Istoria artei feudale în țările române*, București, 1959. Tot V. Vătășanu publică *Contribuții la studiul tipologiei bisericilor de lemn din țările române* în „Anuarul Institutului de Istorie”, Cluj, 1960. Radu Crețeanu, un harnic cercetător al arhitecturii ecleziastice de lemn din Țara Românească, publică următoarele studii: *Bisericile de lemn din raionul Baia de Aramă*, în „Mitropolia Olteniei”, XI, 1959, nr. 5-6, p. 287; *Bisericile de lemn din raionul Turnu-Severin*, în aceeași revistă, XIII, 1961, nr. 10-12, p. 682; *Bisericile de lemn din raionul Strehaia*, idem, 1964; *Bisericile de lemn din regiunea București*, în *Glasul Bisericii*, XXIII, 1964, nr. 1-2, p. 50-104. Textul se referă la așezările din județele Ilfov, Vlașca, Teleorman. Autorul studiază 29 de biserici de lemn – istoricul și tipologia – datate între anii 1711-1864, considerate a fi „reprezentative pentru perioada de înflorire a acestei arhitecturi” Crețeanu mai constată că „procentajul simțitor mai ridicat al bisericilor de lemn în regiunea de câmp a Munteniei față de regiunea de deal contrazice o părere aproape unanim acceptată, anume că arhitectura de lemn ar fi specifică regiunilor de deal spre deosebire de regiunile de câmp, sărace în materie de arhitectură populară”. El amintește că zona a fost intens împădurită - codrii Vlăsiei și Deliormanului. Nu a studiat Bărăganul, „zonă de de colonizare prea recentă pentru a prezenta interes în probleme urmărite”. El mai sesizează fenomenul mutării bisericilor de lemn din satele mai înstărite la altele mai sărace. O reeditare a acestui studiu într-un volum a apărut în 1968.

Problema dispariției bisericilor de lemn, cu precădere în Banat, a fost studiată de I. B. Mureșianu¹⁰³. „Cu două secole în urmă – scrie I. B. Mureșianu – erau aproape 500 biserici de lemn”. Dispariția lor este explicată prin: „cauze sociale și psihice pentru înlăturarea formelor arhaice”; la aceasta a contribuit „creșterea materială a țărănimii, lupta pentru dezrobirea religioasă, resentimente față de un trecut dureros”. Toate acestea determină

¹⁰³ I. B. Mureșianu, *Aspecte din trecutul bisericii bănățene*, în „Mitropolia Banatului”, XIX, nr. 7-9, 1969, p. 422.

renunțarea la bisericile de lemn și tendința spre monumentalitate prin înlocuirea lor cu construcții din cărămidă egale cu a cele ale celorlalte culte din sat. Fenomenul ar fi început în anul 1759 o dată cu ridicarea bisericii din Lugoj. Dacă în 1891 erau în Banat 250 de biserici de lemn, în 1930, erau 45, iar în 1969 se păstrau doar 21 de biserici de lemn.

*

La 19 septembrie 1959, adjunctul ministrului, arhitectul Nicolae Bădescu de la C.S.C.A.S., se adresează primului secretar al Academiei R.P.R. Ștefan Milcu printr-o adresă în care îl sesizează despre existența unor neconcordanțe legislative în domeniul monumentelor istorice, ivite ca urmare a trecerii la DMI a Comisiei Științifice a Monumentelor Istorice și Artistice, în baza Hotărârii Consiliului de Miniștri nr. 781/1959 și a protocolului încheiat de Academie și C.S.A.C.S.: „Prin Decretul 46/1951 și HCM 661/1955, încă în vigoare (mai ales art. 3 din Decretul 46/1951 și articolul 3 din HCM 661/1956), prevăd ca propunerile pentru acordarea sau pierderea calității de monument istoric al unui edificiu se vor face de Academia RPR prin Comisia Științifică sus menționată”. „Este necesară – se scrie în această adresă - elucidarea acestei probleme, deoarece o serie de instituții ni se adresează cu cereri de clasare sau declarare a unor clădiri din patrimoniul lor și care nu pot fi rezolvate, necunoscând încă punctul d-vstră de vedere”.

La 1 august 1960 Direcția Monumentelor începe o nouă inventariere a monumentelor istorice intitulată „*Evidența Monumentelor Istorice din R.P.R.*”, lucrările de coordonare a întregii activități fiind încredințate istoricului Oliver Velescu. În acest scop se adresează unor instituții de specialitate ca, de pildă, Institutul de Arheologie căruia i se comunica că, „întrucât pe actuala listă figurează un număr foarte restrâns de stațiuni arheologice și pentru că după apariția listei din 1956 s-au făcut descoperiri importante, multe stațiuni sunt în afara protecției legale, iar în caz de distrugere a lor legea monumentelor este inoperantă”. Se cerea o listă documentată cupropuneri de clasare dar și de declasare a acestor stațiuni, până la 15 septembrie 1960. Muzeului Satului i se cerea să comunice casele țărănești și instalațiile de industrie casnică recent descoperite pentru a fi incluse în noua listă. Muzeului Tehnic i se comunică că monumentele industriale și tehnice n-au constituit decât într-o foarte mică măsură obiectul unei protecții legale, socotim că aceste mărturii ale dezvoltării tehnice trebuie ocrotite prin legea monumentelor istorice”. Ministerul Culturii este rugat să trimită o listă a caselor memoriale și a monumentelor de artă plastică. Muzeului de Istorie al Orașului București i se cerea să comunice noi propuneri, în special construcții civile. Institutului de Istorie al Partidului i se cerea să comunice propunerile lor de clădiri care au fost omise din Lista din anul

1956. Răspunsurile au fost evazive s-au nu s-a răspuns de loc¹⁰⁴.

În luna noiembrie 1960 se tipăresc fișele după ce au fost aprobate (cenzurate) de Direcția Presei și a Tipăriturilor iar la 23 decembrie 1961 Ministerul Finanțelor aprobă pentru anul 1961 pentru executarea lucrării "Repertoriul monumentelor istorice" suma de 200.000 lei plus 130.000 lei fond nescriptic.

În anul 1960 lucrarea de studiere și completare a fișelor s-a executat pe teren, în regiunea Hunedoara, de către arhitecți și istorici din D.M.I, serviciul de studii și avizare; ținându-se însă seama de marele volum de muncă, personalul nefiind scutit de celelalte atribuții de serviciu, s-a hotărât continuarea lucrării prin Direcțiile de Sistematizare Arhitectură și Proiectarea Construcțiilor (D.S.P.A.C.) ale fiecărei regiuni.

În baza art. 7 din H.C.M. 661 și Ordinul C.S.C.A.S. nr. 13/1960 prin care a fost aprobat Regulamentul de funcționare a D.S.A.P.C.-urilor, unde la capitolul II era prevăzută obligația de a ține evidența monumentelor istorice, la 15 decembrie lucrarea de Evidența Monumentelor urma să fie continuată prin instituțiile sus menționate.

În țară lucrările s-au desfășurat în mod inegal în funcție de felul cum au organizat sfaturile regionale îndeplinirea acestei sarcini. Un impuls serios s-a dat lucrării după ce Consiliul de Miniștri a fixat, prin Ordinul circular nr. 50487 din 23 februarie 1963, ca termen de predare a lucrării 1 iulie 1963, iar ca urmare a unei ședințe de colectiv care a avut loc la Consiliul de Miniștri la 30 ianuarie 1963 s-a hotărât, între alte măsuri privind monumentele istorice, și prezentarea la Consiliul de Miniștri a noii liste a monumentelor istorice la 31 decembrie 1963. Dacă la începutul lucrărilor a existat o oarecare neîncredere în posibilitățile de rezolvare a acestei sarcini de către Sfaturile populare, practica a dovedit însă contrariul. Asigurându-și colaborarea istoricilor, fie prin muzeele locale sau angajând istorici în calitate de colaboratori externi, fișele de inventariere au fost întocmite în cele din urmă așa cum au prevăzut instrucțiunile C.S.C.A.S. - D.M.I., adică în colaborare tehnicieni și istorici. Calitatea lucrărilor s-a asigurat prin asistența tehnică a D.M.I. Pentru a se evita greșelile fiecare fișă a fost citită de către delegații Direcției Monumentelor Istorice, fiind repinse acele materiale care nu corespundeau calitativ, iar în ceea ce privește propunerile noi de includere și excludere, acestea au fost verificate de către delegații D.M.I. prin deplasări la fața locului.

Ceea ce deosebește fundamental însă această lucrare de celelalte anterioare a fost obligativitatea ca monumentul să fie cercetat la fața locului, iar datele furnizate de diverși informatori locali să fie confruntate, dându-se și indicația provenienței știrilor, document scris sau tradiția orală. De asemeni au fost înlocuite chestionarele tradiționale cu fișe analitice prin

¹⁰⁴ Arhiva I.N.P., Dosar Evidența Monumentelor, 1956-1961.

care au fost cerute noi date și o nouă grupare a lor în pagină, pe probleme. Au fost luate în considerare formularele vechi. În general s-au evitat întrebări cu caracter subiectiv de felul acelor din chestionarul din 1921 când se întreba despre tâmpla bisericii dacă este frumoasă, răspunsurile fiind lăsate la aprecierea preoților de la țară. Așa se face că din Oltenia au venit răspunsuri „că e frumoșică”. Pornind de la valoarea contemporană a monumentelor, s-a urmărit încadrarea lor social-economică. În acest scop a fost alcătuită o fișă de localitate prin care se cer principalele date istorice și economice ale așezării în care se află monumentul, profilul social și economic al localității atât în trecut cât și în prezent. Pentru valorificarea monumentelor au o deosebită importanță rubricile privitoare la perspectivele de dezvoltare ale localității și interesul turistic pe care o poate prezenta.

O altă noutate este fișa de ansamblu monumental. Ea are menirea de a atrage atenția asupra faptului că un monument nu trebuie judecat în sine ci în cadrul complexului din care face parte. Acest lucru era foarte important nu numai pentru studiile de arhitectură sau arheologice dar și pentru activitatea de protejare pentru că, de multe ori construcții valoroase scapau protecției legale, tocmai pentru că se aflau în apropierea unui monument. Și acest lucru este foarte important mai ales pentru lucrările de sistematizare a orașelor (de exemplu o casă veche situată lângă o biserică monument istoric sau ruine ale unei construcții mai vechi, lângă un imobil declarat monument istoric).

În fine fișa monumentului urmărește să aducă un minimum de informații științifice privitoare la monumentul ce este descris. S-a urmărit ca în fișa de monument să fie cuprinite cât mai multe date obiective și mult mai puține date de interpretare. Din experiența vechilor chestionare se știa că există o tendință de a descrie cu lux de amănunte fapte care pot duce cu ușurință în eroare pe cercetători. De aceea s-a cerut cu consecvență ca răspunsurile să fie date strict la tema indicată. Grupate, datele privitoare la un monument cuprinse în fișă se referă la următoarele teme:

1. Date de localizare administrativă și topografică
2. Date istorice
3. Date artistice
4. Date tehnice
5. Date documentare (izvoare, bibliografie și propuneri de studii).

Foarte important este faptul că pentru prima oară s-au cerut planul, secția longitudinală și minimum patru fotografii. Chiar în cazul în care s-ar fi rezumat numai la atât tot ar fi însemnat un mare progres față de recensămintele anterioare, dar mai mult s-a cerut prin fișele de monument și o analiză a stării de conservare, cu indicarea precisă a degradărilor constatate. Aceste date se preconiza să servească la întocmirea unui plan

de perspectivă al Direcției Monumentelor Istorice.

Se poate spune, în concluzie, că prin inventarierea monumentelor din 1963 s-a urmărit obținerea unui minim de informații astfel ca cercetătorul care va consulta fișa să se poată orienta rapid asupra problemelor pe care le ridică monumentul. Metoda de investigare folosită a fost cea monografică, ea dând rezultatele cele mai bune.

Este foarte posibil că și în cadrul acestei campanii de inventariere să fi avut loc scăpări sau să fi fost înregistrate unele date greșite, fapt inerent la o lucrare de proporțiile acesteia la care participă zeci de colaboratori cu pregătire inegală.

În lunile pregătitoare încheierii lucrărilor de Evidența monumentelor s-a discutat în forurile superioare de partid (secția Știință a Comitetului Central) ca inventarierea să reflecte politica de valorificare a moștenirii cultural-artistice și "să contribuie la educația socială a maselor largi".

Au fost două teze care merită a fi reamintite. Exista o părere, cu un ecou destul de larg, care acredita ideea că noua listă a monumentelor istorice trebuie să fie "reprezentativă" cuprinzând doar un număr restrâns de monumente, evident cele mai valoroase. S-a argumentat că a judeca astfel însemna a reduce întreaga istorie a țării doar la câteva momente importante ale ei, neglijând manifestările artistice pe însemnate perioade de timp, în fine a nu reflecta situația reală a trecutului istoric al patriei noastre.

S-a mai argumentat împotriva acestui curent că monumentele trebuie considerate izvoare istorice, ceea ce și sunt de fapt, de unde concluzia că întocmirea unei liste a lor, prin analogie cu un catalog de documente trebuie să fie supus aceluiași legi ale metodei istorice, cuprinzând, cum este firesc date despre toate documentele cunoscute. De aceea lista monumentelor nu trebuie să aibă o tematică care, prin esența ei, ar restrânge-o, ci ea va trebui să fie generală și completă. De asemenea s-a susținut că nu pot exista pete albe pe harta monumentelor pentru că nu există colț de țară care să nu fi avut istoria lui, parte integrantă din istoria României.

Tot cu privire la viitoarea listă, în legătură cu o ierarhizare valorică a monumentelor, s-a invocat criteriul istoric.

Valoarea istorică trebuie să fie precumpănitoare în aprecierea calității de monument, totuși trebuie făcută o gradație a monumentelor, pentru că, la fel ca și alte izvoare istorice, unele sunt mai importante, iar altele au o semnificație mai redusă, chiar dacă au aceeași vechime. Ținând seama de acest principiu urma ca din lista monumentelor istorice să fie alese acele monumente care sunt mărturii ale principalelor epoci și evenimente care au determinat dezvoltarea istorică a țării. Dacă din punct de vedere legal dispozițiile rămăneau aceleași pentru toate monumentele, categoriei amintite trebuia să i se dea o atenție deosebită și ar fi urmat să constituie centrul de preocupare, ca restaurare, a Direcției Monumentelor Istorice.

Legat tot de problema unei "liste reprezentative" erau necesare argumente pentru monumentele "urâte". S-a argumentat în felul următor:

O ultimă problemă legată de valoarea istorică a unei construcții se referă la starea ei de conservare. Aceasta este un element specific monumentelor istorice. Din cauza rolului lor funcțional transformările efectuate de-a lungul veacurilor sunt de cele mai multe ori dăunătoare, iar practica a demonstrat cu prisosință acest fapt. Dar o clădire urățită de intervenții ulterioare poate păstra suficiente elemente pentru punerea în valoare printr-o restaurare judicioasă. De aceea includerea în lista monumentelor istorice nu trebuie să se facă sub impresia aspectului actual, care poate fi dezolant, ci în perspectiva posibilităților de restaurare viitoare a acelei clădiri.

Trebuia însă imediat precizat că nu ne refeream aci la monumentele ruinate a căror valoare istorică era judecată la fel ca și la clădirile în bună stare. Mai exista, însă, o foarte numeroasă categorie de construcții care deși transformate păstrează unele elemente, mărturii ale formei sau decorației lor inițiale. Aceste piese trebuiesc ocrotite de lege și de aceea includerea lor în Listă era necesară, însă cu următoarele precizări: O piesă în sine, un portal, un ancadrament de fereastră poate fi monument dar din punct de vedere legal el are nevoie și de o zonă de protecție, ori cea mai bună protecție i-o oferă însăși clădirea în care este adăpostită. De aceea includerea în Listă a acestor clădiri urmează să se facă cu mențiunea "pentru piesa X".

Valoarea artistică a monumentelor nu trebuie neglijată tocmai din considerentele arătate ceva mai sus. Criteriul artistic de înscriere în lista monumentelor trebuie luat în considerare tot în perspectivă istorică.

În același timp trebuie luată în considerare la înscrierea monumentului în peisaj, fie el natural, fie o rezolvare urbanistică. Dar criteriul artistic de apreciere al unui monument se referă și la valoarea pieselor care le conține, bunăoară pictura sau sculptura monumentului. Ajungem, astfel, la concluzia că valoarea artistică a unui monument sporește valoarea lui istorică, uneori putând avea un rol preponderent față de criteriul istoric de apreciere.

O altă problemă care s-a cerut a fi lămurită la nivelul structurilor mentale ale factorilor de decizie ai anilor 1963-1964 a fost componentele Listei monumentelor prin definirea diferitelor categorii pe care urma să le cuprindă. S-a încercat o definiție a lor după cum urmează:

Monumente de natură arheologică. Sunt din punct de vedere al protejării lor de două feluri, cele necercetate care constituie rezervații arheologice și monumentele arheologice propriu-zise. S-a arătat că numărul celor protejate astăzi legal este foarte mic față de cele cuprinse în *Repertoriul arheologic* întocmit de către Institutul de arheologie. Asupra importanței acestei chestiuni nu trebuie insistat. Fără o protecție legală nu pot fi oprite distrugerile care se mai întâmplă în diferitele puncte din țară.

Supuse aceleleași legislații, a monumentelor, stațiunile arheologice trebuie să se bucure de același regim ca și celelalte categorii de monumente istorice, adică zone de protecție, restricții la amplasări de construcții etc.

Monumente comemorative, care sunt fie case sau altfel de construcții cu caracter memorial și locuri legate de desfășurarea unui eveniment istoric. (locul unei bătălii, a unei adunări importante, etc.). Tot în această categorie intră mormintele unor oameni de seamă și cimitirele de eroi. O categorie aparte a acestui gen de monumente sunt plăcile comemorative care, prin caracterul lor mobil pot fi instalate și pe construcții moderne.

Categoria aceasta largă de monumente, foarte importantă pentru educația patriotică, nu poate fi deocamdată protejată legal pentru că ele nu au fost încă toate depistate și lipsesc criteriile pentru aprecierea calității lor de monument. Problema includerii în listă a acestor monumente rămâne încă deschisă.

Monumentele de arhitectură sunt cele mai numeroase ele constituind baza listei monumentelor istorice. S-ar părea că despre acest gen de monumente s-a spus totul urmând ca în listă să fie incluse acele construcții care corespund cerințelor expuse mai sus. Ar fi poate necesar de precizat că nu interesează numai conservarea operei de arhitectură ca unicat de sine stătător, ci considerându-l ca un component al unui ansamblu urban sau rural. De aici ideea fișei de ansamblu despre care s-a vorbit și de unde necesitatea de a include în lista monumentelor nu numai piese izolate ci și ansambluri urbane sau rurale. Trebuie precizat însă că includerea unui ansamblu în listă nu scutește declararea ca monument istoric a fiecărei piese în parte, fapt care a reieșit din activitatea practică într-u cât s-a dovedit că fiecare casă a unui ansamblu trebuie bine apărată de diferite "reparații" care riscă, în cele din urmă, să compromită valoarea ansamblului. Legat de această problemă este și aceea a conservării tramei stradale atunci când ea este mărturia unei dezvoltări istorice sau creația unor înaintași ai urbanismului de la noi.

O altă problemă legată de includerea în lista monumentelor istorice este aceea a edificiilor publice, construcții din secolele XIX și XX. O atentă selecționare se impune pentru toate orașele țării pentru că ele sunt mărturiile istoriei arhitecturii moderne și contemporane, ele dând, de multe ori, nota caracteristică orașelor noastre. Considerăm că noua listă va trebui să cuprindă exemplarele cele mai reprezentative ale tuturor curentelor din arhitectura ultimilor 150 de ani și care și-au câștigat un loc în istoria arhitecturii noastre.

Monumente tehnice. O mai mare atenție urmează să se dea mărturiilor dezvoltării industriale a țării. În ultimii ani au fost depistate furnale, poduri și alte construcții tehnice din secolul XVIII și XIX care pot figura, cu drept cuvânt, în lista monumentelor istorice.

Monumente ale artei populare și de interes etnografic, fără de care lista monumentelor istorice ar fi incompletă. Ținându-se seama de transformările înnoitoare prin care trec satele noastre conservarea unor piese ale arhitecturii populare și chiar crearea unor rezervații de arhitectură populară este o sarcină urgentă a fi realizată o dată cu noua listă a monumentelor istorice.

Monumentele de artă plastică. Problema reprezentărilor de artă plastică, mai ales a monumentelor sculpturale, este dificilă. În actuala listă sunt incluse o seamă de monumente a căror valoare artistică este îndoielnică, alături de altele care sunt necorespunzătoare. În noua listă a monumentelor vor trebui, după părerea noastră, incluse numai acele monumente de artă plastică care și-au câștigat un loc binemeritat în arta noastră, fie prin valoarea lor documentară ca martore ale progresului făcut în dezvoltarea sculpturii la noi și, bineînțeles, acele monumente care datorită măiestriei lor artistice constituie o fală a țării.

Această categorie de monumente cuprinde un variat număr de realizări de natură foarte diferită, statui și busturi, pietre funerare, monumente votive, cruci de piatră și lemn, fântâni etc.

Remintim că partea aceasta din text reproduce memoriul justificativ cerut în anul 1964, urmare a ecoului pe care l-a avut această lucrare în toată țara și sesizat de numeroșii instructori care au raportat, însoțindu-le cu proprii lor păreri.

A fost necesară și explicarea aspectului Listei. Text, tehnoredactare, anexele listei.

Reamintim că la fel ca și lista din anul 1955 cea nouă va avea un caracter oficial, de lege. Acest fapt face ca ea trebuie să aibă un caracter unitar și foarte concis, redactarea ei făcându-se în stil legislativ. De aceea în lista oficială nu au ce căuta texte suplimentare, note, lămuriri și altfel de adausuri proprii textelor obișnuite. Este foarte important ca în câteva cuvinte, care să nu depășească un rând, să fie precizate principalele date de identificare și trăsăturile caracteristice care să justifice calitatea de monument.

Datele pe care trebuia să le cuprindă lista oficială a monumentelor istorice s-a propus a fi următoarele:

Datele administrative de localizare: regiune, raion, comună, sat sau adresa, după împărțirea administrativă aflată atunci în vigoare.

Numele monumentului. Considerăm că denumirea istorică intrată în uzul vorbirii curente de felul "cetatea Bathory" trebuie să fie numele monumentului. Un cuvânt și despre denumirea bisericilor monument istoric. În general ele poartă două denumiri, una după hram și alta populară care ajută la localizarea topografică, de pildă, "biserica din vale", sau de timp, "biserica veche", sau după materialul de construcție "biserica de lemn".

Considerăm că în lista oficială vor trebui să figureze toate acele denumiri care să permită o cât mai ușoară identificare a lor de către autoritățile care le au în pază.

Justificarea calității de monument va trebui făcută prin enunțarea a ceea ce este caracteristic, fie anul sau secolul construcției, principala trăsătură arhitectonică sau istorică, încât să se știe de toți care vor folosi lista monumentelor de ce acea piesă este monument.

Monumentele vor fi așezate în listă după criteriul împărțirii administrative. Totuși, pentru a veni în ajutorul cercetătorilor, lista monumentelor istorice va fi însoțită de un indice tematic care va cuprinde o prezentare a monumentelor potrivit trăsăturilor lor arhitectonice precum și un tabel cronologic al monumentelor. De asemenea va fi întocmită o listă a monumentelor de valoare republicană.

Odată lucrarea încheiată s-a putut face următorul bilanț.

Față de lista anterioară care cuprindea 4.345 monumente, în noua listă sunt propuse un număr de 5.274 monumente după cum urmează:

	Lista veche	Lista nouă	Observații
Monumente de arheologie	115	803	Numărul a crescut prin includerea rezervațiilor arheologice comunicate de Institutul de Arheologie
Monumente de arhitectură	3359	3445	Cuprinzând la o singură poziție ansamblurile civile Sebeș 9 monunte, Arad 8, Băile Herculane 10, Caransebeș 7, Brașov 112, Mediaș 33, Sibiu 97, Sighișoara 107, Cluj 117, Bistrița 33. Total 10 ansambluri cu 533 monumente
Monumente de artă plastică	405	361	Numărul lor a scăzut prin trecerea la muzee a unor piese și care nu întruneau calități artistice
Monumente memoriale	466	665	

Lucrarea nu putea fi considerată a fi încheiată. Lipsește arhitectura secolului XIX, mai ales ansamblurile orașelor din Muntenia, Oltenia și Moldova. Condițiile istorice și politice erau neprielnice – reconstrucția orașelor. Centrele istorice supuse unor examinări din punct de vedere al materialelor de construcție și al rezistenței statice nu întruneau condițiile, după părerea politicienilor, a fi conservate. S-a emis chiar și un normativ

în acest sens¹⁰⁵. Ceea ce a urmat se cunoaște. Trebuie salutată inițiativa Consiliului Popular al Municipiului București la intervențiile arheologului Panait I. Panait, a arhitecților Constantin Joja, Nicolae Pruncu și Peter Derer pentru declararea, printr-un HCM¹⁰⁶, a „Rezervației istorice Curtea Veche”, aflată și ea la un pas de demolare, dar și grija pentru alte cartiere din București.

*

În paralel cu lucrările de evidență ale D.M.I.-ului în țară se execută și alte recesăminte. Astfel, profesorul Atanasie Popa din Cluj, având girul filialei locale a Academiei, difuzează, în anul 1960, un chestionar cu 15 întrebări cu privire la bisericile de lemn existente în 1957. Având în vedere că profesorul Popa s-a ocupat timp de 40 de ani cu culegerea de date privitoare la bisericile ardelenе fondul acesta, depozitat la Cluj (unde?), va trebui neapărat valorificat.

Chestionarele aveau următorul cuprins:

Localitatea.....	Raionul	fost plasa
Numirea veche (rom., magh., germ.)	Regiunea	județul
Apartine comunei	Protopopiatul.....	Episcopia
Oficiul poștal.....		
BISERICI DE LEMN existente în 1957		
1. Din bърne (brad, stejar sau din pămъnt	Schița planului, cu dimen. aproximative (ori din altceva)	Schița vederii laterale, cu dimensiuni aproximative
2. Tencuiala (int. ext.), anul		
Renovări în anii:		
3. A fost adusă din altă parte, din		
4. Altarul (mai mic, ori nu) are		
5. Tinda (pronaosul) are		
6. Aripa la încheieturi, cioplituri la uși tâmplă, grinzi		

¹⁰⁵ Ordinul C.S.C.A.S. nr. 220 din 27 mai 1969 privind normele metodologie de întocmire a schiței de sistematizare. capit. IV, art. 147, pct. e: "Specificul centrului istoric. Menținerea, transformarea parțială sau totală".

¹⁰⁶ H.C.M. nr. 523 din 28 aprilie 1970 privind restaurarea și punerea în valoare a zonei din municipiul București cunoscută sub denumirea „Curtea Veche”.

7. Prispă (târnaț), pridvor, foișor, pe care parte		
8. Lungimea m, lățimea m		
9. Turnul (mic, mijlociu, înalt), ferestre, galerie, arcade		
10. Coiful are fețele, conic, baza patrată, octogonală cu turnulețe		
11. Clopote, icoane, obiecte, cărți vechi	Lucrări scrise asupra bisericii	
12. Antimisul vechiu, de când a fost		
Ce biserică a fost înaintea actualei. Ce s-a întâmplat cu ea. Ce se știe de biserică existentă în Ce soartă a avut (distrusă, mutată) A fost mănăstire în sat ori în apropiere	Inscripții pentru datarea bisericii	
BISERICA DE ZID din anul	pictura (dată, pictor)	anul
Turnul de zid ori de lemn.	În ce stare se găsește	
Ce renovări i s-a făcut	Stilul.	

Pretenții prea mari pentru un preot de țară! Aceasta este unica concluzie.

Tot în anul 1960 Muzeul Brukenthal Sibiu lansează o fișă semnal pentru obiective (instalații, ateliere, unelte etc) care ar interesa organizarea sectorului etnografic în aer liber din Dumbrava Sibiului”. Interesa obiectul, starea lui de conservare, denumirea locală și datele administrative pentru indentificare.

*

„Reconsiderarea Istoriei” în acei ani a avut o înrâurire importantă și asupra producției editoriale cuprinzând cărți și articole interesând și marele public: ghiduri turistice, scurte monografii ale unor monumente, amintim aici Editura Meridiane care publică valoroasa colecție „Monumentele Patriei”. Pentru ceea ce interesează aici, continuând tradiția vechilor Șematisme și Catagrafii apar numeroase lucrări bibliografice având ca subiect principal monumentele. Apare foarte valoroasa culegere de *Repertorii* ale lui Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, 1961; *Repertoriul al localităților și monumentele*

din Țara Românească (Muntenia, Oltenia, Dobrogea), 2 volume, Craiova 1970; *Bibliografia localităților și monumentelor din Banat*, Timișoara, 1972; *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor din Moldova*, București, (987 p.) 1974; *Așezămintele monahale din eparhia Buzăului, în trecut și astăzi*, în *Spiritualitate și istorie la Întorsura Carpaților*, vol II, Buzău, 1983. Petru Comarnescu, *Îndreptar artistic al monumentelor din nordul Moldovei*, București, 1961; Paul Cernovodeanu, *Bisericile din orașul Roșiorii de Vede*, în „Glasul Bisericii” 1961, nr. 3-4; Ioana Cristache Panait, *Bisericile de lemn de pe Valea Almașului*, în „Monumente Istorice. Studii și lucrări de restaurare”, 1961, p. 131; Toth Adalbert, *Contribuții la tipologia arhitecturii de lemn din regiunea Maramureș*, în „Monumente Istorice. Studii și lucrări de restaurare”, II, p. 175; V. Vătășanu, *Contribuție la studiul tipologiei bisericilor de lemn din țările române*, Cluj, 1962; Gh. Sebestyén și V. Sebestyén, *Arhitectura Renașterii în Transilvania*, București, 1963; Rada Teodoru, *Curți întărite târzii*, în S.C.I.A., 1963, p. 335; G. Gr. Anibal, *Biserici târgoviștene*, în „Glasul Bisericii”, 1964, nr. 5-6, p. 578; Radu Heitel, *Monumentele medievale din Sebeș-Alba*, București, 1964; Oliver Velescu, *Cetăți țărănești din Transilvania*, București, 1964. Dimitrie Ionescu, *Biserici vechi din Buzău*, în „Glasul Bisericii”, 1965 nr. 1-2, p. 72; P.H. Stahl, *Vielles eglises en bois de Roumanie*, în „Revue des études sud-est européennes”, 1965, tom. III, nr. 3-4, p. 612; Longin Oprîșa, *Biserici de lemn din Arhiepiscopia Timișoarei și Caransebeșului*, în Mitropolia Banatului XV, 1965 nr. 7-9 și, în aceeași revistă XVII 1967 nr. 7-9; pr. D. Bălașa, *Schituri oltene*, în „Mitropolia Olteniei”, 1964, nr. 3-4. Semnalăm, în mod deosebit, studiul pr. D. Buzatu, *Păstrarea monumentelor de artă bisericească*, în „Mitropolia Olteniei”, 1965, nr. 1-2, p. 9-21; Eugenia Greceanu și Ioana C. Panait, *Biserici românești din raionul Alba*, în „Mitropolia Ardealului”, 1966, nr. 4-6 și nr. 11-12; Nicolae Lupu, *Cetatea Sibiului*, București, 1966; Paul Petrescu *Unitatea de concepție constructivă și decorativă a bisericilor de lemn românești*, în S.C.I.A., 1966 nr. 1; Gh. Curinschi, *Monumentele de arhitectură din Iași*, București, 1967; Vasile Drăguț, *Vechi monumente hunedorene*, București, 1968; Vasile Drăguț, *Cetatea Sighișoarei*, București, 1968; Eugenia Greceanu, *Monumentele medievale din Mediaș*, București, 1968; I. D. Ștefănescu, *Arta veche a Maramureșului* București 1968; Camil Mureșan *Monumentele istorice din Turda*, București, 1968; Ioana C. Panait și Titu Elian, *Bisericile de lemn din nordul Moldovei*, în Monumente Istorice. „Studii și Lucrări de restaurare”, 1968; Eugenia Greceanu, *Tipologia bisericilor de lemn din zona centrală a Transilvaniei*, în „Monumente Istorice”. „Studii și lucrări de restaurare”, 1969; Th. N. Trâpcea, *Despre unele cetăți medievale din Banat*, în „Studii de istorie a Banatului”, Timișoara, 1969; Z. Baronian, *Biserici armene, monumente de artă din Moldova*, în B.O.R., 1969, p. 1222; Mircea Teleguț, *Cioplituri și sculpturi la bisericile de lemn din Banat*, în „Mitropolia Banatului”, XIX, 1969

nr. 1-3, p. 54: Mircea Teleguț, *Arhitectura bisericilor de lemn de pe valea Begheiului*, în „Mitropolia Banatului”, 1970, nr. 4-6; Oliver Velescu, *Știri despre biserici românești din Transilvania culese din „Sionul Românesc”*, în „Mitropolia Banatului”, 1971, nr. 10-12, p. 578; Ioana C. Panait, arh. Florica Dimitriu, *Bisericile de lemn ale Banatului*, în „Mitropolia Banatului”, 1971, nr. 10-12, p. 550; Ioana Cr. Panait și arh. Titu Elian, *Bisericile de lemn din Sălaj*, în „Buletinul Monumentelor Istorice”, 1971, nr. 1; Gh. Anghel, *Cetățile medievale din Transilvania*, București, 1972; Ioana Cr. Panait și arh. Titu Elian, *Bisericile de lemn din Moldova*, în „Buletinul Monumentelor Istorice”, nr. 2, p. 39; Ion Godea, *Monumentele de arhitectură populară din nord-estul României I, Bisericile de lemn din zona Barcău-Crasna și II Bisericile de lemn din Valea Crișului Repede*, Oradea, 1972, 1974; Rada Teodoru, *Vechile biserici din Baia*, în S.C.I.A., 1973 nr. 1; *Repertoriul monumentelor din Bihor*, Oradea, 1974; Al. Avram, *Fortificațiile medievale în Crișana*, în „Biharea”, 1975; Nicolae Stoicescu și Cristian Moisescu *Târgoviște și monumentele sale*, București, 1976; I. B. Mureșan, *Mănăstiri din Banat*, Timișoara, 1976; Gh. Lanevski, *Repertoriul cetăților medievale din județul Arad*, în „Ziridava”, VIII, 1977 și XIII 1981; Vasile Drăguț, *Arta gotică în România*, București, 1979; Gh. I. Catacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească*, București, 1981; Gh. Bratiloveanu, Mihai Spânu, *Monumente de arhitectură de lemn din ținutul Sucevii*, București, 1985; G. Potra, *Istoricul hanurilor bucureștene*, București 1985.

După Revoluție a urmat o adevărată „explozie” bibliografică având ca tematică bisericile și monumentele istorice, semnalăm doar câteva: Ioana Cr. Panait, *Arhitectura de lemn în Transilvania*, București, 1993; J. Bóna, *Árpádok koray várairol, (Despre cetățile epocii arpadiene)*, Debrecen, 1995; Cezara Mucenic *București. Un veac de arhitectură civilă. Secolul XIX*, 1997; Adrian Andrei Rusu și George Pascu Hurezan *Cetățile medievale din județul Arad*, Arad, 1999; Teodor Octavian Gheorghiu *Cetățile orașelor. Apărarea urbană în centrul și estul Europei în Evul Mediu*, București, 2000 și lucrarea colectivă a unor arhitecți, *Ghidul lăcașurilor de cult din București*, (3 volume), București, 2000.

Din această poate prea lungă înșiruire de cărți, studii și articole, în care au fost evitate lucrările monografice și ele foarte numeroase în această epocă, eventualele omisiuni le considerăm inerente completărilor fiind întotdeauna bine venite.

*

Au mai existat solicitări dar și justificări pentru completarea Evidenței cu diferite Liste tematice cerute de diferite instituții, cum ar fi, de pildă, Lista monumentelor musulmane cerută de Ministerul Afacerilor Străine, Lista cu locuri privitoare la Tudor Vladimirescu și altele.

La o sesizare venită de la Guvern, în 1966, căruia i-a fost adresată

cererea demolării unei case din Poiana Sibiului, a fost necesar întocmirea unui referat cu „Propuneri cu privire la întocmirea evidenței monumentelor de arhitectură populară” în care erau prezentate și dezvoltate probleme ce trebuiau rezolvate pentru includerea în *Listă a monumentelor de arhitectură populară*. Acestea au fost: 1. Aspectul juridic: proprietarul nu este interesat de a păstra o casă veche, dorind în mod firesc să construiască o casă nouă pe terenul ce-i aparține. Zona de protecție ar interzice construirea în curtea casei a unui alt imobil. 2. Aspectul social. Implicațiile pe care le-ar ridica o eventuală restrângere a dreptului de a construi case noi ceea ce ar provoca unele greutăți nedorite. 3. Aspectul economic. Fondurile pentru crearea unei Rezervații de arhitectură presupune cheltuieli - expropieri- care nu pot fi întotdeauna asigurate 4. Aspectul utilitar legat de administrarea și îngrijirea unor astfel de case declarate muzeu, salarii, reparații, căi de acces (ulițele pline cu noroi sau praf). 5. Aspectul sistematizării în contextul comasării satelor. Care va fi locul acestor case unicat sau a rezervațiilor? Mai sunt de luat în considerare în contextul înnoirilor propuse specificitatea și însușirile arhitecturii populare. Sunt în satele românești admirabile construcții meșteșugărești șuri, grajduri, pătule crame și poverne. La răscruci sunt fântâni și altele. (S-a evitat a se numi troițele). Se propunea ca eventuala operațiune de inventariere să fie făcută de instituțiile de specialitate: muzeele de artă populară, etnografi, arhitecți specializați în arhitectura populară.

O altă problemă ivită în anul 1967 a fost aceea a inventarierii castelelor din România, solicitare cerută de către Institutul castelelor istorice de la Geneva. A fost necesară întocmirea unui referat în care au fost prezentat un istoric al condițiilor în care au fost construite și apoi distruse cetățile din România, ca și diversitatea lor de la cule la biserici fortificate dar și existența unor castele și conace. Situația precară a acestora dar și statutul lor juridic într-un stat socialist nu făceau o problemă prioritară. Nu trebuie uitat că întreaga politică a restaurării monumentelor era îndreptată de aproape un secol spre biserici și mănăstiri. S-a răspuns totuși prin trimiterea unui articol la instituția din Geneva: Oliver Velescu, *Notes bibliographiques concernant les fortresses et les châteaux de Roumanie* publicat în „Bulletin de l'Institut International des Châteaux Historiques”, Geneve, 1968, nr. 24.

La 16 mai 1969 arhitectul Marcel Locar, membru în Comitetul de Stat pentru Arhitectură și Sistematizare, care coordona D.M.I.-ul, printr-o Notă adresată directorului D.M.I., arh. R. Bordenache, scria: „L-am rugat pe Velescu să pregătească un astfel de material pentru inventarierea monumentelor de arhitectură sec. XIX, domeniu de care nu ne-am ocupat până acum și care trebuie luat în evidența noastră, fiind o epocă care exprimă o dezvoltare proprie a arhitecturii noastre...” Am dezvoltat teza formării orașelor moderne în secolul XIX pentru că se „poate afirma că specificul

orașelor noastre este determinat în parte de arhitectura secolului XIX, și sunt de luat în considerare și construcțiile industriale, inclusiv arhitectura feroviară”. În continuare sunt prezentate aspectele tehnice și administrative ale luării în evidență a clădirilor selectate a deveni monumente istorice. Din nefericire, ambianța politică nu a fost favorabilă adâncirii acestei probleme. Conservarea arhitecturii din secolul XIX va deveni acută în contextul masivelor demolări în anii care au urmat.

Fapt este că deși lucrarea de “Evidență” era încheiată și existau premise favorabile pentru întocmirea unei noi Liste, aceasta din urmă nu a putut fi întocmită din motive ideologice.

Revoluția culturală din 1971 cu argumente ateiste - “prea multe biserici” și începerea lucrărilor de “restructurare” a orașelor - și proiectele de “comasarea satelor” făceau din noua listă a monumentelor o piedică legislativă în înfăptuirea acestor proiecte.

După 1970, după ce D.M.I. a trecut la Comitetul de Stat pentru Cultură și Educație Socialistă (devenit după 1990 Ministerul Culturii) și după începerea “revoluției culturale” întreaga activitate a devenit caducă.

La 30 octombrie 1974 se prezintă pentru “votare” la Marea Adunare Națională “Legea pentru ocrotirea patrimoniului cultural-național”. Deosebit de semnificative pentru ceea ce a urmat a fost discursul lui Dumitru Popescu din 30 octombrie 1974 din care reieșeau adevăratele obiective ale acestei legi: El sublinia „o legiferare socialistă”, “rigoarea și severitatea legii”, “dreptul statului de a veghea” la păstrarea intactă a patrimoniului, una din “laturile principale ale legii” fiind “Identificarea și inventarierea tuturor bunurilor de valoare națională, artistică, istorică și documentară” și „valorificarea științifică în interesul întregului popor”.

În 1977, Direcția Monumentelor Istorice a fost desființată.

Ideea “listei reprezentative” născută în anii 1963-1964 din inițiativa activiștilor de la Comitetul Central PCR este reluată prin subterfugiul UNESCO, al „monumentelor de valoare universală”, iar “laicizarea” listei se face prin includerea în tabele a foarte numeroase imobile, foarte multe din ele de valoare îndoielnică.

Sub expresia „europenizată” „patrimoniul”, inventarierea monumentelor istorice a rămas o preocupare constantă a noilor instituții, desigur pe baze noi, în care „ordinatorul” (folosim expresia franceză pentru calculator) joacă un rol primordial.

RAPORT DE MONITORIZARE A SITULUI "SATE
CU BISERICI FORTIFICATE DIN TRANSILVANIA",
ÎNSCRIS ÎN LISTA PATRIMONIULUI MONDIAL/
UNESCO, Poziția 596 bis - 2011

ist. artă Iozeфина Postăvaru
responsabil monitorizare sit

Abstract

The annual monitoring report for the Site on the World Heritage List / UNESCO - *Villages with fortified churches in Transylvania* was elaborated according to the responsibilities of the National Institute of Heritage and valorise data which were collected during the visits to the villages Călnic (Alba county), Valea Viilor and Biertan (Sibiu county), Saschiz (Mureș county), Dârjiu (Harghita county) and, respectively Viscri and Prejmer (Brașov county), in November 2011 and January 2012. The fieldwork consisted in the inspection of the sites and their buffer zones in order to asset the results of the activities undertaken on their protection in 2011. These visits involved also representatives of the sites' holders and local authorities which are invested by recent *Government Decision no. 1102/2011* to form *Organizing Committees UNESCO* (COU).

Keywords: report, UNESCO sites, fortified churches, Transylvania.

În intervalele 28-30 noiembrie 2011 și 11-13 ianuarie 2012, am efectuat două deplasări în localitățile Călnic (jud. Alba), Valea Viilor, Biertan (jud. Sibiu), Saschiz (jud. Mureș), Dârjiu (județul Harghita) și, respectiv, Viscri și Prejmer (jud. Brașov), în cadrul activităților de monitorizare în vederea elaborării raportului anual pentru situl cu poziția 596 bis din Lista Patrimoniului Mondial / UNESCO - *Sate cu biserici fortificate din Transilvania*, conform atribuțiilor ce revin Institutului Național al Patrimoniului și a responsabilității ce-mi incumbă prin adresa nr. 1321/20.07.2011 a Ministerului Culturii și Patrimoniului Național.

*Fig. 1 - Viscri. Perspectivă asupra satului și a bisericii fortificate, dinspre nord;
Viscri. perspective to the village from the North*

Activitatea pe teren a constat în inspectarea monumentelor și a zonelor lor de protecție în scopul de a evalua rezultatele activităților de protecție întreprinse asupra acestora, în anul 2011.

Constatările pe teren au fost efectuate împreună cu reprezentanți ai deținătorului monumentului din Lista Patrimoniului Mondial, ai autorităților locale – Primăria, Consiliul Județean, Poliția pentru Patrimoniul, Inspectoratul Județean pentru Situații de Urgență – și ai Direcției Județene pentru Cultură și Patrimoniul Național din județele Alba, Brașov, Harghita, Mureș și Sibiu.

Aceste instituții sunt investite prin *Hotărârea de Guvern nr. 1102 din 2 noiembrie 2011 pentru modificarea Programului de protecție și gestiune a monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial UNESCO, aprobat prin Hotărârea Guvernului nr. 1.268/2010* să delege reprezentanți în comitetele de organizare UNESCO (COU). Deplasarea *in situ* a constituit prima reuniune a acestor reprezentanți și a prilejuit discuții asupra managementului monumentelor și a stadiului de implementare a Programului de protecție și gestiune a sitului înscris în Lista Patrimoniului Mondial.

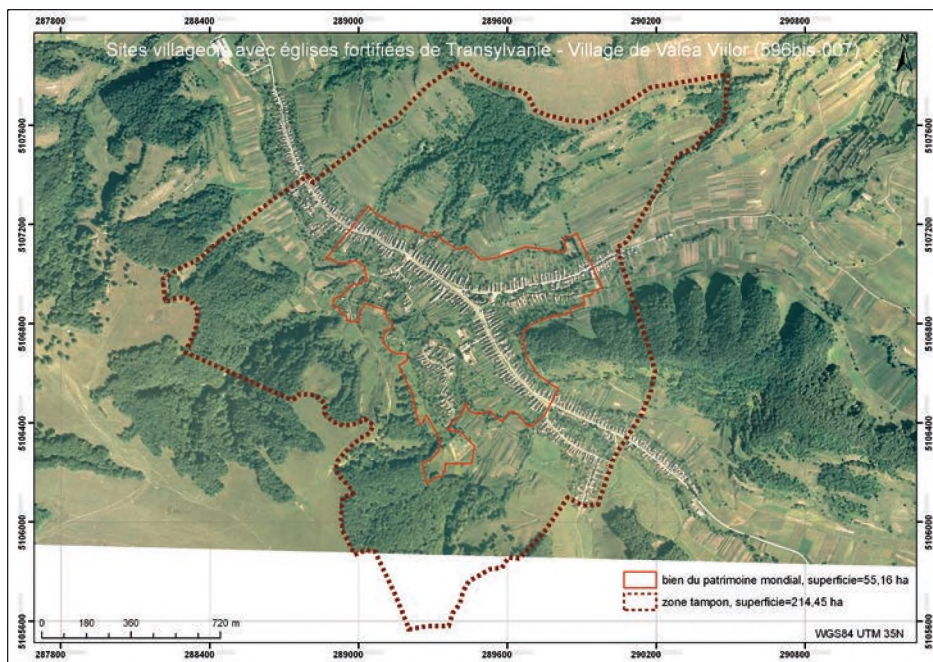

Fig. 2 - Valea Viilor. Delimitarea sitului și a zonei sale de protecție în programul eGISpat, validată în anul 2009; Valea Viilor. The core and the buffer zone, in eGISpat Programme, as validated in the Retrospective Inventory 2009

Fig. 3 - Saschiz. Biserica fortificată, restaurată 2000- 2011 și turnul clopotniță, inclus în Planul Național de Restaurare; Saschiz. The fortified church restored 2000-2011 and the bell tower, put on the National Restoration Plan (PNR)

Fig. 4 - Valea Viilor. Biserica fortificată, zidul de incintă cu drum de strajă și sistemul de drenaj refăcut în 2011 / Valea Viilor. The fortified church, the enclosure wall with the watch road and the drainage system, restored in 2011

1. JUSTIFICAREA ÎNSCRIERII

Situl „Sate cu biserici fortificate din Transilvania” a fost înscris în Lista Patrimoniului Mondial UNESCO în anul 1999, ca extensie a sitului „Biertan”, înscris în LPM în 1993, în baza criteriului IV:

Sunt un exemplu excepțional al unui tip de construcție, al unui ansamblu arhitectural sau tehnologic ori al unuiia natural, care ilustrează o etapă semnificativă din istoria umanității.

Valorile siturilor, ca și semnificația acestora, așa cum au fost definite la momentul înscrierii și extensiei sale au rămas neschimbate (Fig. 1).

2. DATE PRIVITOARE LA LOCALIZAREA MONUMENTELOR

2.1. În cadrul Programului național eGISpat pentru realizarea unui sistem informațional geografic (GIS) pentru protecția patrimoniului cultural național imobil, bazat pe un parteneriat între Ministerul Culturii și Patrimoniului Național, Institutul Național al Monumentelor Istorice – actualul Institut Național al Patrimoniului – și ESRI România, care

se desfășoară începând cu anul 2006, au fost realizate delimitările monumentelor care alcătuiesc situl UNESCO „Sate cu biserici fortificate din Transilvania” și ale zonelor lor de protecție. Aceste delimitări au fost validate și incluse în *Retrospective Inventory* din anul 2009¹.

2.2. În Transilvania, Cartea Funciară și numărul cadastral funcționează din sec. al XIX-lea. Toate clădirile sunt intabulate dar în CF nu este precizat regimul juridic de monument istoric (Fig. 2).

3. ZONELE DE PROTECȚIE

Zonele de protecție (“zone tampon”) ale monumentelor care alcătuiesc situl LPM UNESCO „Sate cu biserici fortificate din Transilvania” sunt delimitate, validate și incluse în documentațiile de amenajare a teritoriului și urbanism².

4. REACTUALIZARE DATE TEHNICE

În prezent sunt în curs de actualizare **Planurile Urbanistice Generale (PUG)** ale tuturor unităților administrativ teritoriale pe raza cărora sunt amplasate monumente înscrise în LPM UNESCO, poz. 596 bis.

În cadrul Programului desfășurat de Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului (MDRT), în baza *HG nr. 738 din 9 iulie 2008 privind stabilirea măsurilor necesare în vederea finanțării, elaborării și actualizării documentațiilor de amenajare a teritoriului și urbanism pentru zonele cu monumente istorice care fac parte din Lista Patrimoniului Mondial*, în anul 2011 au fost finalizate și se află în curs de avizare **Planurile Urbanistice Zonale (PUZ)** pentru toate localitățile cu zone înscrise în LPM UNESCO, poz. 596 bis (Fig. 3).

4.1. Stadiul actualizării documentațiilor urbanistice:

Câlnic: Reactualizarea PUG, Proiect nr. 4709, proiectant “Proiect Alba” SA. În planșele PUG – există o diferență de contur a zonei de protecție a sitului. Primăria intenționează să comande un PUZ pentru piața centrală, în urma degajării recente a acesteia de o construcție parazitara.

Prejmer: PUZ – Zona Protejată, Etapa I, proiectant “Urban Proiect”-București, cu un Studiu istoric de fundamentare elaborat de INP, în faza de avizare.

Viscri: PUG – proiectant ‘ASICICOL’ SRL – Mediaș, Sibiu, contract nr. 31/2010; PUZ – Zona Protejată, Etapa I, Contract nr. 34 / 2010, arh. Ștefan Bâlici.

¹*Retrospective Inventory* este un proiect lansat de Comitetul Patrimoniului Mondial, în anul 2004, în scopul clarificării delimitării bunurilor înscrise în Lista Patrimoniului Mondial și a zonelor lor de protecție, în perioada 1978-1998.

² Vezi punctul 4 al prezentului Raport de monitorizare.

Dârjiu: PUZ – Zona Protejată, Etapa I, Contract nr. 304/2011, Proiect nr. 5/2001, proiectant „Proiect Alba” SA, arh. Cristina Neagu, în faza de avizare.

Saschiz: PUZ *Analiza situației existente, propuneri de dezvoltare locală și de reglementări pentru PUZ*, proiectant „ArhiGRAF” SRL Sibiu, arh. Vladimir Grigorov, Contract nr. 2328 A/ 25.11.2009, în faza de avizare.

Biertan: PUZ – Zona Protejată și Zona de Protecție aferentă, Faza III, Contract nr. 318/2007, Proiect nr. 4822, dec. 2008, „Proiect Alba” SA, cu aviz de oportunitate. Contract pentru studiul istoric cu Muzeul Național de Istorie. PUZ Biertan nu a avut dezbateri publice și nu a fost avizat de DCPN.

Valea Viilor: PUZ – Zona Protejată și Zona de Protecție aferentă, Faza III. Contract nr. 319/2007, Proiect nr. 4823, dec. 2008, „Proiect Alba” SA Se propune extinderea zonei de protecție a sitului (Fig. 4).

5. MANAGEMENTUL MONUMENTELOR

Programul de protecție și gestiune pentru monumentele istorice înscrise în Lista Patrimoniului Mondial UNESCO este reglementat prin HG nr. 493 din 1 aprilie 2004 și HG nr. 1.268 din 8 decembrie 2010, modificată prin HG 1.102 din 2 noiembrie 2011. Acest program este în curs de implementare pentru situl cu poziția 596 bis din Lista Patrimoniului Mondial UNESCO: „Sate cu biserici fortificate din Transilvania”, prin constituirea în cadrul Consiliilor Județene Alba, Brașov, Harghita, Mureș și Sibiu a **Comitetelor de Organizare UNESCO (COU)** pentru siturile LPM de pe teritoriul fiecărui județ.

6. DOCUMENTAȚII TEHNICE ȘI LUCRĂRI DE CONSERVARE / RESTAURARE

Câlnic: Restaurare casa parohială evanghelică

Biertan: 1. Studiu de fezabilitate *Konzept zum Erhalt, zur Sicherung und zur behutsamen Entwicklung des Bestandes der Kirchenburg und der Nebenanlagen*, Jan Hülsemann, Henriette Lemnitz, Joachim Faitsch, Januar 2011. 2. Autorizație de construcție nr. 194/30.09.2011 – *Centru de îngrijire și asistență persoane vârstnice*, str. Cloșca nr. 72 – pe conturul zonei protejate.

Valea Viilor: 1. Documentația pentru lucrările la șarpantă la biserica fortificată se află la avizare la MCPN. 2. Săpăturile pentru noul dren au fost executate fără supraveghere arheologică. 3. Certificate de urbanism eliberate de Consiliul Județean / Serviciul Urbanism Amenajarea Teritoriului și Mediu pentru construire locuințe (4), pentru o stație de bază GSM, pentru modernizare drumuri agricole de exploatare și pentru schimbarea funcțiune (Casa nr. 318, nr. 213/25.05.2011).

Dârjiu: 1. Biserica unitariană – cercetări de parament. arh. Tövissi Zsolt. 2. Studiu – lista proprietarilor clădirilor și fotografii vechi, Cristina

Hertia – MDRT.

Saschiz: 1. Finalizarea lucrărilor de restaurare la Biserica evanghelică. 2. Reabilitare fațade casele nr. 305, 422, 434, 453 – MET. 3. Proiect „Restaurarea Cetății de refugiu, sec. XIV. Modernizarea drumului de acces”, faza Dali – certificat de urbanism nr. 14.07.2011. 4. Reamenajare, mansardare și schimbare destinație din casă de locuit în pensiune – imobil nr. 569 în zona protejată, Aviz DJPCN 025/Z/29.05.2009. 5. Proiect de consolidare restaurare turn-clopotniță și instalații electrice pentru biserica evanghelică, prin PNR, stadiul achiziției. 6. Cerificat de urbanism nr. 1/14.02.2011 - casa nr. 29 – cu aviz DCPN 038/Z/2011.04.08

Viscri: 1. Lucrări de întreținere la biserica fortificată – completări zidărie cu piatră de la Meşendorf, dintr-o veche exploatare, pentru turn și pavaj, reparații acoperiș, curățarea podului. 2. Casele nr. 27 (cumpărată de MET) și nr. 149 (fără stăpân) au fost consolidate cu tiranți de fier. 3. Reparații la șurile de pe frontul S al Străzii Principale (2007-2011). 4. Casa nr. 198 a fost reabilitată. 5. Proiect EA Grant pentru amenajare șura comunală (nr. 67) ca bucatărie comunitară.

Prejmer: 1. Proiect de reamenajare ca pensiune a fostei case a predicatorilor din curtea casei parohiale evanghelice (str. Mare, nr. 5), în curs de avizare.

7. STAREA DE CONSERVARE A MONUMENTELOR

Datorită elaborării recente a documentațiilor PUZ, capitolul *Analiza situației existente, propuneri de dezvoltare locală și de reglementări pentru PUZ* cuprinde date referitoare la starea de conservare a patrimoniului construit.

În timpul deplasării pentru monitorizare au fost constatate următoarele probleme:

Câlnic: 1. Biserica evanghelică are fisuri importante provocate de tasările de teren cauzate de modificarea nivelului pânzei freatice prin drenajul necorespunzător din anii 1980. 2. Nu s-au eliberat autorizații de construcție.

Prejmer: 1. Biserica evanghelică are infiltrații în zidul de sud al corului din cauza rezolvării precare a sistemului de scurgere a apei pluviale (Fig. 5). Aceeași deficiență cauzează deteriorări serioase la structura de lemn a galeriilor camerelor de provizii. 2. Fațada casei nr. 13, monument istoric, a fost modificată fără a se ține seama de aspectul original. Casa nr. 993 este abandonată și în stare critică.

Viscri: 1. Casa nr. 10 – schimbare a dimensiunilor golurilor ferestrelor și montarea unei tâmplării neadecvate. 2. Case construite fără aviz: nr. 111, în fața bisericii ortodoxe, capăt de perspectivă a Străzii Principale și o casă în extravilan, lângă stația de epurare. Primăria a sesizat în 2010 Inspectoratul de Stat în Construcții și Consiliul Județean. 3. Case în ruină: nr.

Fig. 5 - Prejmer. Perspectivă asupra bisericii fortificate dinspre sud-est; umiditate excesivă în ziduri / Prejmer. South- East perspective to the fortified church; humidity in excess into the walls

Fig. 6 - Viscri. Frontul de case sudic al Langgasse, cu fațade reabilitate de Mihai Eminescu Trust (MET) / Viscri. Southern front houses on Langgasse, with the facades rehabilitated by Mihai Eminescu Trust (MET)

Fig. 7 - Biertan. Portalul de vest al bisericii evanghelice fortificate (c. 1500). Deteriorări și intervenții nocive / Biertan. West portal (about 1500) - deteriorations and harmful interventions

verticală iar fațada casei secundare s-a prăbușit de curând (în PUZ exista). 2. Intervenții necorespunzătoare la casele nr. 350, nr. 417 și nr. 449 (unde nu au fost respectate avizele). 3. Intervenții nocive la Sala de festivități din incinta bisericii evanghelice (placarea soclului cu piatră fixată în mortar de ciment, cu obturarea răsuflătorilor pivniței, care era deja în stare critică).

Biertan: 1. Cf. *Raport DCPN Sibiu 2011- Planșe cu fotografii - Clădiri cu valoare arhitecturală și ambientală*, 7 clădiri necesită intervenții de urgență. 2. Zugrăveli în culori sintetice stridente: str. Avram Iancu nr. 15, nr. 34; str. Nicoale Bălcescu nr. 58; str. Avram Iancu nr. 15, nr. 34, nr. 43; str. Horea nr. 9, nr. 22, nr. 36; str. Tudor Vladimirescu, nr. 2. 3. Biserica evanghelică fortificată: stare proastă a portalurilor de sud și de vest - pierderi masive de material litic (Fig. 7). Bolta sacristiei este în stare critică, umiditate în exces în zidul incintei a 2-a. Fisuri inactive la absida (martori fixați în 5.06.1999). Umiditatea crescută cauzată de un dren efectuat defectuos în

76, nr. 82, nr. 84 (cumpărată de MET pentru reabilitare), nr. 128 (proprietar o agenție imobiliară) (Fig. 6).

Dârjiu: 1. Casele nr. 181 și nr. 182, situate lângă biserica fortificată, pe NV sunt în ruină iar proprietarul a cerut autorizație de demolare (respinsă de DCPN). 2. A fost executat un șanț pentru cabluri electrice în jurul bisericii fortificate, fără supraveghere arheologică. 3. A fost instalat un grup sanitar în locul unui hambar de provizii de pe zidul de incintă al bisericii fortificate, fără avize.

Saschiz: 1. Casa nr. 318 este în stare gravă, cu învelitoarea căzută. Casa nr. 419 are frontonul ieșit din

Fig. 8 - Biertan. Casa nr. 36 din cartierul românesc, demolată în decembrie 2011, fără autorizație / Biertan. House no. 36, in the Romanian quarter, demolished in November 2011, without authorization

Fig. 9 - Valea Viilor. Biserica evanghelică fortificată. Panouri de semnalizare a monumentului / Valea Viilor. The fortified church. Signalling panels

2010 a produs tasarea și fisurarea terenului la est de cor, și împingeri în zidul de incintă. Ventilarea interioarelor turnurilor *Muzeul* și *Turnul catolicilor* a fost rezolvată prin instalarea unor grilaje în loc de uși. 4. La casa de pe str. Avram Iancu nr. 3, frontonul cu inscripție "1786" are fixat un cadru metalic pentru cabluri de curent electric. 5. Casa de pe str. Crișan nr. 36, ce definea caracterul centrului cartierului românesc, alături de școală și casa nr. 35, a fost demolată în noiembrie 2011, fără autorizație (Fig. 8).

Valea Viilor: 1. Umiditate în exces la clădirile din centrul satului. 2. Intervenții nocive la poarta casei nr. 126 (în fața primăriei), la casa nr. 438 și la școala primară, prin reabilitare termică.

8. INVESTIȚII, DEZVOLTARE TURISTICĂ

Câlnic: drumuri asfaltate și alee din dale în jurul Cetății – lucrări finalizate 2011.

Prejmer: 2 case reabilite cu asistență de 25% din cheltuieli de la Consiliul Local.

Viscri: 2010 Proiect *Pod mult.funcțional*: oprește nisipul rulat dintr-o veche carieră, care colmata albia râului și destabiliza drenul istoric.

Dârjiu: Proiect câștigător – asfalt PNDI (dezvoltarea infrastructură) prin MDRT – drum comunal, drum județean, 25 KM până la Mureni.

Saschiz: un nou Punct de informare turistică a fost deschis în fosta

măcelărie comunală, construcție ce face parte din ansamblul bisericii evanghelice fortificate.

9. RESURSE FINANCIARE

Câlnic: 1. PUG – finanțare Consiliu Local, PUZ, zone protejate - finanțare MDRT. 2. Restaurare casa parohială evanghelică – finanțare prin PNR și Fundația „Ars Transilvaniae”.

Prejmer: PUG – finanțare Consiliu local, PUZ, zone protejate - finanțare MDRT.

Viscri: 1. PUG – finanțare Consiliu local. 2. Program guvernamental – finanțare alimentare cu apă Viscri și Meșendorf. 3. Fundația Mihai Eminescu Trust – finanțare canalizare și stație de epurare ecologică, 3.200 m canal, conectarea la rețeaua de apă; scenariu de incendiu; PUZ; lucrări de întreținere la biserica evanghelică fortificată; pod multifuncțional. Lucrări de întreținere la biserica fortificată din autofinanțare (vânzare bilete). 4. Semnalizarea monumentelor istorice - finanțare MDRT.

Dârjiu: PUG finanțare Consiliu local, PUZ – zone protejate finanțare MDRT.

Saschiz: 1. PUG finanțare Consiliu local, PUZ – zone protejate finanțare MDRT. 2. Restaurare Biserica fortificată finanțare prin PNR gestionat de INP.

Biertan: PUG finanțare Consiliu local, PUZ - zone protejate finanțare MDRT.

Valea Viilor: PUG finanțare Consiliu local, PUZ - zone protejate finanțare MDRT.

10. SEMNALIZAREA MONUMENTELOR

Toate obiectivele sitului „Sate cu biserici fortificate Biserici din Transilvania” sunt semnalizate însă nu într-o manieră unitară (Fig. 9).

11. VIZITATORI

Câlnic: 5.000 vizitatori, dintre care 2.000 gratuit

Prejmer: 10.000 vizitatori

Viscri: 11.000 vizitatori. Capacitate de cazare 90 locuri

Saschiz: 10.000 vizitatori, contorizare la Punctul de informare turistică organizat de fundația ADEPT

Biertan: 10.000 vizitatori

Valea Viilor: 8.000 vizitatori

12. PUBLICAȚII, STUDII ȘTIINȚIFICE

Generale:

1. *Romania. Patrimoine mondial. World Heritage. Patrimoine saxone de Transylvanie. Saxon Heritage in Transylvania*, INP, București 2010.

2. Răzvan Theodorescu, Atena Groza, fotografii George Dumitriu, *România în Patrimoniul UNESCO*, Ed. Monitorul Oficial, 2011.

3. <http://www.descopera.ro/descopera-in-romania/2629839-bijuterii-ale-romaniei-in-patrimoniul-unesco-iii>

4. <http://www.viatransylvania.com/activities-view/id-6/activity-visit-the-fortified-churches/>

5. <http://www.patrimoniulnational.ro/new/index.php>

Speciale:

Câlnic: 1. Ziarul cultural "Curierul Cetății Câlnic".

Dârjiu: 1. Panorame sferice *Comorile Ținutului Secuiesc* www.virtualissekelyfold.ro.

Saschiz: 1. *Monografia localității Saschiz*, Florentina Călugăr coord., Primăria Saschiz, Nicolae Teșculă, Liviu Cîmpeanu, Alin Pora colab., Ed. Nico, Tg. Mureș, 2011. 2. *Povestiri Saschizene*, proiect al Bibliotecii comunale Saschiz cu finanțare Global Libraries Romania www.povestirisaschizene.ro. 3. Broșuri de popularizare publicate de asociația Târnava Mare www.DiscoverTarnavaMare.org, fundația ADEPT www.fundatia-adept.org.

Valea Viilor: *Heimatbuch einer siebenbürgisch-sächsischen Gemeinschaft Wurmloch im Weinland*, Herausgegeben von Roland Hönig im Auftrag der Heimatortsgemeinschaft Wurmloch, Sedna-Verlag, 2011.

Viscri, Prejmer: cotidianul *Transilvania Expres* (Brașov) are o rubrică periodică despre monumente.

Fig. 10 - Saschiz. Noul Centru de Informare Turistică comercializează și produse tradiționale locale / Saschiz. The new opened Tourism Information Centre is also offering local traditional products

13. FESTIVALURI, DEZBATERI, SIMPOZIOANE

Câlnic: 1. Festivalul Internațional "Lucian Blaga". 2. „Prietenii Cetății” – Acțiuni ecologice primăvara și toamna cu copii și tinerii din comună. 3. „Mode și Veșminte din trecut”.

Viscri: 1. Ședințe de informare despre monumente și obținerea autorizațiilor, o dată pe an, în martie, cu toată populația locală. 2. Apel DCPN - Brașov la Uniunea Națională a Notarilor Publici pentru informarea proprietarilor asupra statutului de monument istoric. 3. Evenimente de Rusalii, întâlnire cu sașii din zona Rupea / Repserland. 4. La biserică, la fiecare 2 ani, prima sâmbătă din august, întâlnirea sașilor. „Ziua sașilor”, cu finanțare de la Consiliul Județean. 5. Parteneriate cu minoritățile din Cluj (cursuri de conservare și valorificare a patrimoniului).

Prejmer: 1. Apel DCPN Brașov la Uniunea Națională a Notarilor Publici pentru informarea proprietarilor asupra statutului de monument istoric. 2. Sesiunea de pregătire a ofițerilor responsabili cu protejarea monumentelor istorice, 2011. 3. *Ziua Prejmerului*, stabilită prin HCL 2004, pe 29 iunie, de Sf. Petru și Pavel. 4. *Festivalul clătitelor*, stabilită prin HCL 2007, în luna februarie. 5. *Ziua sașilor*, Consiliul Județean Brașov și landul Baden Württemberg. 6. *Diletto Musicale* – organizat de Stephen Schland, a 13-a ediție, august. 7. Au dispărut și trebuie revigorate *Ziua Pompierului* (26-30 decembrie) și *Maialul* (mai, petrecere câmpenească).

Dârjiu: Program pentru ocrotirea imaginii satului tradițional *Faluhép védelemi program* Memoriu general.

Biertan: În seria de manifestări „Coktail Cultural” inițiată în 2010 de către asociațiile Microregiunea Hârtibaciu și Mioritics, concert de harpă celtică susținut de Roxana Moişanu, 23 iulie 2011.

Valea Viilor: evenimente organizate de ECO Muzeu Regional Sibiu, Festivalul “Marțian Negrea”.

14. DEZVOLTAREA MESERIILOR TRADIȚIONALE

Câlnic: partener Proiect “Pe drumul vinului”.

Viscri: 1. Ateliere de meserii tradiționale: de fierărie – Gabor Istvan, nr. 220, în Cliviz; cărămidărie – spre Dealul Dumbrăvii; cărbunărie – spre Bunești. 2. Șoșoni de pâslă, proiect “Viscri începe”. 3. Asociația femeilor (130 femei) – camere de cazare cu mobilier săsesc și mâncăruri tradiționale.

Saschiz: Fundația ADEPT a inițiat recuperarea tradiției producerii casnice de dulceturi, gemuri și siropuri de fructe, zacuscă și miere (27 sortimente). În 2010 s-a deschis fabrica de gemuri și siropuri (Transylvania Food Company). „Dulceața de Rubarbă” este marcă înregistrată (Fig. 10).

ANSAMBLUL ROMANO-CATOLIC „BĂRĂȚIA” DIN BUCUREȘTI

Alexandra Țanțăreanu

Summary

The „Bărăția” roman-catholic church, situated in the center of the capital city of Romanian capital, in the proximity of the „kilometer 0” was rebuilt in several stages and is considered today as the continuer of one of the oldest religious places and the first catholic one in Bucharest. The ensemble’s history was sinuous; its first documentary mention dates from the first half of the 16th Century. For the period between the 17th and 18th Centuries the sources of information regarding this catholic monastery are mostly the foreign travelers’ relatings, the Franciscan missionaries’ reports and correspondence, whose particular interest for the state of the catholicism in the Romanian Countries was the very purpose of their own mission. The components of the ensemble are: the church, the parish house, the tower and an additional building annexed to the tower.

Keywords: Bucharest, monastery, Franciscan missions, „Bărăția”, restoration

Note istorice

Aflată în centrul capitalei, întotdeauna în proximitatea „kilometer 0” al orașului (Curtea Veche mai întâi și apoi Biserica „Sf. Gheorghe Nou”) și reclădită în mai multe etape, Bărăția de astăzi este continuatoarea unuia dintre cele mai vechi lăcașuri de cult din București și primul de rit catolic.

Ansamblul cuprinde biserica, cu hramul „Sf. Maria a Darurilor”, refăcută în anul 1932, turnul clopotniță de poartă și corpul său adosat, care datează de la jumătatea secolului al XIX-lea și casa parohială din anul 1891. Acesta se află situat, alături de parcele cu construcții de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, pe o porțiune de teren delimitată de bd. I. C. Brătianu, str. Sf. Vineri și str. Bărăției (fig. 1).

Această biserică de rit catolic este reprezentată în toate hărțile istorice ale orașului București. În planurile ofițerilor austrieci F. B. Purcel

Fig. 1 – Ansamblul romano-catolic Bărăția (foto Alexandra Țanțăreanu)/ The „Bărăția” roman-catholic ensemble (photo Alexandra Țanțăreanu)

(fig. 2) și Ferdinand Ernst din anii 1789 și respectiv 1791, lăcașul de cult este figurat cu două corpuri de clădire, care se poate presupune că erau biserica și niște camere de locuit. Locul Bărăției era, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului următor, inclus într-o insulă triunghiulară de teren, delimitată de ulița Boiangii, ulița Târgului din Afară și ulița Dosul Bărăției (fig. 3). Mai târziu, după jumătatea secolului al XIX-lea, acest triunghi era mărginit de strada Bărăția în locul vechii ulițe Boiangii, Calea Moșilor în locul Podului Târgului din Afară și strada Decebal în locul vechii ulițe Dosul Bărăției (fig. 4). O străduță cu denumirea de „ulicioara Bărăției” urma a fi trasată pe la sfârșitul secolului al XIX-lea pe lângă biserica Bărăției, legând străzile Bărăției și Decebal. Această mică stradă apare pentru prima dată în planul topografic al orașului București din anul 1911 (fig. 5) și o regăsim și în planul de aliniere a ei din anul 1913¹ (fig. 6).

Istoricul ansamblului bisericii Bărăției din București a urmat o cale sinuoasă, iar momentul punerii bazelor conventului reprezintă una dintre fazele sale încă incomplet clarificate. Prima atestare documentară a unui lăcaș de cult catolic în acest loc datează din prima jumătate a secolului al XVII-lea, ctitorie a misionarilor catolici din ordinul franciscan al minoriților

¹ SMBAN, fond PMB – Alinieri, ds. 639/1913, f. 1.

Fig. 2 – Planul Purcel – 1789 (BAR – Hărți) / The Purcel plan – 1789 (BAR – Maps)

Fig. 3 – Planul Rudoif Borroczy – 1852 (BAR – Hărți) / The Rudoif Borroczy plan – 1852 (BAR – Maps)

Fig. 4 – Perspectiva culorii de roşu a maiorului Dimitrie Papazoglu – 1871 (BAR – Hărţi) / The Dimitrie Papazoglu red colour's perspective map – 1871 (BAR – Maps)

Fig. 5 – Planul topografic al oraşului Bucureşti – 1911 (BAR – Hărţi) / Topographical plan of Bucharest – 1911 (BAR – Maps)

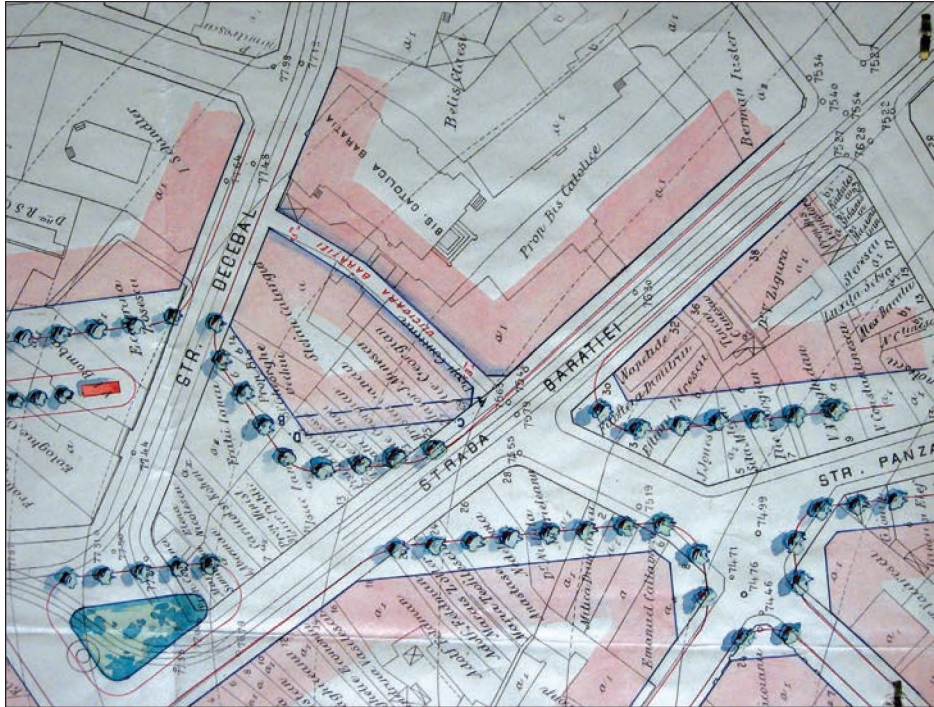

Fig. 6 – Planul de aliniere al Ulicioarei Bărăția – 1913 (SMBAN – fond PMB Alinieri) / Bărăția alley's alignment plan – 1913 (SMBAN – PMB Alignments collection)

conventuali. S-a perpetuat în istoriografie informația că cea mai timpurie mențiune a unei biserici catolice în București ar data încă de la 1578, pe baza unei scrisori a Ecaterinei Salvarezze, soția catolică, originară din Pera-Constantinopolului, a domnului Țării Românești, Alexandru Mircea și mama viitorului domn Mihnea al II-lea Turcitol². Așezământul „frâncilor” la care făcea referire autoarea documentului era de fapt o altă „Bărăție”, cea din Târgoviște, „Sf. Francisc” (San Francesco de Baracilov), pe lângă care se afla o mănăstire³. Documentul a fost publicat de Nicolae Iorga în anul 1896 în volumul *Contribuțiuni la istoria Munteniei* iar mai târziu Gheorghe Ionescu-Gion a menționat această biserică, plasând-o însă în București⁴, ca și N. Stoicescu⁵ și alți autori, în lucrări ulterioare.

Din seria mărturiilor din epocă ale misionarilor și reprezentanților diplomatici ai instituției papale Sacra Congregatio de Propaganda Fide, înființată în anul 1622, care au trăit o perioadă în Țara Românească sau au vizitat-o, nu se desprinde cu ușurință o dată exactă privind ridicarea celei dintâi biserici și mănăstiri, informațiile fiind chiar contradictorii, însă este

² Căzan și Denize, 2001.

³ Iorga, 1896, p. 31.

⁴ Ionescu Gion, 1899, p. 228-229.

⁵ Stoicescu, 1961, p. 173.

cert intervalul mai cuprinzător al primei jumătăți a secolului al XVII-lea și nu deceniul 8 al secolului precedent.

Pentru perioada secolelor XVII și XVIII, informațiile privind așezământul catolic din București ne parvin cu predilecție din relatările călătorilor străini, din rapoarte și scrisori ale misionarilor franciscani, al căror interes particular pentru starea catolicismului din Țările Române era, în mod evident, însuși scopul misiunii lor. Etapele de construcție și unele descrieri ale lăcașului de cult le extragem și sintetizăm din această corespondență. Este de asemenea de menționat faptul că de la sfârșitul secolului al XVIII-lea biserica catolică din București a intrat sub protecția Imperiului Habsburgic⁶.

Franciscanul minorit conventual Silverio Pilotti da Penna⁷ relatează în corespondența sa către Congregația de Propaganda Fide că în București, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, fusese construită de către călugării misionari Santo Felice și Angelo din Sonnino „o biserică de lemn cu șase odăi bune”⁸.

Angelo da Sonnino însuși afirma, pe de altă parte, într-un raport din anul 1640 privind starea catolicismului în Țara Românească, faptul că ei primiseră de la domnul muntean „o biserică, având și multe camere de locuit”⁹. Originea acestei biserici de lemn nu este clară. S-ar presupune că a fost ridicată pentru catolici cu permisiunea domnului Alexandru Iliăș, deoarece ni s-a păstrat un document din 9 iulie 1629, scrisoare a călugărului Petru Paolo Bruni da Perugia, în care spune că, neavând o mănăstire în București, domnul muntean, prin intermedierea lui Constantino Licelli¹⁰, a ordonat să se ridice o biserică și mănăstire¹¹.

Patru ani mai târziu, în 1633, diplomatul Henri de Gournay, atunci Ambasadorul Franței pe lângă Poartă, îi recomanda pe părinții misionari Francesco Antonio și Gregorio pentru a le obține protecția domnului Matei Basarab, față de orice intruziune în afacerile lor și pretenții care ar putea veni de la franciscanii observați subordonați Episcopului de la Sofia. Gournay intervenea și pentru garantarea posesiunii acestor franciscani conventuali asupra bisericii din București care „e a lor proprie și particulară, nu a zisului Episcop sau a altcuiva. Numiții părinți au avut-o, ținut-o și restaurat-o cu titlu drept”¹².

Această biserică a fost înlocuită în scurt timp, în 1637, cu o alta, de zid, al cărui ctitor era Bartolomeo Locadello¹³, negustor venețian. Despre

⁶ Iorga, 1901, p. 327.

⁷ Aceeași informație o regăsim și în corespondența misionarului conventual Giovenale Falco, care a venit în Țara Românească în anul 1635, la Târgoviște (*Călători străini*, 7, 1980, p. 35).

⁸ *Călători străini*, 5, 1973, p. 103.

⁹ *Ibidem*, p. 58-59.

¹⁰ Probabil Constantin Vecelli.

¹¹ Hurmuzaki, VIII, p. 420.

¹² Iorga, 1895, p. 76.

¹³ *Călători străini*, 5, p. 31. Negustor venețian și personaj controversat, care a stârnit

construcția lui Locadello există relatările misionarului Silvio Pilotti¹⁴, ale prefectului Francesco Maria Spera da Narni¹⁵, raportul bailului venețian Aloisio Contarini¹⁶, al episcopului observant Petru Bogdan Bakšić¹⁷ precum și o mențiune a lui însuși, în lucrarea *Descriere pe scurt a Țării Românești* din anul 1641: „aici am clădit eu o biserică pentru folosul catolicilor noștri, în care slujesc preoții noștri”¹⁸.

Sfințirea ei a fost mult timp amânată și, spunea Petru Bogdan Bakšić¹⁹, că deși se dorea a se „târnosi”, această biserică nu avea nici venituri, nici obiecte liturgice. Slujba era oficiată de preotul mănăstirii franciscane din Târgoviște în zilele de sărbătoare, pentru o comunitate catolică stabilă formată din numai 2 familii (10 suflete), dar care se îmbogățea periodic cu negustori aflați în tranzit, soldați și curteni ai domnului, atunci când acesta venea la curtea domnească din București. Episcopul Bakšić a făcut și o descriere a acestei biserici într-unul din rapoartele sale privind călătoriile din Țara Românească: „a fost înălțată în cinstea Maicii Domnului de la Carmel; e lungă de 10 pași și lată de 5 pași și este făcută cu o boltă cu două ferestre și o ușă. Altarul nu era încă construit; făcuseră unul de pământ, dar se dărâmasese”²⁰. Aflăm de asemenea, din această relatare, faptul că fusese pictată și o icoană pentru altar, care însă fusese stângaci realizată. Ea îi înfățișa pe Sf. Francisc și pe Sf. Anton de Padova stând de o parte și de alta a Maicii Domnului cu Pruncul. Enoriașii catolici de aici au stăruit ca episcopul de Sofia Petru Bogdan Bakšić să sfințească lăcașul, însă ritualul nu a putut fi îndeplinit, fiind ascunse veșmintele episcopale chiar de către ctitorul bisericii²¹. Această conjunctură scoate la iveală o dispută din cadrul misiunilor franciscane, care a premers schimbarea de autoritate în Țara Românească de la reprezentanții ordinului minorităților conventuali, cu Episcopia stabilită la Constantinopol, la cei ai ordinului observațiilor bulgari, cu Episcopia la Sofia.

Alte surse bibliografice indică biserica din 1637 ca fiind primul lăcaș de cult catolic din București. Carol Auner susținea această idee și își fundamenta argumentația pe lipsa documentelor care să indice clar existența unei biserici catolice la București, un raport din anul 1581 privind

nemulțumirea unor misionari franciscani, călători prin Țările Române, pentru intențiile sale de a oferi Veneției biserica catolică ridicată de el în București, în schimbul unui sprijin financiar, cum reiese din mărturia lui Pilotti (*Ibidem*, p. 104).

¹⁴ *Ibidem*, p. 103.

¹⁵ *Ibidem*, p. 390.

¹⁶ Hurmuzaki, VIII, p. 420.

¹⁷ *Călători stăini*, 5, p. 202.

¹⁸ Autorul lucrării este anonim, însă după informațiile conținute în scriere, coroborate cu relatările deja cunoscute ale celorlalți călători, s-a concluzionat că Locadello este autorul acestui text (*Ibidem*, p. 34).

¹⁹ Episcop de Sofia, din ordinul observațiilor bulgari.

²⁰ *Călători stăini*, 5, p. 217.

²¹ *Ibidem*, p. 201, n. 18.

starea bisericii catolice din Țara Românească în care sunt enumerate Târgoviște, Câmpulung și Râmnicu-Vâlcea, ca fiind singurele cu nuclee catolice din Valahia, precum și mărturia lui Petru Bogdan Bakšić cu ocazia vizitei din 1640, că aceasta era prima biserică catolică din București²².

La acestea se adaugă o altă mărturie, a misionarului Antonio Matei, aflat în trecere prin București în anul 1637, într-o scrisoare redactată în limba latină și adresată împăratului Ferdinand al III-lea al Sfântului Imperiu Romano-German, în care solicita sprijin financiar pentru ridicarea unei biserici catolice aici, „unde mai înainte niciodată catolicii noștri nu au avut vreo biserică”²³.

În anul 1643 numărul catolicilor din București era de 10²⁴. Douăzeci de ani mai târziu, relațiile călătorilor străini despre această biserică și comunitatea pe care trebuia să o deservească indicau o reducere totală a enoriașilor, catolici rezidenți. Dau această informație Bonaventura da Campofranco la 1650, Francesco Maria Spera da Narni, la 1652 și Petru Bogdan Bakšić, cu ocazia noii sale vizite din anul 1663. Aici se slujea atunci când venea domnul împreună cu toți curtenii săi, printre care se aflau și catolici²⁵. În anul 1670, cu ocazia următoarei vizitații ale sale la București, episcopul de Sofia constata viețuirea aici a 3 sau 4 catolici cu familii ortodoxe²⁶, iar câțiva ani mai târziu, secretarul Propagandei Fide, Urbano Cerri, într-o informare făcută Papei Inocențiu al XI-lea despre starea catolicismului pretutindeni, vorbea despre numai 2 familii de catolici²⁷.

Arsă de tătari în anul 1659²⁸, biserica era descrisă în anul 1663 ca fiind „mică și îngustă, construită din cărămizi, cu o boltă (și) un altar fără icoane, căci ceea ce a fost jefuiseră tătarii, iar acoperișul a ars; în timpul ploii apa picură înăuntru și nu se află nimeni în acest loc care să aibă posibilitatea de a reface zisa biserică”²⁹. Următoarea refaceere datează din anul 1666, conform pisaniei³⁰ și li se datorează „fraților din provincia Bulgaria”, care au primit ajutor și din partea negustorilor din Chiprovăț³¹.

²² „În acest oraș catoliciei n-ar fi avut biserică dacă nu ar fi ridicat una câțiva negustori, mai ales un venețian care a cheltuit mai mult decât toți” (*Ibidem*, p. 217).

²³ „Ubi antea nunquam catholici nostri Ecclesiam ullam habuerunt” (Veress, X, 1938, p. 2).

²⁴ Ciocîltan, 2007, nr. 1-2, p. 68.

²⁵ *Călători străini*, 5, p. 438.

²⁶ Ciocîltan, 2007, p. 70.

²⁷ Iorga, 1899, p. 53, 68.

²⁸ Într-un raport din 7 februarie 1660 al părintelui observant Gabriel Thomasi, vicar apostolic al Valahiei și Moldovei, acesta menționa faptul că în București „nu se oprește nici un preot căci acolo nu are nimic pentru a trăi”. Astfel reiese că biserica deja nu mai era în picioare, deși câțiva catolici rezidau în oraș și negustori de acest rit treceau des (Auner, 1904, <http://www.e-antropolog.ro/?s=carol+auner>).

²⁹ Jačov, II, 1992, doc. 494, p. 377-378 apud Ciocîltan, 2007, p. 69.

³⁰ *Inscripțiile medievale*, I, 1965, doc. 38, p. 215-216.

³¹ Stoicescu, 1961, p. 173. Despre această construcție Carol Auner a avansat ideea că data din inscripție este greșită cu 6 ani, că în fapt cea de-a doua biserică de zid a fost construită în anul 1672. Informația este împărtășită mai târziu de către G. D. Florescu.

La scurt timp, în anul 1670, biserica era iarăși o ruină, iar următoarea va fi ridicată tot de către franciscanii observanți bulgari. Din raportul lui Petru Deodat Bakšić aflăm că la această dată în București exista o comunitate foarte mică, formată din trei-patru catolici, care aveau toți soții românce și copii botezați în ritul ortodox³².

Părintele Antonius Stephani din Chiprovăț, cu sprijinul episcopului de Sofia dar și a domnului Țării Românești, Grigore Ghica, a început reconstrucția Bărației din București, care a durat ani de zile; după relatările misionarului Giovanni-Battista del Monte Santa Maria, în anul 1688 aceasta nu era încă terminată.

Cu toate acestea, începând cu anul 1689 se va afla aici în permanență un cleric franciscan, întotdeauna observant, având în vedere creșterea populației catolice. Acest moment istoric, marcat de răscoala antiotomană a catolicilor din Chiprovăț din septembrie 1688, coincide cu creșterea în Țara Românească a elementului catolic, originar de la sudul Dunării, inclusiv în București³³. Astfel, pe tot parcursul secolului al XVIII-lea parohia s-a menținut, cu sprijinul enoriașilor, mai numeroși decât înainte³⁴.

Pe parcursul construcției, serviciul divin era oficiat într-o capelă de lemn ridicată de chirurgul sas Ștefan Sisti și închinată Sfintei Fecioare, *Uspeniia blajenii deviții* (din slavonă – *Ridicarea cu Trupul și Sufletul la Cera Sfintei Fecioare*), după cum o menționează un document de la sfârșitul secolului al XVII-lea³⁵.

Perioada de tranziție, până la terminarea construirii următoarei biserici de zid, a durat mai multe decenii, până spre jumătatea secolului al XVIII-lea, în anul 1741³⁶. O inscripție sepulcrală, azi dispărută, care se păstra în incinta ansamblului, atestă faptul că s-a realizat cu un aport financiar considerabil și din partea negustorului grec Constantin Lisa³⁷.

În ceea ce privește un turn al bisericii, există informații că în anul 1761 a fost ridicată o turlă de lemn pe acoperiș iar anterior, în 1735, Grigore Ghica al II-lea le îngăduise catolicilor să „tragă un clopot pentru liturghie și litanii”, pe care îl atârneră de două bârne în grădină, lângă biserică³⁸.

În anul 1804, biserica a ars din temelie în incendiul devastator din București, fiind făcute eforturi pentru reconstruirea ei dar și a mănăstirii. Pentru obținerea unui ajutor financiar, enoriașii catolici s-au adresat Curții

³² Ciocîltan, 2007, p. 70.

³³ *Ibidem*, p. 64.

³⁴ Stoicescu, 1961, p. 174; Auner, 1904.

³⁵ Se menționează hramul bisericii catolice din București într-un zăpis din anul 1692: „Despa, împreună cu frate-mieu Sima, feciorii Mihului Coj[o]carului, nepoții lui Iane neguțtorul den Târgoviște” dă un zăpis „la mâna Sfinții Sale părintelui Pavel Băratul de la sfânta bisearică den București, unde să prăznuiește sfântul hram Uspeniia [...]” (Iorga, 1901, p. 226).

³⁶ Ciocîltan, 2007, p. 76.

³⁷ *Inscripțiile medievale*, I, 1965, doc. 43, p. 218.

³⁸ *Călători străini*, 9, 1997, p. 436.

Imperiale din Viena, prin intermediul agentului diplomatic Merkelius³⁹. Acțiunii energice a lui Ambrosius Babich „un preot deosebit de activ și de serios”⁴⁰, paroh al bisericii până în anul 1834, i se datorează repararea și extinderea ansamblului catolic de aici. Cu toate acestea, refacerile de la Bărăție, împreună cu turnul ei, au fost complet finalizate în anul 1813: „... după prânzul zilei de 28 august 1804 a ars până în temelie pe lângă o mare parte a cartierului Șelari și biserica și mănăstirea Bărăției. Abia în anul 1813 biserica, mănăstirea și turnul Bărăției s-au renăscut din cenușă”⁴¹. Aceasta reprezintă prima mențiune documentară a unui turn al Bărăției⁴². Ținând cont de documentele publicate de Nicolae Iorga, nu putem avansa teoria că în anul 1813 turnul a fost și el refăcut, așa cum se înțelege din textul arhiepiscopului Raymund Netzhhammer. De altfel, Carol Auner este de părere că turnul Bărăției ar fi fost pentru prima dată construit în al doilea deceniu din secolul al XIX-lea: „în anul 1813 era cea de-a treia Bărăție terminată, de data aceasta chiar cu un turn”⁴³. Planurile de reconstrucție aparțineau arhitectului austriac Freywald⁴⁴.

În marele incendiu din București de la 23 aprilie 1847, din ziua de Paști, a ars tot ansamblul de la Bărăție, care pe lângă mănăstire și biserică avea în componență și turnul, precum și o școală parohială catolică, care fusese înființată de preotul Ambrosius Babich în anul 1823⁴⁵.

Într-o scrisoare către misionarul apostolic don Giorgio Caragé, Giuseppe Maria Molajoni, episcop de Nicopole ad Istrum, descrie, ca martor la marele foc din ziua de Paști și distrugerea Bărăției „care a ars toată, biserica, mănăstirea, clopotnița” împreună cu întreaga arhivă care exista⁴⁶. Toate corpurile distruse de incendiu au fost reconstruite între 1847 și 1850 prin grija monseniorului Angelo Parsi, care a strâns suma de bani necesară refacerii: donații ale Curții Imperiale de la Viena, Asociației pentru Răspândirea Credenței de la Paris, ale episcopatului maghiar, ale Nunțiatunii din Viena, ale mai multor persoane bine situate precum și altele.⁴⁷ Din anul 1850 datează și casa alăturată Turnului. Despre corpurile de clădiri de la Bărăție edificate în acel an, Carol Auner preciza faptul că la 1904, toate se păstrau⁴⁸.

Într-un document din anul 1852, care se păstrează în manuscris la Arhivele Naționale și este un scurt istoric al Bărăției din București, se spune că „frații franciscani din Bulgaria și-au dat drepturile lor fraților din

³⁹ Pall, 1939-1940, p. 28.

⁴⁰ Auner, 1904.

⁴¹ Netzhhammer, 1923, p. 5.

⁴² Iorga, 1901, p. 336.

⁴³ Auner, 1904.

⁴⁴ Pall, 1939-1940, p. 43.

⁴⁵ Auner, 1904.

⁴⁶ Iorga, 1901, p. 264.

⁴⁷ Auner, 1904

⁴⁸ *Ibidem*.

provincia Capistrano”⁴⁹, fiind vorba deci de un transfer de autoritate. Între anii 1862 și 1883 Bărăția a fost administrată de ultimul paroh din ordinul franciscan, iar în anul 1883 Vicariatul Apostolic al Valahiei a fost ridicat la rang de Arhiepiscopie, cu sediul în București. Fiind astfel reglementată situația Bisericii Catolice, misiunea fraților franciscani se încheiase. Aceștia s-au retras din România, bunurile lor fiind răscumpărate de Arhiepiscopie⁵⁰.

Populația catolică în Țara Românească era fluctuantă și cu manifestări mult mai vizibile în cazul Bucureștilor unde, până în secolul al XVIII-lea nu exista o comunitate catolică bine constituită și stabilă. Aceasta o formau de regulă membrii din suita domnului, aceia care erau catolici, negustori în Țara Românească, veniți fie de la sudul Dunării, fie din alte țări catolice iar la sfârșitul secolului al XVII-lea, refugiați din Bulgaria, în urma prigoanei otomane.

Conventul franciscan Bărăția din București, ca și cele din alte orașe, se încadra tiparului de viață al tuturor așezămintelor monahale din Țările Române. Asemănător mănăstirilor ortodoxe, acestea desfășurau activități economice, de producție și comerț, dar primeau și danii. Sub protecția documentată a domnilor Țării Românești, mănăstirile franciscane din Valahia acumulasera și ele averi considerabile, cele din țară mai consistente decât Bărăția din București⁵¹ și constau în moșii rurale, în special cultivate cu vii, case sau terenuri în oraș, prăvălii.

Dintre privilegiile și bunurile pe care le avea conventul din București pot fi menționate câteva. În anul 1717, Ioan Mavrocordat a emis un zăpis prin care „preoții bărați” din București, care aveau pivniță în Târg, în mahalaua Sf. Gheorghe Vechi, erau „scutiți de cămănărit, fumărit și de vinurile domnești”. Aceștia erau astfel dispensați de la plata dărilor și erau liberi să-și vândă propriul vin, nu cel domnesc.⁵² Dintr-un alt document, din 1801, reiese că această biserică din București deținea vii în dealurile Târgoviștei și, printr-o înțelegere cu Mitropolia de acolo și drept de folosință a unei fânețe.⁵³ Mai târziu, din anul 1833, ni se păstrează în arhiva Arhiepiscopiei Catolice din București o tocmeală dintre preotul paroh Ambrozie Babick și doi meșteri, zidar și dulgher, pentru „ca să facem zidul cu prăvălia ce să face din dosul bisericii în linia uliții”⁵⁴.

În condițiile în care activitatea de prozelitism a catolicismului occidental în Țările Române nu a putut conta pe o convertire a populației autohtone tradițional ortodoxe, instituirea misiunilor franciscane și modul lor de evoluție s-a bazat pe reconvertirea sașilor din vechile întemeieri

⁴⁹ SMBAN, fond Arhiepiscopia Romano-Catolică, ds. 432/1900, f. 3.

⁵⁰ Diaconovich, I, 1898, p. 394.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Iorga, 1901, p. 228-229.

⁵³ *Ibidem*, p. 246-247.

⁵⁴ SMBAN, fond Arhiepiscopia Romano-Catolică din București, ds. 66/1833, f. 1.

*Fig. 7 - Acuarelă din anul 1868 - autor Domenico Preziosi (INP - fond DMI) /
Aquarelle from 1868 - author Domenico Preziosi (INP - DMI collection)*

*Fig. 8 - Fotografie din anul 1869 - autor Moritz Benedict Baer (BAR - Stampe) /
Photography from 1869 - author Moritz Benedict Baer (BAR - Engraving Prints)*

catolice de la sud de Carpați, trecuți la luteranism prin forța împrejurărilor și pe comunitățile catolice deja existente sau, cum este cazul Bărăției din București în secolele XVII-XVIII, a unui număr mic de catolici neagregați într-o anume colectivitate.

Sistematizarea urbană a capitalei, inițiată în anul 1935, a cuprins și trasarea bulevardului I. C. Brătianu (fostă Constantin Brâncoveanu), pe porțiunea care pornește de la biserica „Sf. Gheorghe Nou” și se continuă prin dreptul Bărăției. Aceste modificări urbanistice au presupus aplicarea unor proceduri de expropriere parțială pentru cauză de utilitate publică. Au fost încheiate tranzacții între Primăria Municipiului București și Arhiepiscopia Romano-Catolică în două etape. Prin Decizia Consiliului Comunal General din anul 1935 s-a expropriat o „porțiune de teren în suprafață de 314 mp și construcții cu 2 și 3 caturi în suprafață totală de 334 mp”⁵⁵. Aceste măsurători erau rezultatul estimărilor din proiectul de aliniere a bulevardului, însă după ce s-au realizat măsurătorile exacte s-a constatat că suprafețele necesare erau mai mari decât ceea ce se expropriase deja de la parohia Bărăției. Era vorba de un teren în suprafață de 352,20 mp și construcții care însumau 416,33 mp, din care 38,20 mp teren și 82,33 mp construcții se expropriau în anul 1943⁵⁶.

Dintre toate corpurile de clădiri, Turnul Bărăției a devenit centrul atenției ca o situație ce reclama lămuriri. Amplasarea lui în raport cu planurile de trasare a bulevardului aducea municipalității unele inconveniente, însă acesta avea calitatea de monument istoric iar demolarea lui a ieșit din discuție. S-au stabilit următoarele: „Turnul Bărăției va fi menținut, fiind un monument istoric, iar întreținerea lui va intra în sarcina Arhiepiscopiei. Eventualele lucrări necesare consolidării turnului, în cazul când rezistența lui ar fi slăbită prin dărâmarea construcției expropriate vor fi suportate de Municipiu, întrucât sunt cauzate prin expropriere. Eventualele modificări în parterul turnului, pentru circulația pietonilor, vor fi făcute de Primărie, pe a sa cheltuială, fără nici o pretenție de despăgubiri din partea Episcopiei”⁵⁷.

În anul 1967 Arhiepiscopia Romano-Catolică a propus clasarea în lista monumentelor istorice și a altor componente din cadrul ansamblului, biserica Bărăției și corpul adosat turnului⁵⁸. În acel moment răspunsul Direcției Monumentelor Istorice nu a fost favorabil propunerii de clasare deoarece, concluzionaseră specialiștii, „atât biserica cât și clădirea alipită turnului au fost denaturate cu prilejul unor reconstituiri și transformări”. Cu toate acestea, valoarea lor istorică și arhitecturală nu se pierduseră, ele

⁵⁵ „Monitorul Comunal”, LXVIII, nr. 38, 1943, p. 17.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ INP, fond DMI, ds. 1703/1967-1984.

Fig. 9 – Planul maiorului austriac Rudolf Borroczy – 1847 (BAR – Hărți) / Austrian major Rudolf Borroczy's plan – 1847 (BAR – Maps)

putând păstra elemente din „prima epocă”, care sunt întotdeauna relevante pentru eventuale restaurări viitoare⁵⁹.

Caracteristici arhitecturale

Biserica

În fotografiile și stampele din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, biserica Bărești se prezintă cu dimensiuni mai mici și surmontată de două turle, pe altar și deasupra intrării. Cea de la intrare avea acoperișul cu formă bulbară și era înconjurată de patru turnulețe de colț, dispuse în consolă (fig. 7 și 8).

Biserica, ce a fost modificată în anul 1932 în forma cunoscută astăzi⁶⁰, se remarcă prin simplitatea formelor. Planul pe care se desfășoară construcția este dreptunghiular, de tip navă, cu decroșuri pe cele patru laturi și cu altarul practicat în nișă adâncă. Plastica arhitecturală, cea care îi conferă edificiului monumentalitatea, este definită de fațada principală, prevăzută cu un amplu fronton triunghiular. Decorația acesteia este limitată la un registru de arcatură lombardă, situat imediat sub cornișă și la două șiruri de firide înguste, subliniate cu arhivolte.

⁵⁹ *Ibidem.*

⁶⁰ *Ibidem.*

Deasupra portalului, amplasată într-o nișă, se află statueta Sfintei Fecioare Maria, patroana lăcașului.

Și în interior elementele decorative sunt tratate destul de succint. Ferestrele acoperite cu vitralii bogate sunt amplasate câte două sub un arc de penetrație iar dedesubt, pe perete, sunt montate plăcuțe metalice aurite cu scene biblice, în basorelief. Biserica este pictată, în altar concentrându-se principala decorație cu scene biblice, figuri de sfinți și motive vegetale, iar în navă predomină motivul crucii, în mai multe variante.

Turnul de poartă

Turnul Bărăției este de plan pătrat și are o înălțime de peste 30 de m. Intrarea se realizează printr-un acces înalt, în ogivă, peste care se suprapun 4 niveluri și coiful piramidal. Nivelurile 2 și 3 sunt delimitate între ele prin cornișe puternic profilate cu serii de mici console iar ultimele două niveluri au cornișele nedecorate pe cele patru laturi triunghiulare. Acoperișul înalt este în patru ape și are învelitoare de tablă. Având baza și primul nivel consolidate cu contraforturi, fiecare din registrele turnului pierde din volum pe măsură ce se înalță. Penultimul nivel, cu ferestre în arce geminate pe toate cele patru laturi și frize cu arcaturi lombarde adăpostește clopotele. Deasupra intrării există un gol, care înainte de restaurarea din anii 1980 avea forma unei rozase închise cu suprafață vitrată, dar care a fost transformată într-un gol în arc frânt. Întregul eșafodaj de lemn din interiorul turnului a fost păstrat și recondiționat.

Înfățișarea turnului Bărăției din secolul al XIX-lea, care ne este cunoscută din litografiile, fotografiile și chiar din planurile de perspectivă ale maiorului D. Pappazoglu, este foarte asemănătoare cu cea de astăzi. Maiorul austriac, baron Rudolf Borroczyński a realizat un plan al centrului orașului imediat după incendiu, care conține reprezentarea schematică a principalelor zone care fuseseră afectate. Biserica Bărăția împreună cu Hanul Papazoglu, cu care se învecina, apar aproape de inima perimetrului cu distrugerii, fiind deci necesare intervenții de refacere (fig. 9).

Au mai fost executate lucrări de reparații, consolidări și restaurare în anul 1969 și ca o consecință a avariilor provocate la cutremurul din 1977, în anii 1981-82 (fig. 10 și 11). Cu ocazia acestei din urmă restaurări a fost de asemenea demantelat corpul de clădire lipit de turn care fusese construit temporar, în timpul trasării bulevardului I. C. Brătianu și care servea drept intrare în turn⁶¹.

Corpul adosat turnului

Corpul adosat turnului, care datează de la jumătatea secolului al XIX-lea și este probabil contemporan cu acesta, păstrează astăzi expresia

⁶¹ INP, fond DMI, ds. 1706/1981 și 1703/1967-1984.

Fig. 10 – Turnul Bărăției și corpul monastic cu prăvălii – 1964 (INP – Fototecă) / Bărăția Tower and monastic building with shops – 1964 (INP – Photographic archive)

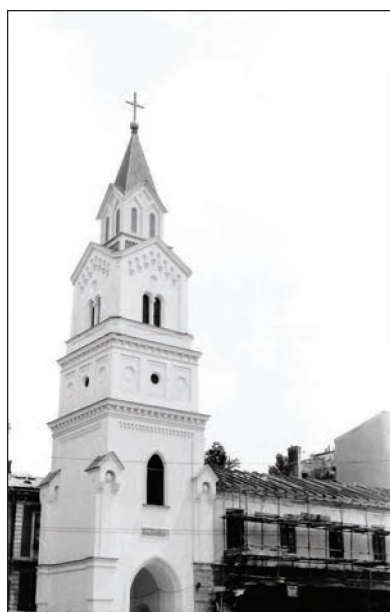

Fig. 11 – Turnul Bărăției și corpul monastic cu prăvălii în timpul restaurării – 1982 (INP - Fototecă) / Bărăția Tower and monastic building with shops during restoration – 1982 (INP - Photographic archive)

Fig. 12 – Fotografie din anul 1906 – autor Frédéric Damé (Frédéric Damé, Bucarest en 1906) / Photography from 1906 – author Frédéric Damé (Frédéric Damé, Bucarest en 1906)

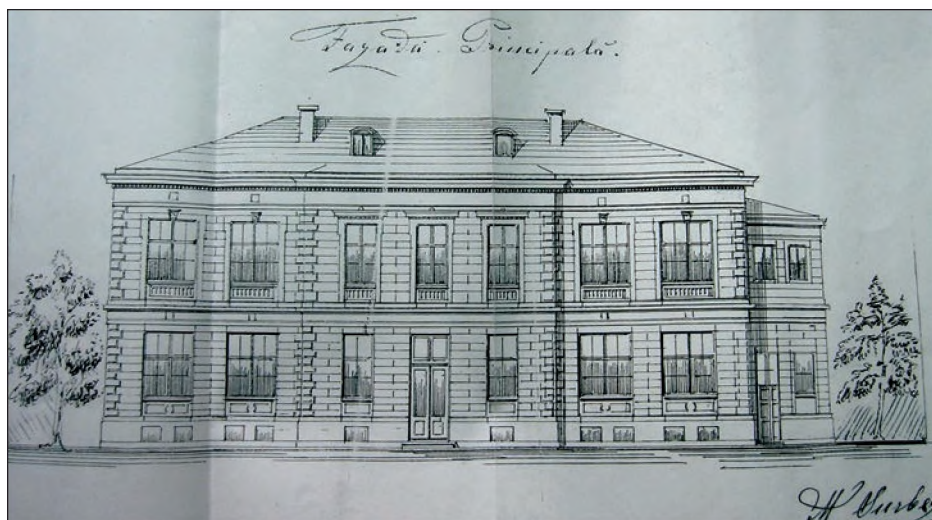

Fig. 13 – Faşada casei parohiale – desen din anul 1891 (INP – fond DMSI) / The parsonage building's façade – drawing from 1891 (INP – DMSI collection)

arhitecturală a secolului în care a fost construit. Compartimentele parterului sunt acoperite cu bolţi cilindrice care se sprijină pe zidurile portante⁶². Faşada principală, cea dinspre strada Bărăţiei, are două registre corespunzătoare celor două niveluri, separate printr-un brâu puternic profilat iar faşada etajului are o uşoară retragere faţă de linia parterului. Arhitectura primului nivel păstrează deschiderile originare cu arce de cărămidă, care au fost parţial umplute pentru a fi realizate câte două ferestre înalte. Plastica ornamentală constă în: arcuiri de cerc deasupra terminaţiilor din partea de sus a ferestrelor cu câte un element decorativ în interior şi casetă decorativă sub fiecare pervaz. Ferestrele etajului alternează ritmat cu pilaştrii nedecoraţi. În interior încăperile au tavanul boltit iar comunicarea între acestea se efectuează prin goluri cu arce.

Accesul în turn se realizează astăzi printr-una dintre încăperile de la etaj. Pridvorul cu stâlpi de lemn, care s-a creat „deasupra terasei existente”, precum şi actualul acces în Turn au fost executate în cursul restaurării din anul 1982⁶³.

Arhitectura parterului acestui corp a fost de la bun început de tip comercial şi această destinaţie s-a păstrat până astăzi, acolo fiind amenajate magazine cu intrări din strada Bărăţiei. Într-o imagine de epocă, realizată la începutul secolului XX de către Frédéric Damé, turnul Bărăţiei apare flancat atât spre Sud cât şi spre Nord de fronturi de clădiri cu destinaţie comercială (fig. 12).

În anii 1981-1982 corpul adosat turnului a fost restaurat într-o manieră considerată stilistic specifică epocii şi zonei în care a fost construit.

⁶² INP, fond DMI, ds. 1706/1981.

⁶³ *Ibidem*.

Acest corp, care datează de la jumătatea secolului al XIX-lea, reprezintă doar o aripă din fostele clădiri ale mănăstirii franciscane⁶⁴.

Casa parohială

Din anul 1866 în incinta mănăstirii Bărăția a funcționat o școală elementară de fete într-o clădire pe locul căreia a fost ridicată în anul 1891 o nouă construcție având aceeași destinație. Realizată pe plan dreptunghiular, cu o retragere pe latura de sud, noua școală avea parter și un etaj, parament cu bosaje în tencuială și un profil de tipul cornișei, care separă orizontal registrul inferior al parterului de cel superior, al etajului⁶⁵ (fig. 13).

În anul 1967 au fost făcute recompartimentări pentru a i se schimba funcțiunea din aceea de școală în casă parohială. În anul 1993 au fost realizate lucrări de reamenajare și modernizare, fiind reconstruită și latura sudică, ce o unește de corpul adosat turnului. S-a obținut astfel mărirea spațiului alocat activităților sociale și pastorale⁶⁶.

În concluzie, pentru istoria de aproape 400 de ani a ansamblului Bărăției din București se observă o evoluție sinuoasă, cu multe ruinări și renașteri, mai ales în perioada aproximativă a primului secol și jumătate de existență. Documentele deja publicate în volume sunt prețioase pentru conturarea trecutului său. Cu toate acestea ele nu sunt suficiente pentru clarificarea întemeierii ei și a unor evenimente de pe parcurs iar informația este uneori contradictorie. O mare pierdere o constituie arderea în 1847 a arhivei parohiei, care ar fi putut furniza mai multe acte și informații revelatoare.

Lista abrevierilor

BAR - Biblioteca Academiei Române

SMBAN – Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale

PMB Alinieri – Primăria Municipiului București, Serviciul Alinieri

INP – Institutul Național al Patrimoniului

DMI – Direcția Monumentelor Istorice

DMAȘI – Direcția Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ INP, fond DMAȘI, Proiect de reamenajare și modernizare ansamblul Bărăția, 1993.

⁶⁶ *Ibidem*.

Bibliografie

Izvoare

- *Călători străini despre Țările Române*, vol. 5 (editori Maria Holban coord., Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Ion Totoiu), București, Ed. Științifică, 1973
- *Ibidem*, vol. 7 (editori Maria Holban coord., Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Ion Totoiu), București, Ed. Științifică, 1980
- *Ibidem*, vol. 9 (editori Maria Holban coord., Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu), București, Ed. Academiei Române, 1997
- Hurmuzaki, Eudoxiu, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, vol. VIII, Ed. Socec, 1898
- *Inscripțiile medievale ale României*, vol. I *Orașul București (1395-1800)* (editori Alexandru Elian coord., Constantin Bălan, Haralambie Chircă, Olimpia Diaconescu) București, Ed. Academiei R.S.R., 1965
- Institutul Național al Patrimoniului, fond *DMI*, ds. 1703/1967-1984 și 1706/1981
- *Idem*, fond *DMAȘI*, „Proiect de reamenajare și modernizare ansamblul Bărăția”, 1993
- Iorga, Nicolae, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. II, *Acte relative la istoria cultului catolic în Principate*, București, Stabilimentul Grafic I. V. Socecu, 1901
- „Monitorul Comunal”, București, an LXVIII, nr. 38, 1943
- Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale, fond *Primăria Municipiului București – Alinieri*, ds. 639/1913.
- *Idem*, fond *Arhiepiscopia Romano-Catolică din București*, ds. 66/1833 și 432/1900
- Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. X. *Acte și scrisori (1637-1660)*, București, Imprimeria Națională, 1968

Lucrări generale și speciale

- Auner, Carol, *Istoria Bărăției din București* (Conferință ținută la 1 mai 1904), traducere din lb. germ. de Daniel Banner, postat online de Adrian Majuru pe site <http://www.e-antropolog.ro/?s=carol+aurer>
- Căzan, Ileana; Denize, Eugen, *Marile Puteri în spațiul românesc în secolele XV-XVI*, București, Ed. Universității București, 2001
- Ciofîltan, Alexandru, *Catolicismul în Țara Românească în relatări editate și inedite ale episcopului de Scfia Petru Bogdan Bakšić (1663, 1668, 1670) în „Revista Istorică. Serie Nouă”, XVIII, nr. 1-2, București, 2007*

-
- Diaconovich, C. dr., *Enciclopedia Română*, tom I, Sibiu, Ed. și Tiparul lui W. Kraft, 1898
 - Ionescu Gion, G. I., *Istoria Bucureștilor*, București, Stabilimentul Grafic I.V. Socec, 1899
 - Iorga, Nicolae, *Contribuțiuni la istoria Munteniei*, București, 1896
 - Iorga, Nicolae, *Călători, ambasadori și misionari în Țările noastre și asupra Țărilor noastre* (Extras din „Buletinul Societății Geografice, sem. II, an 1898”), București, Stabilimentul Grafic Socec, 1899
 - Jačov, Marko, *Le missioni cattoliche nei Balcani durante la Guerra din Candia (1645-1669)*, vol. II, *Citta del Vaticano*, 1992
 - Netzhammer, Raymund (arhiepiscop), *Reședința episcopală din București, o contribuțiune la istoria arhidiecezei*, București, Atelierele Grafice SOCEC et. comp., 1923
 - Pall, Francisc, *Les Consuls des Puissances étrangères et le clergé catholique en Valachie au début du XIX-e siècle*, București, 1940 (Extrait des „Mélanges de l'École Roumaine en France”, XV, 1939-1940)
 - Stoicescu, Nicolae, *Repertoriul bibliografic al monumentelor medievale din București*, București, Ed. Academiei RPR, 1961.

BĂILE HERCULANE. INSCRIPȚII ȘI PLĂCI MEMORIALE DIN SECOLUL AL XIX-LEA

Oliver Velescu

Abstract

Băile Herculane, inscriptions and memorial plaques in the 19th century

Băile Herculane is well known for its Roman inscriptions since the 18th century. Less known are the inscriptions dating back from the time of the flowering of the locality as a spa, during the 19th century. These are written in Latin or Hungarian and evoke the visits of royalty or other significant events and personalities of the empire and therefore, many of them have fallen victims of the communist regime.

This paper identifies and comments these inscriptions that were transcribed in a monograph-guide printed in 1905, focusing valuable documentary sources.

Keywords: Băile Herculane, inscriptions, 19th century, spa

Fig. 1 - Hotel "Ferenczudvar", ulterior "Severin", actual 'Apollo" și Pavilionul III / "Ferenczudvar" Hotel, then "Severin", currently 'Apollo" and Pavilion III. Foto O. Velescu , c. 1960

Fig. 2 - Hotel „Ferencz-Josef udvar”, ulterior „Ferdinand” / „Ferencz-Josef udvar” Hotel, then „Ferdinand” Foto O. Velescu, c. 1960

Băile Herculane, localitate bine cunoscută încă din secolul al XVIII-lea pentru inscripțiile votive din epoca romană, ele fiind publicate de Francesco Grisellini în 1780¹ și apoi reluate în cunoscuta culegere a lui Mommsen dar și în alte publicații privitoare la epoca romană în Dacia.

Dar la Herculane se păstrează (sau s-au păstrat) inscripții și plăci memoriale din epoca medievală, fixate pe diferite clădiri din stațiune, evocatoare de personalități și momente istorice petrecute în stațiune. Soarta acestor inscripții nu a fost întotdeauna din cea mai bună. Textele lor, fiind în limba latină sau maghiară, evocau pe împărații habsburgi și regi, ele devenind „victime” ale curentelor naționaliste și antimonarhice care au dominat istoria secolului XX.

Importanța inscripțiilor și calitatea lor de izvoare istorice, de documente, a fost întotdeauna subliniată de savanții istorici de pretutindeni, ele fiind culese în corpusuri de inscripții. Este adevărat că atenția a fost îndreptată în special către inscripțiile antice și medievale. Celor din epoca modernă li s-a dat mai puțină importanță, deși în perspectiva istoriei ele devin tot așa de valoroase, mai ales că multe s-au pierdut în condițiile politice sus arătate.

Textele transcrise în continuare au fost publicate într-o monografie-ghid turistic al Băilor Herculane apărută în 1905, scrisă fiind de medicul

¹ Fr. Grisellini (1717-1787), *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, traducere, Edit. Facla, 1984.

militar dr, Pártos Sandor² (azi, o raritate bibliografică).

1.1817 octombrie 1:

**FRANCISCUS AUSTRIÆ IMPERATOR
HUNGARIÆ BOH. LOMB VENET.LOD
ET ILLIR.REX
CUM AUGUSTA CONIUGE CAROLINA
ITINERE FAVSTISSIMO IMPERII PROVINCIAS
PERLUSTRANS
INSIGNES ANTIQA SALUBRIUM
AQARUM LAUDE
THERMAS HERCULANAS AD MEDIAM
INVISIT
DIE 1 OCTB. MDCCCXVII**

Placa memorială a fost fixată pe aripa de sud a clădirii numită „Ferenczudvar” („udvar” = curte cu înțeleș de curie a împăratului Francisc I-ul) numită ulterior „Hotel Severin” și Pavilionul III. (Fig. 1)

Inscripția consacră popasul făcut de împăratului Francisc I-ul la Herculanee în timpul binecunoscutei sale vizite în Banat și Transilvania. Atunci s-a hotărât ca stațiunea să primească numele de „Băile Herculanee”, după denumirea sa antică „Ad aquas Herculi sacras”.

2. 1852 iulie 19:

**FRANCISCUS IOSEFUS PRIMUS
AUSTRIÆ IMPERATOR
PROVINCIAS IMPERII PERLUSTRANS
ANTIQUISSIMAS HAS THERMAS
CLEMENTISSIME INSPICERE
DIGNATUS EST
DIE XIX IULII MDCCCLII**

Placă memorială așezată în amintirea vizitei pe care a făcut-o la Băile Herculanee împăratul Francisc-Iosif. A fost așezată pe clădirea care-i purta numele, „Ferencz - Jozsef udvar”, ulterior „Hotelul Ferdinand” și Pavilionul II. (Fig. 2)

Însemnătatea acestei vizite constă în faptul că începând de la anul sus menționat, stațiunea a luat o dezvoltare deosebită sub conducerea lui Tatarczy Karoly care a preluat antrepriza băilor de la autoritățile militare.

² dr. Pártos Sándor, *Herkulesfürdő es gyógyfürásai Kalauz orvosok és fürdővendég részere*, Budapest 1905. (Băile Herculanee și izvoarele sale tămăduitoare. Ghid pentru folosul medicilor și oaspeților băilor)

Fig. 3 - Băile „de Sulf”, ulterior “Neptun” / “Sulfur” Baths, then “Neptun”. Carte poștală

3. 1886:

**FERENCZ JOZSEF
KIRALY
URAKOLDÁSA
BOROSJENŐI TISZA KÁLMAN
MINISZTERELNŐSÉGE
SZAPARI GYULA GROF
PÉNZUGYMINISZTERSÉGE
BUZETZKI PÁL
MINISZTERI TANÁCSOS
KEZELÉSE ALATT
EPÜLT EZEN FÜRDŐHÁZ
ALPÁR IGNCZ
BUDAPESTI EPÍTÉS
TERVE ES VEZETÉSE SZERINT
1883 - 1886**

Traducere: În timpul domniei regelui Francisc-Iosif, a lui Tisza Kalman de Chișineu Criș, prim ministru, a contelui Szapary Iuliu, ministrul finanțelor și sub administrația lui Buzetzki Paul, consilier ministerial s-a clădit acest stabiliment balnear după proiectul și conducerea lui Alpar Ignățiu arhitect din Budapesta 1883-1886).

Fig. 4 - Băile „de Sulf”, ulterior “Neptun” - fântâna arteziană / “Sulfur” Baths, then “Neptun” - the fountain. Foto A. Stroe, 2001

Clădirea „Băile de Sulf” cum este îndeobște cunoscut acest stabiliment balnear are o valoare artistică deosebită, putând fi considerată o capodoperă a stilului eclectic. (Fig. 3) Arhitectul Ignațiu Alpar (1855 – 1928) este recunoscut a fi unul din clasicii arhitecturii ungare. Lui i se datorează, în Transilvania clădirile primăriilor din Sighișoara, Cluj și Deva și bisericile reformate din Sighișoara și Brașov (demolată în 1964). El este și autorul renumitei replici a Castelului de la Hunedoara construită în parcul expozițional din Budapesta (1896).

Tisza Kalman (830 – 1902) a fost prim ministru al Ungariei între anii 1875 – 1887, iar Szapari Iuliu (1832 – 1905) ministru de finanțe între 1875 – 1889 și prim ministru (1890 – 1892).

4. 1886:

**E FÜRDŐHÁZ GYOGYVIZE
ZSIGMONDI VILMOS
ORSZ. KÉPVISELŐ ES BÁNATANACSOS
UTMUTÁSA SZERINT FURT ARTÉZI
KUTBOL NYERTIC
AZ ÉPIKEZŐT
SZILARD ISTVAN
KIRÁLY MÉRŰK**

**ELLE ÓRIZTE
ES
TATARCZY KÁROLY
HERKULES FÜRDŐI FŐBERLO
VALAMINT
ZELLERIN MÁTYÁS
BUDAPESTI GYÁROS
VÉGESZTE**

Traducere: „Această apă tămăduitoare din acest stabiliment balnear a fost captată prin forarea fântânii arteziene prin grija lui Wiliam Zsigmondi, deputat. Construcția a fost supravegheată de Ștefan Szilard inginer regal și de Carol Tatarczy administratorul principal al Băilor Herculane (+1889). Lucrarea a fost supravegheată de industriașul din Budapesta Matei Zellerin”.

Fântâna arteziană la care se referă inscripția este instalată în holul central al „Băilor de Sulf”. (Fig. 4) Ea a fost proiectată de arhitectul întregului ansamblu arhitectural sus amintit, Ignațiu Alpar. Fântâna este placată cu ceramică produsă în cunoscuta manufactura Zsolnay. Holul central este pictat. (nu s-a găsit numele pictorului decorator). Decorația este lucrată de pietrarul Moruzzi Ignacio care a lucrat și la Vila Elisabeta și la Hotelul Ferdinand.

Fig. 5 - Vila "Tatarczy", ulterior "Elisabeta", azi Casa de Cultură / "Tatarczy" Villa, then "Elisabeta", currently Cultural House. Carte poștală

5. 1887 martie 1:

**E HÁZBAN LAKOTT
ERZSÉBET KIRÁLYNÉ
Ő FELSÉGE
1887 MÁRCZIUS 1-TŐL APRIL.13-IG**

Traducere: În această casă a locuit Înălțimea Sa regina Elisabeta între 1 martie și 13 aprilie 1887

Inscripția o evocă pe împărăteasa Elisabeta a Austriei și regina Ungariei, (1837-1898), soția împăratului Francisc Ferdinand. Sub numele ei de alint Sissi a fost o personalitate foarte populară și mult prețuită pentru frumusețea ei. Având o sănătate șubredă – se pare un TBC – a trecut prin multe stațiuni balneare ale Europei. Regina Sissi a avut un sfârșit tragic, fiind asasinată la 10 aprilie 1898 pe peronul gării din Geneva, în Elveția.

La Herculane a locuit în vila lui Tatarcz, administratorul băilor iar din 1887 poartă numele de vila Elisabeta sau Sissi. Clădirea a fost construită de marele arhitect vienez Wilhelm v. Doderer (1825-1900) participant și la construcția castelului Peleş din Sinaia în 1873. Lui i se atribuie și alte construcții din Băile Herculane.

Vila a devenit ulterior Casa de Cultură a stațiunii. (Fig. 5)

6. 1887 aprilie 4:

**ITT LAKOT
I KÁROLY
ROMÁNIA KIRÁLYA
1887 APRIL 4-É**

Traducere: „Aici a locuit Carol I-ul regele României 4 aprilie 1887”

Placa memorială fixată pe clădirea hotelului Ferdinand (pavilionul II) nu amintește și de întâlnirile protocolare avute cu împărăteasa Elisabeta aflată în același timp la Herculane.

7. 1896 septembrie 27:

**I FERN CZ JOZSEF
DICSŐSÉGESEN URALKODÓ KIRÁLYUNK Ő CS. ÉS KIR.FELSÉGÉNEK ES
FELSÉGES VENDÉGEINEK
I KAROLY ÉS I SÁNDOR
ROMÁNIA KIRÁLYÁNAK SZERBIA KIRÁLYÁNAK**

**A MAGYARORSZÁG FENNÁLLÁSKOR RENDEZETT ÜNNEPÉLYEK
SORÁN A DUNAI VASKAPU-CSATORNA MEGNYTVÁ ALKALMÁVAL
1896 ÉVI SZEPTEMBER HO 27-ÉN
HERKULESFÜRDŐN TETT LEGMAGASABB LÁTOGATÁSA
EMLÉKÉRE.**

*Traducere: „Francisc Iosif gloriosul nostru domnitor și rege și oaspeții
săi maiestățile lor Carol I-ul și Alexandru I-ul, rege al Serbiei”.*

În seria manifestărilor hotărâte pentru sărbătorirea mileniului de existență a Ungariei, cu prilejul deschiderii canalului pe Dunăre la Porțile de Fier, în amintirea întâlnirii la Băile Herculane s-a așezat ”această placă” pentru a putea fi văzută de la cea mai mare înălțime la 27 septembrie 1896”. Placa memorială a fost fixată pe o navigatiei pe Dunăre, pe o stâncă în fața uzinei electricei a stațiunii.

La acest important eveniment la care au participat toți demnitarii din cele trei țări, placa memorială s-a dorit să fie o afirmare a rolului conducător pe care a dorit Austro-Ungaria în problema controlului navigației pe Dunăre.

CONSERVARE

STUDIUL PETROGRAFIC AL COMPONENTELOR LITICE EXISTENTE ÎN EDIFICIUL BĂNCII NAȚIONALE A ROMÂNIEI DIN BUCUREȘTI ȘI PREZENTAREA INTERVENȚIILOR ULTERIOARE DE CONSERVARE - RESTAURARE A ACESTUI MONUMENT ARHITECTONIC

Iulian Olteanu¹, Luca Anca², Gabriela Olteanu³,

Summary

The facade of the National Bank building on the Lipscani Street from Bucharest consists mostly of lithic components. Exposed to the external environment of a polluted town, especially in the last about 70 years, the lithic components suffered multiple degradations, with different intensities, which required urgent action to stop the phenomenon and eliminate, where possible, the undesirable effects of decay. First, the authors conducted a petrographic study to identify the lithic components and to establish the degradation processes, the effects and their intensities. The second phase was the development of the intervention project on the building facade, of the reports resulted in maps of degradation and restoration stages, under which, in the third stage, works of conservation - restoration were executed. The basis of this article consists of the results of the first two stages and the description of the restoration of lithic components of the National Bank building, made deliberately in a certain sequence.

Keywords: fosiliferous limestone, degradation processes, black crust, salt efflorescence's, conservation restoration interventions.

Imobилul Băncii Naționale de pe strada Lipscani (fig. 1) a fost construit între anii 1883-1889, după proiectul arhitecților francezi Albert Galleron și Cassien-Bernard. Este o clădire monumentală, fiind printre cele

¹ dr. Iulian Olteanu, restaurator la SC DUCT SRL, ductiulian@yahoo.com

² dr Luca Anca, inginer geolog, lector la Facultatea de Geologie și Gecfizică, Universitatea București, ancaluca101@yahoo.co.uk.

³ Gabriela Olteanu, restaurator la SC DUCT SRL, gabrielaolteanu.duct@yahoo.com

Fig. 1 - Banca Națională a României, fațada sudică / National Bank of Romania, southern facade.

mai spectaculoase clădiri de patrimoniu din București. Componenta litică este un constituent important al fațadei edificiului. În decursul vremii, aceasta a suferit degradări, care au solicitat o intervenție urgentă pentru stoparea fenomenului degradant și eliminarea, pe cât posibil, a efectelor nedorite ale acestuia. Studiul petrografic al componentelor litice, efectuat de autor, a fost premiza absolut necesară elaborării proiectului de intervenție asupra edificiului și al execuției restaurării.

1. Petrografia componentelor litice din edificiu

Analiza *in situ*, efectuată pe moloanele de pe fațada sudică și vestică a clădirii, precum și a celor din statui, basoreliefuli, coloane, capitelluri arată că piatra utilizată este un calcar fosilifer (fig. 2). Din documentele istorice reiese că roca provine din carierele de la Rusciuk (Bulgaria).

În spărtură proaspătă roca are, de regulă, o culoare deschisă, dominant alb-gălbuie. Local, unele moloane au nuanțe ușor maronii (fig. 3). Datorită prafului depus în decursul timpului și, într-o oarecare măsură datorită acoperirii cu o crustă de degradare, suprafața pietrei s-a închis la culoare, devenind maroniu-cenușie sau cenușiu închis (fig. 4). Foarte multe fragmente de teste fosilifere sunt destul de evidente macroscopic. S-au putut identifica teste perfect conservate de foraminifere, fragmente de briozoare, echinide, brahiopode, corali și numeroase oncoide (corpusele

Fig. 2 - Calcar fosilifer, fin granular, cu rare macrofosile (Mf), în nuanțe de alb-cenușiu, rar slab ruginiu. / Fine granular fossiliferous limestone, with rare macrofossile (Mf), in shades of white-gray, rusty rarely weak.

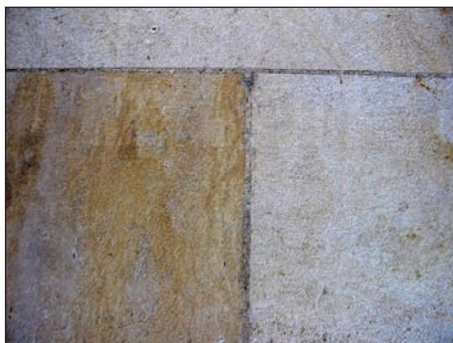

Fig. 3 - Moloane din calcar fosilifer, în nuanțe de alb-cenușiu, mai rar de ocru-marونی. / Blocks of fossiliferous limestone, in shades of white, gray, rarely ocher-brown..

Fig. 4 - Cruste de degradare în nuanțe maronii / cenușii, funcție de poziția molonului în edificiu și de detaliile sculpturale. / Degradation crusts in brown / gray shades, depending on the position of the block in the building and the sculptural details.

Fig. 5 - Macrofosile (fragmente de briozoare) în calcarul fin granular. Imagine in situ, sub lupă. / Macrofossiles (fragments of bryozoar) in fine granular limestone. Instance picture, using the magnifying glass.

Fig. 6 - Molon de calcar fin granular cu anisotropie compozițională mineralogică, conducând la o structură de tip rubanat. / Block of fine granular limestone with anisotropic mineralogical composition, leading to a structure of rubanaat type.

algali micritici) (fig. 5), specifice calcarelor sarmatice. Accidental apar și particule epiclastice (fragmente de minerale și roci), cu dimensiuni specifice nisipurilor fine (tabelul nr. 1). Compoziția mineralogică a calcarului este prezentată în tabelul nr. 1: procentul mare de calcit este dat de prezența acestui mineral atât în testele fosilifere, cât și ca epiclaste și cimentul dintre claste (fig. 6).

Tabelul nr. 1. Compoziția mineralogică și dimensiunile cristalelor specifice calcarului din edificiul Băncii Naționale

Minerale	Limite de variație ale proporției (% volum)	Limite de variație ale dimensiunii cristalelor (mm)
Calcit	80 – 90	0.01 – 0.8
Aragonit	0 – 5	fibre cu grosimi < 0.1
Dolomit / Ankerit	3 – 10	0.01 – 0.2
Cuarț	< 0.5	0.01 – 0.1
Hidroxizi de fier	< 1	criptocristalină
Substanță organică	< 2	substanță colomorvă

Bioclastele (corpurile fosilifere) au dimensiuni de regulă foarte mici, sub 1 cm, dar pot atinge în mod excepțional și circa 10 cm. Proporția și dimensiunea medie a bioclastelor variază de la un molon la altul și chiar în cadrul aceluiași molon. De aceea, deși teoretic ar putea fi separate mai multe varietăți structurale de calcare fosilifere, practic este suficient să se delimiteze doar două: (1) *calcare fine*, microgranulare, unde particulele au dimensiuni submilimetrice; (2) *calcare grosiere*, cu particule supramilimetrice. Aceste două varietăți structurale pot să apară în straturi alternante, vizibile chiar și în același molon.

Cu toate acestea, există varietăți compoziționale, puse în evidență prin cromatică diferită (fig. 3, 6). Astfel, se observă calcare colorate în tonuri albe, dar și calcare cu nuanțe brune. Din examinarea microscopică reiese că natura culorii este dată de compoziția mineralogică, cele albe fiind varietăți *calcitice*, iar cele brunii, varietăți *dolomit-ankeritice* (tabelul nr. 1). Moloanele omogene – alcătuite dintr-o singură varietate petrografică – sunt minoritare, dominante fiind cele eterogene petrografic. În acest ultim caz, molonul apare frecvent ca un corp stratificat, deoarece varietățile se dispun în benzi (straturi), cu grosimi de regulă centimetrice (fig. 6). La unele moloane, stratificația este paralelă, pe când la altele este de tip încrucișat. Poziția suprafeței de stratificație, raportată la suprafața exterioară a moloanelor, diferă de la un caz la altul. Claritatea suprafeței de stratificație este, de asemenea variabilă uneori fiind netă, alteori difuză, în funcție

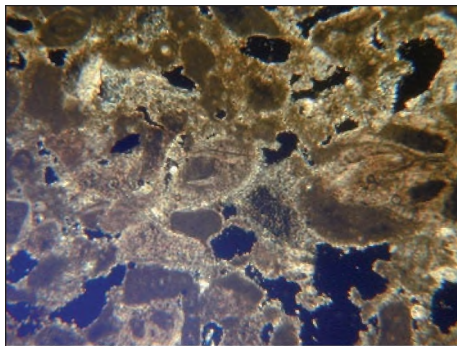

Fig. 7 - Componentele petro-structurale ale calcarului (bioclaste Bc, ciment calcitic C) și sistemul de pori (F) intergranulari cu conectivitate medie. A se observa structura izotropă a calcarului dată de lipsa orientării preferențiale atât a bioclastelor, cât și a porilor. Imagine microscopică în lumină polarizată, cu nicoli încrucișați. / The petro-structural components of limestone (bioclasts Bc, calcite cement C) and inter-granular pore system (F) with medium connectivity. Notice isotropic limestone structure given by the lack of preferential orientation of both bioclasts and pores. Microscopic image in polarized light with crossed nicols.

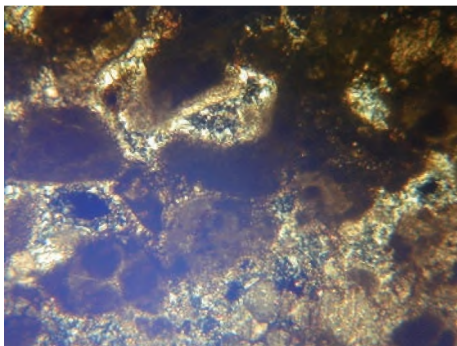

Fig. 8 - O parte din porii conectivi (F) sunt parțial colmatați cu gips microcristalin (G), într-o structură druzitică. / A part of connected pores (F) are partially clogged with micro-crystalline gypsum (G) in a druzitic structure.

de gradientul granulației (rata variației dimensiunilor particulelor în direcția perpendiculară pe stratificație). Moloanele stratificate sunt automat și anizotrope din punct de vedere structural (fig. 6). Acestea au o anizotropie de tip planar, iar planul de anizotropie coincide cu planul de stratificație. Moloanele omogene, de regulă sunt izotrope, însă unele dintre acestea prezintă o slabă anizotropie impusă de orientarea preferențială a particulelor anizometrice, aplatizate sau monoaxiale.

La examinarea macroscopică, moloanele de roci par să fie compacte, cu *porozitate* redusă. Porii vizibili macroscopic sunt foarte rari, însă observațiile microscopice evidențiază o mulțime de pori submilimetrice (fig. 7). *Porozitatea totală*, estimată microscopic, este cuprinsă între 20 și 25 %. În caz excepțional, în apropierea suprafeței de molon, acoperit cu crustă neagră, porii sunt colmatați cu gips, rezultat prin alterarea chimică, după punerea în operă a moloanelor (fig. 8).

2. Degradarea calcarului din edificiul Băncii Naționale

2.1. Procese de degradare

Fiind un edificiu arhitectonic de mari dimensiuni, cu moloane variate ca forme și mărimi, cu orientări diferite, expus unui microclimat des-
tul de agresiv, procesele de degradare pe calcar prezintă o amploare și o diversitate rareori întâlnită în alte

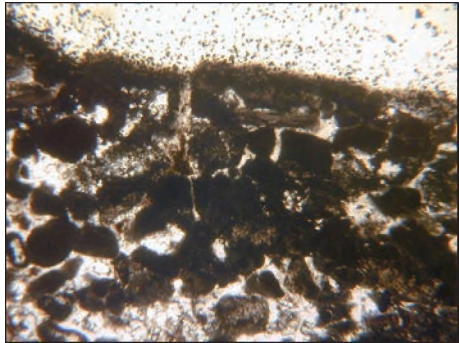
Fig. 9 - Suprafețe de molon slab degradate prin depuneri de praf și excremente de păsări. / Weak degraded areas by dust and bird droppings.

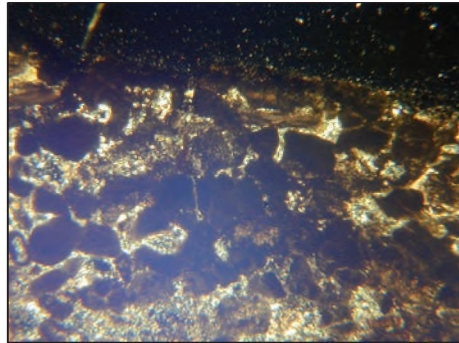
Fig. 10 - Cruste negre formate atât pe statui, cât și pe moloanele din zidărie, adesea combinate cu leucocruste, mai recente. / Black crusts formed on both the statues and the blocks of masonry, often combined with latest leucocrusts.

edificii din București. În figurile 9 – 15 sunt prezentate stările de degradare ale rocii din edificiu înainte de ultima intervenție. Stările de degradare de slabă intensitate se găsesc doar pe unele porțiuni ale clădirii, fiind concretizate prin acoperirea suprafețelor componentelor litice cu praf sau / și cu dejecții de păsări (fig. 9).

Analiza *in situ* a **peliclei de praf** arată slabă aderență și o foarte slabă cimentare a particulelor componente. Examenul microscopic al depozitului de praf, obținut prin răzuire, a semnalat următoarele componente: (1) cristale de filosilicați și cuarț cu dimensiuni sub 0.2 mm; (2) agregate micro și cripto-cristaline de calcit provenite din dezagregarea foarte puternică a mortarelor de var; (3) particule opace de cărbune (funingine); (4) particule având forme scheletice, cu dimensiuni sub 0.2 mm, de natură vegetală; (5) fibre de mase plastice; (6) corpuri chitinoase provenite de la insecte; (7) polen; (8) corpuri sferice sticloase provenite din fumul termocentralelor. La acestea se adaugă cristale de calcit provenite din calcarul suport. Slaba cimentare locală a granulelor s-a realizat prin intermediul unor cristale scheletice de sulfați, predominant magnezieni. Dimensiunile particulelor

a)

b)

Fig. 11 - Imaginea microscopică a unei secțiuni transversale efectuată pe proba din crusta neagră. În partea superioară a imaginii este crusta neagră (predominant gipsiferă), apoi se trece gradat (zona mediană) spre calcarul-suport (zona inferioară) ai cărui pori sunt parțial colmatați cu gips; au rămas necolmatați doar porii neconectivi. Imagini microscopice în nicoli paraleli (a) și în nicoli încrucișați (b) / Microscopic image of a cross section, performed on the sample of black crust. At the top of the image is black crust (predominantly gypsum), then gradually switch (the middle) to the underlying limestone (lower zone) whose pores are partially clogged with gypsum; only unconnected pores remained free of gypsum. Microscopic images with parallel nicols (a) and cross nicols (b).

Fig. 12 - Biocruste (colonii de licheni, mai rar și alge verzi) în diferite stadii de evoluție. Uneori acestea se pot combina cu melanocrustele. Banca Națională a României / Biocrusts (colonies of lichens, rarely green algae) in various stages of development. Sometimes they can be combined with melanocrusts.

Fig. 13 - Efloreșcențele de săruri dezvoltate în zonele de intrados ale moloanelor din zona acoperișului sau la rosturile dintre moloane. / Salts efflorescence developed under the blocks in the roof area or at the joints between the blocks.

din pelicula de praf și diversitatea lor compozițională dovedește că stratul de praf este, într-adevăr, de origine eoliană. Datorită acestei origini, grosimile maxime ale stratului de praf sunt pe suprafețele concave sau cu înclinare mică.

Dejecțiile organice sunt locale, în locurile care asigură habitatul cel mai propice păsărilor. În jurul dejecțiilor vechi s-a dezvoltat o aureolă mai mult sau mai puțin concentrică de câțiva centimetri lățime, unde calcarul a suferit o modificare cromatică, consecință a dezvoltării unor săruri fosfatice și a unor nitrați. Prin solubilizarea nitraților în apă, calcarul din aureolă a suferit o ușoară coroziune.

Un stadiu mai evoluat de degradare în raport cu cel comentat, este formarea **cruste negre aderente** (melanocrusta) (fig. 10). Grosimea crustei rareori depășește 2 mm. Prin analiza microscopică pe secțiuni transversale și tangențiale, combinată cu analiza prin difractometrie RX, s-a confirmat natura predominant gipsiferă a crustei negre. Subordonat apar particulele de cărbune (incluse în cristalele de gips) și calcit criptocristalin, acesta din urmă rezultat prin precipitarea din soluțiile apoase care s-au prelins pe suprafața calcarului. În secțiunile transversale efectuate pe stratul de crustă neagră s-a remarcat că tranziția de la crustă la calcarul-suport este gradată, fapt datorat structurii poroase a calcarului, ce a permis formarea gipsului nu doar pelicular, ci și pe pereții porilor din profunzime,

Fig. 14 - Degradare complexă: dizolvare, dezagregare, termofisurare, crustificare și biodegradare. / Complex degradation: dissolution, disintegration, thermal fracturing, crusting and biodegradation.

conectați cu suprafața (fig. 11).

Pe crusta neagră, local, sunt suprapuse **biocruste**. Aproape la fel de intensă este și alterarea suprafeței prin **biocrustificare** (fig. 12). Din acest punct de vedere, clădirea Băncii Naționale este un tărâm care oferă toate stadiile de formare și evoluție a biocrustelor. Este adevărat că zonele umbroase au fost preferate de coloniile de briofite, dar elementul care a ajutat cel mai mult la dezvoltarea lor îl reprezintă sistemul de pori cu totul particular al calcarului, care permite absorbția unei cantități apreciabile de apă și menținerea acesteia un interval de timp mai mult decât în alte tipuri de roci.

Eflorescențele saline s-au dezvoltat și ele pe suprafețele componentelor litice, fiind foarte accentuate în zonele de intrados ale moloanelor din zona acoperișului sau la rosturile dintre moloanele afectate de circulația apei prin difuzie (fig. 13). Analizele mineralogice și chimice efectuate pe probele extrase din eflorescențe, din diferite locații, au arătat o compoziție care nu diferă prea mult de la o zonă la alta, componenții minerali esențiali fiind diverși sulfați foarte solubili în apă (epsomit, alaun, arcanit, mascanit). Mult mai rar sunt prezenți și azotații alcalini.

O degradare mult mai profundă și, din păcate, destul de frecvent întâlnită, este cea care a afectat esența mineralogică și structurală a calcarului, ca urmare a reacției dintre calcar și agenții de degradare din mediul ambiant. Este o degradare complexă, la care au concurat (și concurează încă) diverse procese elementare: **dizolvarea** (mai mult sau mai puțin selectivă), **dezagregarea**, **oxidarea fierului din mineralele carbonatice**, **fisurarea termogenă**, **fracturi de natură antropogenă** sau **seismogenă**. Componentele artistice afectate de aceste degradări sunt numeroase, un exemplu fiind prezentat în figura 14.

Observațiile *in situ* scot în evidență faptul că **gradul de degradare al rocii** din edificiul Băncii Naționale *este influențat* nu doar *de natura petrografică*, dar și de alți doi factori, respectiv *suprafața specifică a componentului litic și gradul de expunere a acestuia la agenții climatici* (insolație, ploaie, vânt, abraziune eoliană etc.). Fiind calcar cu porozitate accentuată, degradarea provocată prin dizolvare a fost evident corelată cu cantitatea de apă care a spălat componentul litic. Toate moloanele expuse apei (de ploaie sau rezultată din topirea zăpezii) au un grad avansat de dizolvare. Pe de altă parte, se vede clar o corelație directă între amploarea degradării și suprafața specifică a molonului. În funcție de detaliul sculptural, suprafețele specifice variază de la circa $6 \text{ m}^2 / \text{m}^3$ (la moloanele paralelipipedice) la peste $100 \text{ m}^2 / \text{m}^3$ (la moloanele din statui). Este evident faptul că, zonele cu mari detalii sculpturale (capiteluri și grupurile statuare) sunt mult mai degradate decât moloanele paralelipipedice (fig. 14). Ca urmare a degradărilor profunde, o parte din componentele litice ale ansamblului arhitectonic au căpătat

**BANCA NATIONALA A ROMANIEI
FATADA LIPSCANI**

LEGENDA
releveul degradarilor

- CRUSTE NEGRE
- DEPUNERI ADERENTE
- DEIECTII PASARI
- ATAC BIOLOGIC
- DIZOLVARE CU PRECIPITARE
- EROZIUNI
- LACUNE
- DISLOCARI
- MORTAR DE ROST CARE SI-A PIERDUT COEZIUNEA
- ZONE CU SARURI

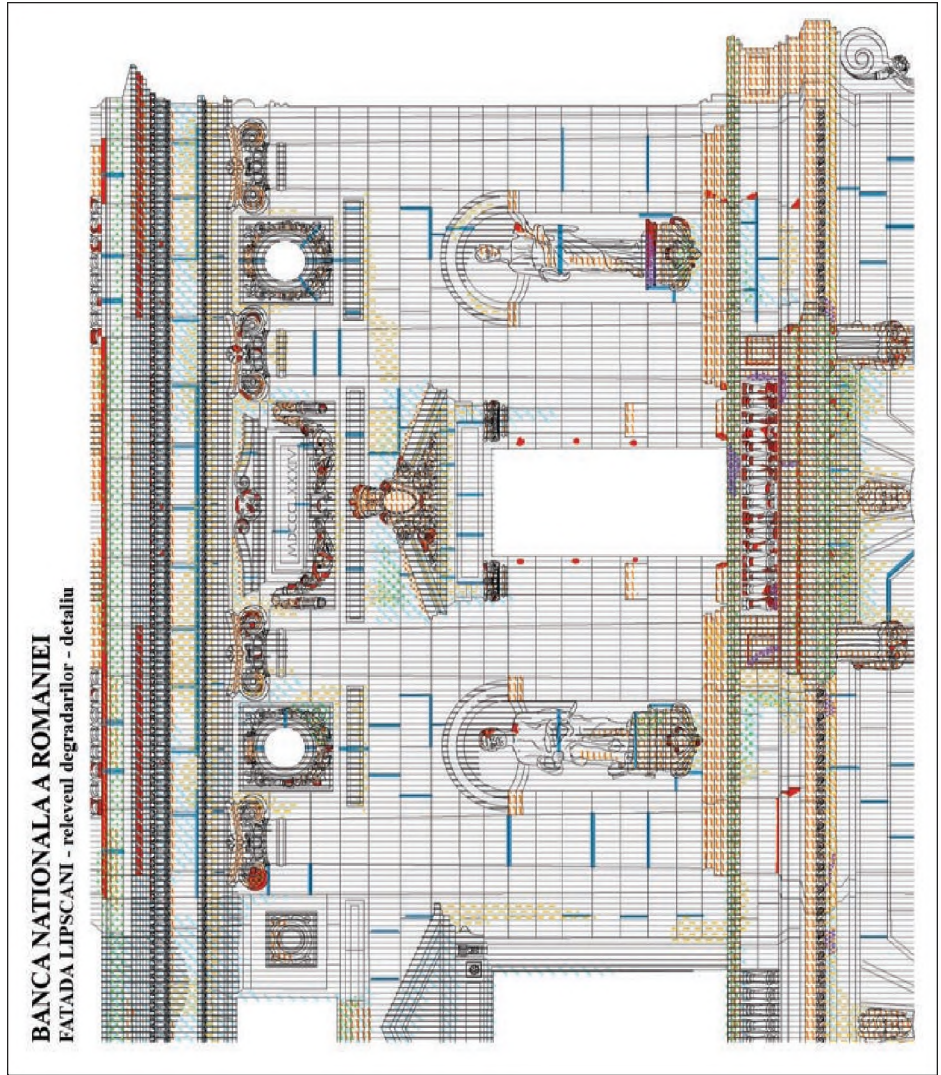

Fig. 15 - Relevul degradărilor suprafețelor din fațada Lipscani. (a) detaliu din zona lateral dreapta. (b) Legenda degradărilor / Degradation survey of the Lipscani facade surfaces. (a) detail of the right side (b) legend of the degradation.

Fig. 16 - Îndepărtarea manuală a crustelei, fațada Lipscani / Manual removal of biocrusts., the Lipscani facade.

Fig. 17 - Îndepărtarea manuală a crustelor minerale consistente cu ajutorul frezelor stomatologice, fațada Lipscani / Manual removal of the consistent mineral crusts using stomatologic drills, the Lipscani facade.

lacune, prin pierdere de masă, prin concursul dezagregării și fisurării sau prin șocuri antropogene.

Procesele de degradare, cât și efectele lor, au fost sistematizate în releveul degradărilor (fig. 15).

3. Intervenții de conservare – restaurare realizate

Operațiile de restaurare ale componentelor litice din edificiului Băncii Naționale au fost stabilite abia după cunoașterea cât mai precisă a naturii petrografice, a proceselor de degradare și efectelor acestora. Prezentăm mai jos operațiile preliminare ale restaurării, efectuată în mod deliberat într-o anumită succesiune:

3.1. Curățarea suprafețelor

Intervenția cu cel mai mare impact vizual asupra unei opere de artă este curățarea suprafețelor obiectului litic degradat, dar, deși motivată de considerente estetice, ea trebuie totuși să respecte unele principii științifice de conservare și protejare a operei de artă respective.

Din nefericire, câteva procese de curățare, care sunt încă aplicate, pot cauza ele însele degradări ale suprafeței, introducând un potențial pericol pentru viitor. Mai mult, pierderi considerabile de material pot avea loc dacă procesul de curățare nu este efectuat cu sensibilitate, lucru care nu este acceptabil când sunt implicate suprafețe cu valoare artistică ridicată. Fiind o intervenție tehnică complexă, delicată și ireversibilă ea poate avea și rezultate negative, în situația în care nu se iau în calcul toate caracteristicile suprafețelor ce trebuiesc curățate și nu se alege tehnica cea mai adecvată, cât și substanțele cele mai potrivite situației date. În plus, curățarea nu este niciodată o problemă pur tehnică, astfel problema tehnică a curățării nu se poate reduce doar la alegerea agenților. Restauratorul nu curăță obiectul decât pentru a revela mesajul transmis de obiectul litic din opera de artă tratată. Așa cum spun Mora et.al. (1986), oricât de mare ar fi prudența în alegerea mijloacelor, rezultatul final nu va trebui să depindă niciodată de acțiunea naturală a produselor, ci totdeauna de voința precisă

a restauratorului ghidat de interpretarea sa critică.

În principiu, se acceptă că procesul de curățare trebuie să satisfacă următoarelor cerințe: (1) să nu provoace degradări directe sau indirecte obiectului tratat și nici mediului înconjurător; (2) să nu genereze sau să accelereze procese de degradare; (3) să permită, pe cât posibil, conservarea patinei; (4) să poată fi controlat, dozat sau oprit în orice moment.

Din punct de vedere tehnic, alegerea metodelor și produselor de curățare este, evident, în funcție, pe de o parte de natura rocii, iar pe de altă parte de natura materiilor ce trebuie îndepărtate de pe corpul litic degradat.

3.1.1. Tratamentul de biocidare și îndepărtare a crustelor de licheni

În urma analizelor vizuale s-a constatat că, pe fațadele clădirii Băncii Naționale există două tipuri de biocruste: active (cu activitate biotică prezentă) și inactive / pasive (acumulări de organisme moarte, ale diferitelor biospecii). În acest caz, s-au impus două operații succesive, respectiv biocidarea selectivă (vizând crusta activă) și îndepărtarea biocrustelor. Biocidarea s-a efectuat cu un produs bazat pe săruri cuaternare de amoniu în soluție apoasă, prin pulverizare și / sau pensulare. Îndepărtarea biocrustelor grosiere s-a efectuat manual, prin periere sau cu bețișoare din lemn de bambus, cu duritate mai mică decât cea a calcarului suport (fig. 16).

3.1.2. Îndepărtarea depunerilor slab aderente

Depunerile slab aderente au constat în straturi de praf (fig. 9, 10) și acumulări de guano (fig. 9), în special pe suprafețele orizontale și slab înclinate existente în volumetria fațadei. Componentele grosiere au fost colectate și îndepărtate prin măturare, periere și aspirare. Componentele fine s-au îndepărtat prin suflări cu aer sub presiune și aspirări succesive. Simultan cu această operație s-a îndepărtat și o parte din resturile slab aderente de biospecii moarte, rezultate prin tratamentul cu biocid.

Fig. 18 - Extragerea sărurilor solubile prin comprese: aplicarea compresei prin pulverizare (a); detaliu al unei suprafețe cu compresa uscată, salinizată, înainte de îndepărtare (b). Suprafața de calcar după îndepărtarea compresei, fațada Lipscani / Extraction of soluble salts by compresses: compress application by spraying (a) detail of dry surface of the salinated compress before removal. (b). The limestone surface after compress removal, Lipscani facade.

3.1.3. Îndepărtarea petelor aderente de vopsea (ulei)

Petele de vopsea au apărut pe suprafața fațadei ca urmare a intervențiilor anterioare de vopsire a tâmplăriei de la ferestre și a grilajelor metalice aferente. Aceste pete erau prezente nu doar în jurul ferestrelor, dar și pe pereți, până la nivelul soclului, având un caracter profund inestetic în anumite zone. Înlăturarea petelor de vopsea s-a executat manual, cu bisturiul sau cu instrumente de uz dentar și numai în cazuri delicate s-a folosit tehnologie pe bază de ultrasunete. Cu totul excepțional, s-a recurs la dizolvarea petelor de vopsea în solvenți organici, prin intermediul compreselor.

3.1.4. Îndepărtarea crustelor minerale consistente

Atât pe suprafețele plane ale moloanelor de zidărie, dar mai ales în relieful negativ al detaliilor sculptural, s-au dezvoltat cruste minerale consistente de natură carbonatică, carbonato-sulfatică sau mai complexe, biominerale. Crustele foarte groase din concavitățile detaliilor sculpturale, precum și cele insulare de pe suportul friabil au fost îndepărtate manual, cu ajutorul frezelor stomatologice (fig. 17). Cea mai mare parte a crustei minerale s-a dezvoltat pe un suport de calcar nefriabil, fapt ce a permis curățarea prin metoda "gommage" (abraziune / sablare controlată).

3.1.5. Eliminarea sărurilor solubile de pe suprafețe și extragerea lor din calcar

Pe suprafețele de calcar, sărurile solubile s-au dezvoltat sub formă de eflorescențe autohtone sau alohtone. În special în zona cornișei (fig. 18), datorită infiltrațiilor de apă, s-au dezvoltat eflorescențe autohtone (prin reacția dintre carbonatul de magneziu din calcar și acizii azotic / sulfuric din apa infiltrată). Din aceste zone, apa de ploaie a preluat sărurile și le-a redepus, ca eflorescențe alohtone, în zonele inferioare ale edificiului. O parte din aceste eflorescențe au avut aderență relativ mare, deci un grad de crustificare relativ avansat. S-a constatat că sărurile solubile sunt prezente și în profunzimea rocii, în porii acesteia și pe fisurile termogene, accentuând dezagregarea și procesul de exfoliere.

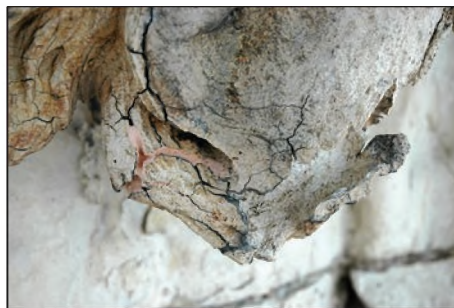
Îndepărtarea sărurilor din eflorescențe s-a realizat în prima fază prin periere uscată, după care s-au aplicat serii de comprese succesive cu pastă de hârtie și apă demineralizată (fig. 18). Prin această metodă au putut fi extrase inclusiv sărurile din suportul litic. În zonele cu eflorescențe mai persistente, fixate pe suport foarte friabil (zone de importanță artistică deosebită), s-au folosit rășini schimbatoare de anioni.

3.1.6. Îndepărtarea chituirilor și plombărilor necorespunzătoare

Operațiunea s-a aplicat asupra acelor chituiuri și plombări ce au fost executate cu ocazia intervențiilor anterioare și care aveau un aspect total inestetic, fiind executate grosolan, neprofesionist, cu mortare incompatibile cu structura pietrei. Pentru înlăturare, materialul necorespunzător din chituirile și plombările anterioare au fost divizate în fragmente mici și foarte mici, până la zona de contact cu piatra suport, cu ajutorului

a)

b)

Fig. 19 - Colmatarea fisurilor prin injectare cu mortare fluide, fațada Lipscani / Clogging of the cracks by injecting fluid mortars, the Lips cani facade.

a)

b)

c)

Fig. 20 - Zone de calcar friabil și fisurat care au necesitat consolidarea suportului, înainte de colmatarea fisurilor, prin impregnarea soluției consolidante: (a) prin pulverizare; (b) prin pensulare; (c) prin injectarea consolidantului în fisurile din rocă, fațada Lipscani / Brittle and cracked limestone areas that required consolidation of the support, before clogging the cracks, by impregnating of the consolidated solution: (a) by spraying, (b) by brushing, (c) by injection of the consolidated solution into the rock fissures, the Lips cani facade.

instrumentarului de uz dentar și a microincizoarelor pneumatice.

3.2. Consolidarea zonelor superficiale friabile

Zonele superficiale, friabile din parament au avut cea mai mare extindere pe elementele arhitecturale expuse direct agenților climatici. Ținându-se cont de natura carbonică, autorul a preconizat consolidarea cu soluții pe bază de silicați de etil (OH), care s-au dovedit a fi satisfăcătoare. Aplicarea soluției s-a realizat prin pensulare repetată, pentru a realiza o impregnare uniformă. În timpul aplicării și în intervalul de timp de după aplicare s-au luat măsurile de frânare a evaporării solventului, protejând suprafața tratată de razele solare prin intermediul unor paravane de umbrire. În subsidiar și doar pe zone mai delicate s-au folosit emulsii acrilice apoase, prin metoda picurării, pensulării și injectării. În ambele cazuri tratamentul s-a efectuat repetat, până la obținerea rezultatului dorit.

3.3. Tratarea fisurilor și fixarea / replantarea desprinderilor

Operațiunea a vizat consolidarea suprafețelor în care apar fisuri izolate sau sisteme de fisuri în zona superficială a componentelor litice, prin aplicarea unui liant între suprafețele de material despărțite (prin fisurare). În cazul fisurilor larg deschise care afectează calcarul nedezagregat, s-a aplicat injectarea cu mortar de restaurare cu granulație fină și fluiditate corespunzătoare (fig. 19). Injectarea a fost precedată de operația de spălare cu apă distilată, eventual apă alcoolizată, în scopul curățării și umectării pereților fisurilor. După evaporarea apei, s-a introdus în fisură un mortar pe bază de var hidraulic și agregat de calcar, a cărei granulație a fost reglată în funcție de dimensiunea fisurii. În plus, în mortar s-a adăugat o proporție mică de emulsie acrilică pentru mărirea fluidității în timpul injectării și creșterea elasticității mortarului după consolidare. În cazul în care fisurația s-a dezvoltat pe un calcar friabil, a fost necesară o preconsolidare a rocii cu silicat de etil sau cu emulsii acrilice (fig. 20). Fragmentele desprinse din componentele litice au fost refixate cu diferite tipuri de adeziv. Pentru fragmentele ușoare, fixarea exclusiv cu adeziv a fost suficientă. În cazul fixării fragmentelor mai mari, în afara adezivului, au fost utilizate tije de ramforsare (fig. 21).

3.4. Chituiri, plombări și reconstrucții volumetrice

Părțile lipsă din componentele litice, precum și cele din materialul de îmbinare a moloanelor (mortare de rost) au fost completate utilizând materiale fabricate special, în acord cu natura petrografică (calcaroasă) a edificiului Băncii Naționale. În figura 22 sunt prezentate câteva situații de chituiri, plombări și reconstrucții volumetrice.

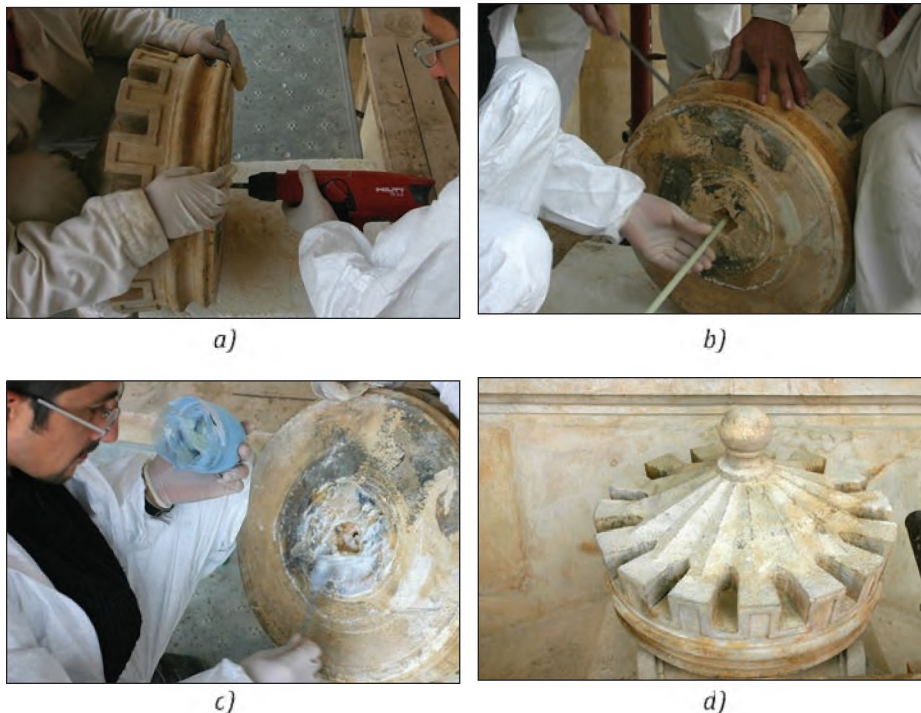

Fig. 21 - Succesiunea operațiilor de reamplasare a unui element litic greu, desprins din ansamblul fațadei: pregătirea zonei de inserție a tije de ramforsare (a) și (b); aplicarea adezivului (c); aspect final după reșixare (d), fațada Lipscani / Sequence of operations of resettlement of a heavy lithic element, detached from the facade structure: preparation of the insertion area of the reinforcement rod (a) and (b); applying the adhesive (c); final appearance after the repositioning (d), the Lipscani facade.

3.5. Retușul cromatic și valorificarea estetică

Operația s-a realizat pentru refacerea patinei, atât pe suportul litic unde aceasta a dispărut pe cale naturală (datorită dizolvării și a eroziunilor superficiale), cât și pe zonele nou refăcute cu mortare de restaurare. S-au folosit pigmenți minerali naturali în suspensii apoase (fig.23), aplicate exclusiv prin pensulare (în zone de dimensiuni mici, distonante cromatic față de fond), prin pulverizare pe suprafețele mai mari (de asemenea distonante cromatic față de fond) sau prin combinarea celor două metode, în funcție de efectul estetic care s-a dorit. Retușul cromatic a urmărit atenuarea contrastelor existente, vizibile în special de la distanță.

3.6. Tratament protectiv de hidrofobizare a calcarului

Aceasta a fost ultima operație de intervenție, menită să confere suprafețelor litice o rezistență sporită la contactul cu apa. S-a folosit o soluție hidrofugă pe bază de xiloxani în solvent organic. Tratamentul s-a

aplicat întregii suprafețe, prin pulverizare sau pensulare (fig. 24). Produsul astfel aplicat nu a închis porii calcarului și nici ai materialelor de intervenție, dar împiedică pătrunderea apei lichide în profunzime prin respingerea electrostatică a moleculelor polare de apă. Din fișa tehnică a produsului folosit, rezultă că acesta începe să-și piardă din proprietățile hidrofuge după aproximativ 5 - 6 ani de la aplicare, ceea ce implică repetarea periodică a tratamentului.

3.7. Documentația intervenției

Întreaga activitate de conservare-restaurare a fost documentată atât la nivel fotografic în stadiile „înainte”, „în timpul” și „după intervenție” cât și la nivel grafic, prin planșe la scară pe care s-au evidențiat, prin simboluri grafice, atât starea de conservare a suprafețelor (fig.15) cât și operațiunile efectuate (fig. 30).

Rezultatele intervenției pot fi constatate, cel puțin din punct de vedere estetic, în vizualizarea imaginilor comparative, prezentate „înainte” și „după intervenție” (fig. 25 - 29).

Fig. 22 - Exemple de chituiiri, plombări și reconstrucții volumetrică cu mortar special de restaurare; zonele deschise din (a), (b), (c) și (d), reprezintă completările efectuate, înainte de retușul cromatic, fațada Lipsani / Examples of fillings, locking and volumetric reconstructions using special restoration mortar; the light areas in (a), (b), (c) and (d), are completions made before the chromatic integration, the Lipsani facade.

Fig. 23 - Integrarea cromatica a suprafetelor la nivelul patinei, fațada Lipscani / Chromatic integration of the surfaces to the patina level, the Lipscani facade.

Fig. 24 - Tratamentul protectiv al suprafetelor de calcar cu o substanta hidrofuga, fațada Lipscani / Protective treatment of the limestone surfaces with a water repellent product, the Lipscani facade.

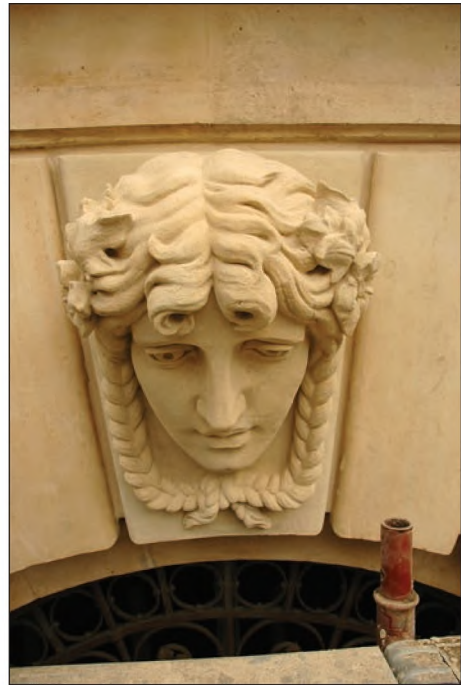

Fig. 25 - Ornament figurativ, (a) înainte, (b) după intervenție., fațada Lipscani / Figurative ornament, (a) before, (b) after intervention, the Lipscani facade.

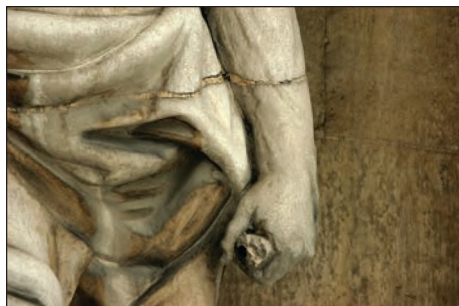

(a)

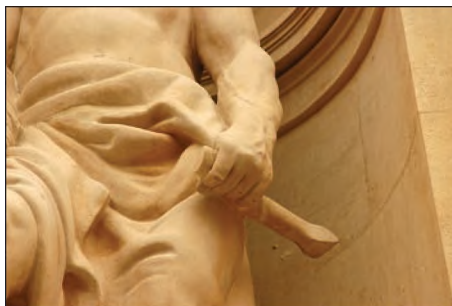

(b)

Fig. 26 - Balcon decorat cu balustrii (a) înainte, (b) după intervenție. fațada Lipscani / Balcony decorated with balusters, (a) before, (b) after intervention, the Lipscani facade.

(a)

(b)

Fig. 27 - Detaliu, (a) înainte, (b) după intervenție, statuia „Industria”, autor Ștefan Ionescu Valbudea, fațada Lipscani / Detail, (a) before, (b) after intervention, „Industry” statue, by Ștefan Ionescu Valbudea, the Lipscani facade.

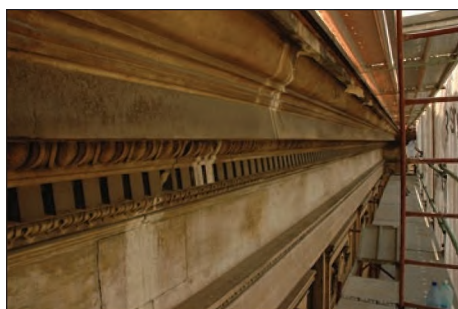

(a)

(b)

Fig. 28 - Capiteluri ionice (a) înainte, (b) după intervenție, fațada Lipscani / Ionic capitals (a) before, (b) after intervention, the Lipscani facade.

(a)

(b)

Fig. 29 - Aspect al cornișei (a) înainte, (b) după intervenție, fațada Lipscani / Aspect of cornice (a) before, (b) after intervention, the Lipscani facade.

(a)

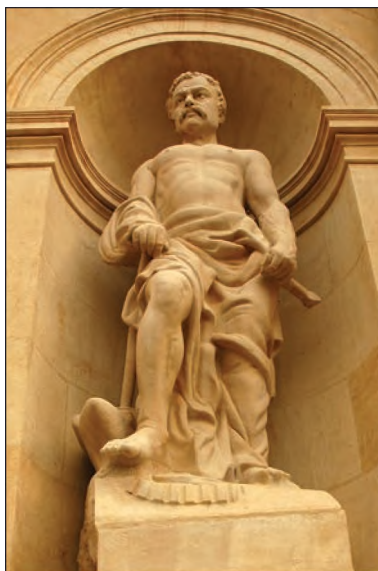

(b)

Fig. 30 - Element arhitectonic decorativ (a) înainte, (b) după intervenție, fațada Lipscani / Decorative architectural element (a) before, (b) after intervention, the Lipscani facade.

(a)

(b)

Fig. 31 - Statuia „Industria” (zeul Vulcan), autor Ștefan Ionescu Valbudea (a) înainte, (b) după intervenție. / „Industry” (Vulcan) statue, by Ștefan Ionescu Valbudea, (a) before, (b) after intervention.

(a)

(b)

Fig. 32 - Statuia „Agricultura” (zeița Ceres), autor Ion Georgescu (a) înainte, (b) după intervenție, fațada Lipskani / „Agriculture” (Ceres) statue, by Ion Georgescu (a) before, (b) after intervention.

Fig. 33 - Zona centrală a fațadei Lipscani, (a) înainte, (b) după intervenție / Middle part of Lipscani facade (detail). National Bank of Romania, (a) before, (b) after intervention.

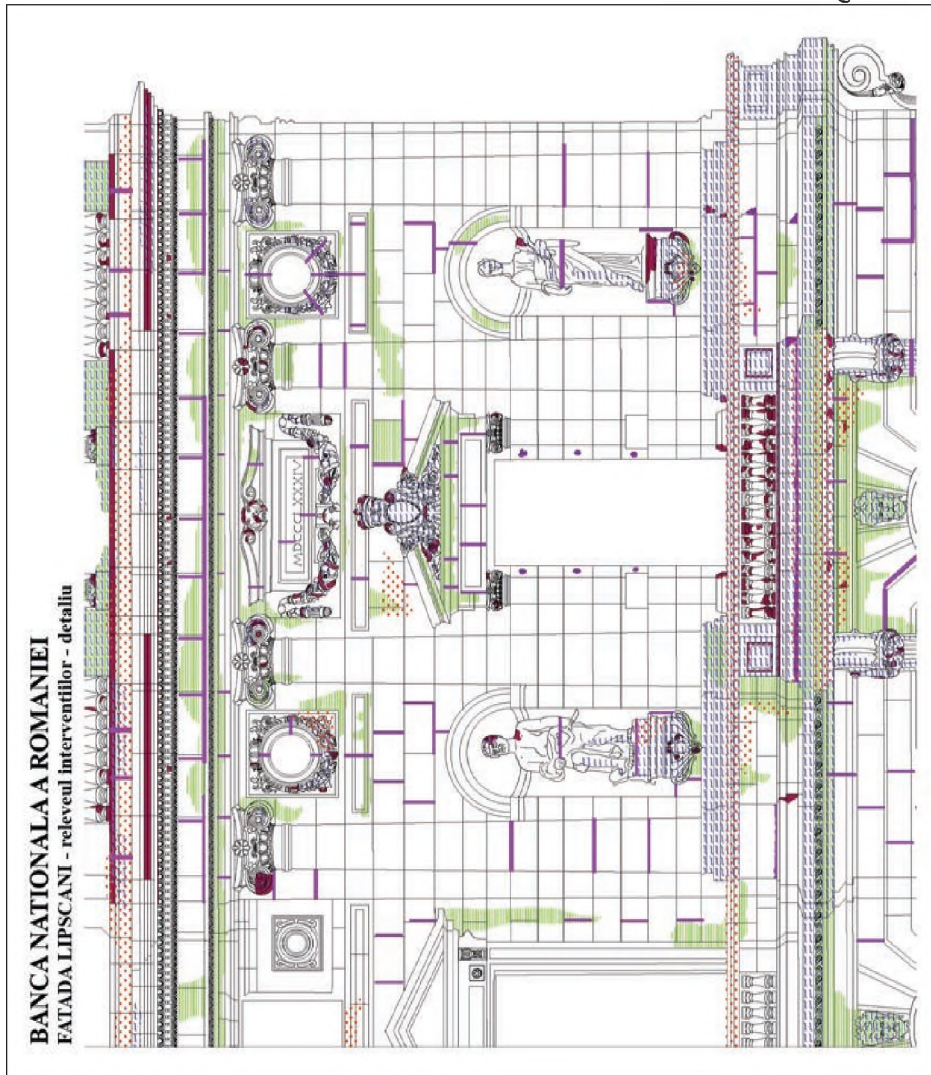

Fig. 34 - Relevul intervențiilor pe fațada Lipscani, detaliu din zona lateral dreapta și Legenda intervențiilor. / Interventions survey of the Lipscani facade sui faces, detail of the right side and Legend of the interventions.

Bibliografie

Anastasiu N. (1974), *Petrografia rocilor sedimentare*, Editura Universității București, 1974

Anastasiu N. (1988), *Roci sedimentare*, Editura Universității București, 1988

Ball I., Young E.M. (2000), *A simply technique for rapid field assessment of stone decay* în *9th International Congress on Deterioration and Conservation of Stone, Proceedings vol. 2, Venice, June 19 – 24, 2000*, Elsevier Science Publisher B.V., Amsterdam, 2000

Brandi C. (1996), *Teoria restaurării*, Ed. Meridiane, București, 1996

Correns C.W. (1949), *Growth and dissolution of crystal under linear pressure*, în *Disc. Faraday Soc. 5, 1949*, p. 267 - 271

Fassina V. (1988), *Environmental pollution in relation to stone decay*, în *Durability of building materials, 5*, Elsevier Science Publisher B.V., Amsterdam, 1988, p. 317 - 358

Fitzner B., Heinrichs K. and Kownatzky R. (1993), *Classification and mapping of weathering forms*, în *7th International Congress on Deterioration and Conservation of Stone, Proceedings*, Lisbon, Portugal, 1993

Lazzarini L., Tabasso M. L. (2010), *Il Restauro della pietra*, UTET Scienze Tehniche, 2010

Martin B., Mason D., Brian P. (2000), *Decay mapping of polishable limestone*, în *9th International Congress on Deterioration and Conservation of Stone, Proceedings vol. 2, Venice, June 19 – 24, 2000*, Elsevier Science Publisher B.V., Amsterdam, 2000

Mora P., Mora L., Philippot P. (1986), *Conservarea picturilor murale*. Ed. Meridiane, București, 1986

Rolf S. (2006), *Porous building materials: materials science for architectural conservation*, în *14th International Course on the Technology of Stone Conservation*, Venice, 2001

Schaffer J.R. (1972), *The weathering of natural building stones*, în *Building Research Establishment spec. report 18*, Garston-Watford, 1972

Scherer W.G. (2000), *Stress from crystallization of salt in pores*, în *9th International Congress on Deterioration and Conservation of Stone, Proceedings vol. 1, Venice, June 19 – 24, 2000*, Elsevier Science Publisher B.V., Amsterdam, 2000, p. 187 - 194

Snethlage R., Wendler E. (2001), *Chemical Compounds for Conservation of Natural Stone*, ICCROM, 2001

Torraca G. (1988), *Porous Materials Building*, editia a III-a, ICCROM, 1988

Winkler M.E. (1975), *Stone, properties, durability in man's environment*, Springer Verlag, Heidelberg, Wien, 1975

Young M.E., Ball J. and Laing R. A. (2000), *Quantification of the long-term effects of stone cleaning on decay of building sandstones*, in *9th International Congress on Deterioration and Conservation of Stone, Proceedings vol. 2, Venice, June 19 – 24, 2000*, Elsevier Science Publisher B.V., Amsterdam, 2000

